

1999. I. évfolyam 1. szám

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (József Attila Tudományegyetem, Szeged)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest)

Cs. Jónás Erzsébet (Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza)

Kohn János (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely)

Lendvai Endre (Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem, Veszprém)

Prószéky Gábor (Morphologic, Budapest)

Sohár Anikó (Katholieke Universiteit, Leuven)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem, Miskolc)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Móriczné Hérics Judit

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

PHARE Programme

Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda

Morphologic

Szt. Jeromos Alapítvány

HA 6026

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport
Budapest, 1145 Columbus u. 87.
Telefon: 2 512 537 / Fax: 2 512 677/51

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: (36-1) 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó: a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió

Nyomdai kivitelezés: Printer-Art Gmk., Budapest
Felelős vezető: Némegy Jenő

Tartalom

Fordítás (elmélet, gyakorlat, oktatás)

Klaudy Kinga „Fordítástudomány” 1999	5
Albert Sándor <i>A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól</i>	12
Szabari Krisztina <i>A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből</i>	27
<i>Fordítási megbízások 2345 – A DIN szabvány szövegének magyar fordítása</i>	37
Kurián Ágnes <i>Az interpretatív modell a jogi szakfordításban</i>	52
Kohn János <i>Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítás oktatásában (első rész)</i>	67

Tolmácsolás (elmélet, gyakorlat)

G. Láng Zsuzsa <i>Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában</i>	79
Papp Nándor <i>A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi</i>	91
Bendik József <i>A beszédprozódia helye a szinkrontolmácsolásban</i>	100

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Valló Zsuzsa <i>A modern fordítástudomány kezdeteinél: Jirži Levý (1926–1967)</i>	114
--	-----

Műhelyek bemutatása

Kóbor Márta <i>A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet</i>	122
Szappanos Géza <i>Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda 130 éves</i>	132

Konferenciabeszámoló

Simigné Fenyő Sarolta „European Society for Translation Studies” második nemzetközi kongresszusa – Spanyolország, Granada – 1998. szeptember	137
---	-----

Szótárismertetés

Soproni András

Szótárvadászaton Moszkvában 140**Könyvszemle**

Kóbor Márta

Douglas Robinson: Translation and Empire 144

Hoppálné Erdő Judit

Christiane Nord: Textanalyse und Übersetzen 146

Salánki Ágnes

Völker Kapp: Übersetzer und Dolmetscher 148

Márta Anette

Basil Hatim & Jan Mason: The Translator as Communicator 149

„Fordítástudomány” 1999

Klaudy Kinga

1. Új megközelítés a fordításról való gondolkodásban

A fordításról való gondolkodás kétezzer éves történetét mindig valamiféle partalanság jellemezte. Mivel a fordítói gyakorlatban a problémák naponta újratermelődnek, és a megoldások sohasem véglegesek, a fordításról való gondolkodás sem tudott sokáig tudománnyá rendeződni. Olyan tudománnyá, amelynek megvan a maga terminológiája, megvannak a maga kutatási módszerei, megvannak a maga klasszikusai, és művelői azonos nyelvet beszélnek.

Ennek a tudománnyá rendeződésnek vagyunk tanúi a XX. század második felében. Bátran mondhatjuk, hogy mindazokat a témákat, melyeket a nyelvtudomány az egynyelvű beszédtevékenységgel kapcsolatban megvizsgált, a fordítástudomány most újra szemügyre veszi a kétnyelvű beszédtevékenységgel kapcsolatban. *Translation Studies* elnevezéssel óriási új interdiszciplináris kutatási terület körvonalai kezdenek kirajzolódni saját folyóiratokkal, könyvsorozatokkal, nemzetközi konferenciákkal. Sőt, 1998-ban a kimondottan fordítástudományra szakosodott St. Jerome Kiadónál megjelent a *Translation Studies Abstracts* első száma is, ami vitathatatlanul mérföldkő a fordítástudomány fejlődésében.

A magyar fordítástudománynak is megvoltak a maga mérföldkövei az utóbbi tizenöt-húsz évben. A hetvenes évekig kizárólag a magyar és nemzetközi műfordításirodalomra vonatkozó fordítói és irodalomtudományi reflexiók jelentették Magyarországon fordítástudományt. A hetvenes években az egyetemi és főiskolai szintű fordító- és tolmácsolás megindulásával a nyelvészek figyelmét is felkeltette a fordítás, ami több szempontból gyökeres változást jelentett.

1. Míg az irodalmi megközelítés kiemelkedő írók, költők műveinek, azaz *művészi szövegeknek* a fordítását vizsgálja, a nyelvészt nemcsak irodalmi értékű szövegek fordítása érdekli, hanem a fordítandó szövegek legszélesebb skálája: *a műszaki-tudományos szövegektől kezdve a reklámszövegeken keresztül a használati utasítások szövegéig*, nem zárva ki természetesen a vizsgálati körből a művészi szövegeket sem.

2. Míg az irodalmi megközelítés *kiemelkedő fordítók* munkásságát vizsgálja, a nyelvészetet *a fordítók és tolmácsok óriási tömegének* mindennapi munkája (is) érdekli.

3. Míg az irodalmi megközelítést az *egyéni*, esetleg szokatlan, eredeti, meglepő fordítói megoldások érdeklik, a nyelvészet a *tömeges* megoldásokat sem tartja méltatlan kutatási tárgynak, a fordító által végzett összes műveletet (transzformációt, translációt) igyekszik leírni és megmagyarázni.

4. Az irodalmi megközelítést csak a fordítás *végeredménye* érdekli, míg a nyelvészeket a fordítás *folyamata* is, azaz, hogy mi megy végbe a fordító fejében fordítás közben.

5. Az irodalmi megközelítés sokszor *normatív (előíró)*, arról beszél, milyen legyen a jó fordítás, mit kell tennie a jó fordítónak, a nyelvészeti megközelítés inkább *deskriptív (leíró)*, arról beszél, milyen a fordítás, mit tesz a fordító, amikor fordít.

6. Az előbbi különbségnek megfelelően az irodalmi megközelítésben *gyakori az értékelés*, míg a nyelvészeti megközelítés igyekszik *elkerülni az értékelést*, mindent fordításként vizsgál, amit a fordító vagy a kiadó annak szánt.

Az irodalmi és nyelvészeti megközelítés közti különbséget már több helyen kifejtettük (vö: *Modern Nyelvoktatás 1997. IV. évf. 2–3. szám. A fordítástudomány műhelyéből*), de e folyóirat indításakor újra utalni kell rá, mivel folyóiratunk első számának szerzői gárdájában túlnyomórészt a tág értelemben vett nyelvészeti megközelítés hívei szerepelnek, bár a jövőben nem zárkozunk el az irodalomtudományi megközelítés bemutatásától sem.

2. Előzmények, a nyolcvanas évek

Volt egyszer egy *Fordításelméleti füzetek...* A 80-as évek kezdetleges nyomdatechnikájával, kevés pénzből készült hat kötet a Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságán belül működő Fordításelméleti Szekció üléseinek anyagát tartalmazta. Az MTA Nagytermében tartott egésznapos ülések célja az volt, hogy szakmai fórumot teremtsen a fordítással foglalkozó nyelvészek, fordítást oktató tanárok, gyakorló fordítók számára. A nagy érdeklődésre jellemző, hogy a résztvevők minden alkalommal megtöltötték az MTA 120 fős befogadóképességű Nagytermét. Érdemes áttekinteni ezeknek az üléseknek központi témáit és előadóit, hogy képet adjunk arról, milyen előzményei voltak a magyar nyelvészeti fordítástudománynak a nyolcvanas években. A *Fordításelméleti füzetek* számai az idők folyamán egyre testesebbek lettek, mivel az akkor (1983-ban) alakuló Modern Filológia Társaság Fordításelméleti Szakosztálya (elnök: Papp Ferenc akadémikus, titkár: Klaudy Kinga) által rendezett havi felolvasó ülések anyagának egy része is bekerült a *Fordításelméleti füzetekbe*.

Fordításelméleti füzetek 1. szám (az 1983. áprilisi MTA ülés anyaga):

A német nyelvterületen folyó fordításelméleti kutatások áttekintése (Hell György, Zalán Péter, Erdei Gyula, Pongrácz Judit); Beszámolók hazai fordítástechnikai művekről (Cs. Nagy Miklós, Előd Nóra, Kovács Zoltán, Gribovszky Lászlóné, Rudó Edit, Heltai Pál)

Fordításelméleti füzetek 2. szám (az 1983. novemberi MTA ülés anyaga):

Szövegnyelvészet és fordításelmélet (Békési Imre, Ferenczy Gyula, Eördögh Miklós, Pordány László)

Fordításelméleti füzetek 3. szám (az 1984. májusi MTA ülés anyaga):

A tolmácsolás pszicholingvisztikája és pszichológiája (Lengyel Zsolt, Sallai János, G. Láng Zsuzsa, Pléh Csaba, Bartha Magdolna, Bohákné Szabari Krisztina, Nagy István, Zalka Ilona)

Fordításelméleti füzetek 4. szám (az 1985. áprilisi MTA ülés anyaga és egyébek)

A szaknyelvek írott és szóbeli változatának kutatása (Ferenczy Gyula, Klaudy Kinga, Sziklai Lászlóné, Gárdus János, Berényi Pálné, Bartha Magdolna, Cs. Nagy Miklós, Pongrácz Judit)

Fordításelméleti füzetek 5. szám (az 1985. decemberi MTA ülés anyaga és egyébek)

A francia nyelvvel kapcsolatos fordítói kutatások (Vida Tamás, Kurián Ágnes, Berényi Pálné, Dániel Ágnes); A fordítás elméleti kérdései (Hell György, Albert Sándor, Zalán Péter); A fordítás és tolmácsolás oktatása (Erdei Gyula, Pelyvás István)

Fordításelméleti füzetek 6. szám (az 1986. novemberi MTA ülés anyaga és egyébek)

Fordítás és nyelvművelés (Balázs János, Szepesy Gyula, Balabán Péter, András T. László); Fordítás és országismeret (Mikó Pálné, Lendvai Endre) Vita a fordítói „kulcs”-ról (András T. László, Előd Nóra, Fehér György, Gyömörey Erzsébet, Heltai Pál, Pongrácz Judit)

Fordításelméleti füzetek 7. szám – kéziratban maradt (az 1988. májusi MTA ülés anyaga)

A tolmácsolás elméleti és gyakorlati kérdései (Lomb Kató, Bendik József, Rubányi Ágnes, Nanovfszky György, Zalka Ilona)

Ennek az utolsó ülésnek az anyaga sajnos kéziratban maradt. 1988-ban ugyanis már látszott, hogy a régi A 4-es méretű stencilezett kiadványok nem méltóak a téma jelentőségéhez, korszerűbb technikával készített kiadványokra pedig változatlanul nem volt anyagi fedezet.

3. Közvetlen előzmények, a kilencvenes évek

A hetvenes és nyolcvanas években a magyar fordításkutatást az elszigeteltség is hátráltatta. Miközben a világon egyre-másra rendezték a nemzetközi fordítás-tudományi konferenciákat, nemzetközi kutatócsoportok alakultak, a fordítás-kutatással foglalkozó magyar egyetemi és főiskolai oktatóknak nem volt lehetősége arra, hogy rendszeresen külföldre utazzanak, előadásokat tartsanak, szakmai kapcsolatokat teremtsenek.

A kilencvenes években ez a helyzet megváltozott. A nemzetközi segélyalapok (pl. FEFA, Világbank, PHARE, Socrates, Erasmus) révén a magyarok számára is lehetőség nyílt arra, hogy bekapcsolódjanak a nemzetközi tudományos életbe. Ez a nyitás nem érte felkészületlenül a magyar szakembereket, hiszen éppen a nyolcvanas években tartott hazai szakmai rendezvények révén jól tudták, mi történik nemzetközi téren a fordítástudományban, csak éppen személyesen nem tudtak részt venni a tudomány nagy nemzetközi társasjátékában.

Szerencsés módon 1990-ben az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága Bizottsággá lépett elő (1990–1996), és megalakult az önálló Fordításelméleti Munkabizottság (1990–1996). Ennek a munkabizottságnak egyik fel-

adata éppen a tájékoztatás, az információcsere volt, s ezt a feladatát olyan jól látta el, hogy ugrásszerűen megnőtt a magyar szakemberek nemzetközi szereplése. Jó példa volt erre az 1993-as brightoni FIT világkongresszus vagy az 1995-ös prágai EST (European Society for Translation Studies) kongresszus. Mindkettőn népes magyar delegáció vett részt, és sok magyar előadás hangzott el, ami annyira új jelenség volt a nemzetközi fordítástudományban, hogy mindkét kongresszus nyitó plenáris ülésen külön kiemelték a szokatlanul aktív magyar részvételt.

4. Nemzetközi fordítástudományi konferenciák Magyarországon

Az elszigeteltségből való kitörés folyamatának fontos állomása volt a két nemzetközi „*Transferre necesse est*” konferencia (1992 november, Szombathely; 1996 szeptember, Budapest).

A „*Transferre necesse est*” parafrázis néhai Radó György leleménye, akinek a 80. születésnapja tiszteletére rendezte 1992-ben az első nemzetközi „*Transferre necesse est*” konferenciát a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. ŰA szombathelyi nemzetközi fordítástudományi konferencia megrendezése – előzmények híján – nagyon merész vállalkozás volt, mégis sikerrel járt. A konferencia nem volt nagy, de Radó György nemzetközi hírnevének köszönhetően a nemzetközi fordítástudomány sok kiváló képviselője jött el Magyarországra: Ewald Osers (Anglia), Gideon Toury (Izrael), Anthony Pym (Spanyolország), és Eugene Nida (USA), a fordítástudomány élő klasszikusa is küldött cikket a konferencia anyagába (Kohn et al. 1993). Ami viszont talán még ennél is fontosabb volt, ez az angol és német munkanyelvű nemzetközi konferencia hozta össze azokat a magyar kutatókat, akikben megvolt az igény a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásra, hogy csak néhány nevet említsünk közülük: a konferencia szervezője, Kohn János (BDTF), Lendvai Endre (JPTE), Heltai Pál és Valló Zsuzsa (ELTE TFK), Sohár Anikó és Papp Andrea (ELTE BTK), Klaudy Kinga és Szabari Krisztina (ELTE FTCS), Ujszászi Zsuzsa és Vraukó Tamás (BGYTF).

Ez volt a közvetlen előzménye az 1996. szeptemberi – bátran mondhatjuk – világkonferenciának, amelyet az MTA Fordításelméleti Munkabizottsága és az ELTE Bölcsészettudományi Karának Fordító- és Tölmácsképző Csoportja rendezett 1996. szeptember 5-től 7-ig, az ELTE Ajtósi-Dürer sori épületében, és amelyre 40 országból 350 résztvevő érkezett: a legnépesebb finn, angol és spanyol delegáción kívül valóban a világ minden tájáról jöttek résztvevők Kínától, Új Zélandtól és Ausztráliától kezdve, Kanadán és Brazilián keresztül egészen Dél-Afrikáig és Portugáliáig. A magyar szervezőbizottság munkáját (Klaudy Kinga, elnök, Papp Andrea, alelnök, és Sohár Anikó, titkár) nemzetközi tanácsadó testület segítette: Mona Baker (Anglia), Cay Dollerup (Dánia), Geoffrey Kingscott (Anglia), José Lambert (Belgium), Sonja Tirkkonen-Condit (Finnország).

Mivel Budapest a fordítástudományban még nem tartozik a „bejáratott” nemzetközi konferenciaszínhelyek közé, mint Bécs vagy Prága, a szervezők nem akarták korlátozni a tematikát, és az átfogó alcímnek („*Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*”) megfelelően tizenöt témakörben lehe-

tett előadással jelentkezni: 1. Felkészülés az EU csatlakozásra, 2. A fordítás és tolmácsolástudomány jelenlegi helyzete, 3. Szociolingvisztika és fordítástudomány, 4. Pszicholingvisztika és fordítástudomány, 5. Szövegnyelvészet és fordítástudomány, 6. Kontrasztív nyelvészet és fordítástudomány, 7. Kísérletezés és megfigyelés a F/T kutatásában, 8. Minőségértékelés és fogyasztói igények, 9. Irodalmi fordítás, 10. Tudományos és műszaki fordítás, terminológia, 11. Üzleti és bírósági fordítás és tolmácsolás, 12. Média fordítás és tolmácsolás, 13. A fordítás és tolmácsolás oktatása, 14. Fordítás és technika (korpuszok, számítógépes fordítás), 15. Fordítás és Internet.

A szervezők egyik legfőbb törekvése az volt, hogy minél több hazai résztvevője legyen a konferenciának. Ez a törekvés sikerrel járt: több mint 150 magyar résztvevőnek volt alkalma ezen a konferencián megismerkedni a fordítás- és tolmácsolástudomány legújabb eredményeivel.

Ugyancsak fontos eredmény volt, hogy a konferenciára elkészült, és az összes résztvevő táskájába bekerült a „*Translation Studies in Hungary*” című tanulmánykötet, amely José Lambert, Klaudy Kinga és Sohár Anikó szerkesztésében jelent meg a Scholastica kiadónál, és 16 magyar kutató angol nyelvű tanulmányát tartalmazta. (Klaudy & Lambert & Sohár 1996). A tanulmánykötet fontos része a szerzők fordítástudományi publikációit felsoroló bibliográfia, és a Who's Who, a kötet szerzőinek rövid életrajza. Ez a könyv az első híradás a nemzetközi fordítástudomány számára arról, hogy Magyarországon milyen kutatások folynak.

A budapesti konferencia nemzetközi szempontból is tudománytörténeti jelentőségű volt. A plenáris előadók között szinte a fordítástudomány összes élő klasszikusa ott volt. A két nagy öreg: a 82 éves Eugene Nida, az Amerikai Bibliatársaság elnöke, és a 80 éves Peter Newmark, a Surrey-i egyetem professzora, mindketten fordítástudományi alapküvetek szerzői. Nida és Newmark – a szakma két óriása, egyik az USA-ban, a másik Angliában él, és ritkán találkoztak személyesen életükben.

A klasszikusok középgenerációjából jelen volt: Mary Snell-Hornby, a bécsi *Institut für Übersetzer und Dolmetscherausbildung* igazgatója és az *European Society for Translation Studies* (EST) megalapítója és elnöke, José Lambert, a Katholieke Universiteit Leuven professzora, aki a *CETRA Research Centre for Translation, Communication and Culture* keretében minden évben fordításelméleti nyári egyetemet szervez fiatal kutatóknak, és aki főszerkesztője a szakma legszínvonalasabb folyóiratának a *Target*-nek, Daniel Gile, aki a tolmácsolás tudományának megalapítója és a tolmácsolással kapcsolatos empirikus kutatások fő szorgalmazója, és végül Geoffrey Kingstott, a „*Language International*”-nak, a szakma fő tájékoztató folyóiratának főszerkesztője és az első nemzetközi fordítástudományi Who's Who összeállítója (*International Who's Who in Translation and Terminology*. Nottingham: Praetorius 1995).

Nemcsak a plenáris előadók között voltak nagy nevek, a szekció-előadók között is a szakma olyan hírességei tartottak előadást mint: Sonja Tirkkonen-Condit Savonlinnából (*empirikus fordítástudományi kutatások*), Ingrid Kurz Ausztriából (*a tolmácsolás neurolingvisztikája*), Andrew Chesterman Finnorszá-

ból (*a fordítás filozófiája*), Cay Dollerup Dániából (*a fordításoktatás módszertana*) stb.

A konferencia után egy évvel megjelent az előadások anyagát tartalmazó 560 oldalas kötet, amely tartalmazza az összes plenáris előadást, és 82-t a szekcióelőadások közül (Klaudy K. & Kohn J. (eds.) 1998. *Transfere Necesse Est 2. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting (5–7 September, 1996. Budapest, Hungary)*). Budapest: Scholastica. Örvendetes, hogy a magyar előadók közül tizenöten szerepelnek a kötetben (a kötetben való megjelenés sorrendjében: Hidasi Judit, Heltai Pál, Bendik József, Lengyel Zsolt, Navracsics Judit, Koltay Tibor, Bassa Lia, Halácsi Scholz Katalin, G. Láng Zsuzsa, Szomor Erika, Márta Anette, Élthes Ágnes, S. Fenyő Sarolta, Sohár Anikó, Valló Zsuzsa, Prószéky Gábor), ezzel is hozzájárulva a magyar eredmények nemzetközi megismertetéséhez.

5. Fordítástudományi publikációs tevékenység

A *Fordításelméleti füzetek* sorozata tehát 1988-ban megszakadt. Az előbb említett két kötetben több magyar szerzőtől jelent meg tanulmány angol nyelven, de továbbra is hiányzott a rendszeres publikálási lehetőség.

Az 1995-ben induló *Modern Nyelvoktatás* című folyóirat főszerkesztője Szépe György 1996-ban felajánlotta, hogy legyen a fordítástudománynak állandó rovata a lapban *A fordítástudomány műhelyében* címmel. Ez a rovat 1996 óta többé-kevésbé rendszeresen közölt fordítással/tolmácsolással kapcsolatos cikkeket. Következzen itt egy rövid áttekintés a témákról és a szerzőkről:

Modern Nyelvoktatás 1996. II. évf 1–2. szám

Hell György: *Transfere necesse est...* (61–65).

Modern Nyelvoktatás 1996. II. évf. 3. szám

Szabari Krisztina: Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozás gyakorlata valamint a fordítás és a tolmácsolás jelene és jövője. (31–45).

Modern Nyelvoktatás 1996. II. évf 4. szám: A fordítástudomány műhelyéből.

Klaudy Kinga: A második nemzetközi *Transfere necesse est...* konferenciáról (38–42).

Modern Nyelvoktatás 1996. III. évf 1–2. szám: A fordítástudomány műhelyéből.

Cay Dollerup: A fordítás oktatása a fordítói szakma és a fordításelmélet tükrében. (60–64).

Daniel Gile: Realista elképzelések a tolmácsolás kutatásának jövőjéről (65–75).

Modern Nyelvoktatás 1996. III. évf 3. szám: A fordítástudomány műhelyéből.

Klaudy Kinga: Médiafordítás és interkulturális kommunikáció. (42–46).

Zuzana Jettmarová: Az alapnorma változása a reklámok fordításában (46–56).

Salánki Ágnes: Ekvivalencia a német és a magyar reklámok nyelvében (57–61).

Modern Nyelvoktatás 1997. IV. évf 1. szám: A fordítástudomány műhelyéből.

Klaudy Kinga: A magyarországi fordítóképzés. (17–28).

Lengyel Zsolt: Bevezetés előtt (nemcsak) a fordítói szak (28–35).

Modern Nyelvoktatás 1997. IV. évf 2–3. szám: A fordítástudomány műhelyéből.

Klaudy Kinga: A drámafordítás helye a fordítástudományban (102–105).

Cs. Jónás Erzsébet: Alkotói világlátás és fordítói szemlélet – a fordítás, mint permanens interkulturális kommunikáció (106–114).

Valló Zsuzsa: Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban (115–123).

Eddig az áttekintés. Az önálló rovattól már csak egy lépés az önálló folyóirat. Ezt a lépést tesszük meg most a „*Fordítástudomány*” című új tudományos folyóirat első számával, amelyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Fordító- és Tolmácsképző Csoportja fennállásának 25-éves évfordulója alkalmával jelentetünk meg.

A folyóirat alcímének (*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*) megfelelően várunk tanulmányokat, recenziókat, konferenciabeszámolókat stb. a legtágabb értelemben vett nyelvi közvetítés témaköréből. Lesznek állandó rovataink, pl. *Olvassuk újra a klasszikusokat*, ide hosszabb, értékelő recenziókat várunk a klasszikusok – Catford, Nida, Komisszarov, Newmark, Mounin stb. – műveiről. Újabb rovatokat is indíthatunk pl. szoftverkritika, folyóiratszemle és – mint már említettük – nem zárkozunk el a fordítói műhelytanulmányoktól, irodalomtudományi megközelítésű tanulmányoktól sem. A beküldött tanulmányokat lektoráltatjuk, a közlésre nem javasolt kéziratok visszaküldésére sajnós nem vállalkozhatunk. A kéziratok leadásával kapcsolatos formai követelményekről részletes tájékoztatót küld a szerkesztőség. Címünk: „*Fordítástudomány*” szerkesztősége. ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoportja Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2 512 537, fax: 2 512 677/51.

A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól

Albert Sándor

Ennek a cikknek az a fő célja, hogy – ne megválaszolja, hanem – *felvesse* azokat az általános episztemológiai, tudományelméleti és tudományfilozófiai kérdéseket, amelyek a fordítás-tudományban a fordításelméletekkel kapcsolatban feltehetőek. A cikk keretei nem teszik lehetővé az érintett problémák bővebb kifejtését, ezért itt csak rövid bemutatásukra vállalkozhatunk. Ez magyarázza a példák kis számát is.

Néhány alapkérdés

Minden tudománynak saját magának kell megkonstruálnia tulajdon ismeretelméletét, és kidolgoznia terminológiáját. Az első episztemológiai jellegű kérdés ezért nagyjából az alábbi módon fogalmazható meg: kijelölhető-e a társadalomtudományokon belül egy olyan részterület, amelyet *fordításelméletnek* vagy *fordítástudománynak* nevezhetünk, lehet-e tematizálni e részterület problémáit, konceptualizálni fogalmait, meg lehet-e határozni tulajdonképpeni tárgyát, ki lehet-e dolgozni céljait, módszereit, fogalmi-terminológiai apparátusát? Hogy ezekre a kérdésekre valamilyen választ adhassunk, ahhoz előzőleg tisztáznunk kell néhány alapproblémát.

Mivel a fordítástudomány terminológiája mindig is „siralmasan homályos” volt (Pedersen 1988: 11), induljunk ki az elnevezés kérdéséből. A „fordítástudomány” elnevezést – a német *Übersetzungswissenschaft* tükörszavaként – nagyon nem szívesen, és csak alkalmasabb magyar megfelelő hiányában használjuk *mindazon kutatások összefoglaló jelölésére, amelyek a fordításra, a fordítási tevékenységre irányulnak*. A magunk részéről szerencsésebbnek tartjuk mind az angol *translation studies*, mind a francia *traductologie* elnevezést, noha az angolszász és a francia nyelvű szakirodalomban is használatos a *science of translation* és a *translation theory* (*théorie de la traduction*) terminus is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a „tudomány” szó ebben az esetben semmiképpen sem mai jelentésében értendő, mert „... míg a francia és angol *science* terminusnak pontos episztemológiai modell jelentése van, addig a német *Wissenschaft* jelentése sokkal szélesebb: inkább szociokulturális (sőt szocioprofessionális) kategóriáról van szó. A teológiát is lehet *Wissenschaft*nak nevezni (lásd a keresztény középkor *scientia sacra*-ját), mi azonban nyilvánvalóan nem ebben a túlságosan széles értelemben használjuk ezt a szót” (Ladmiral 1971: 163). „Ami a francia *traductologie* szót illeti, ez a legjobb elnevezés azon diszciplína valamennyi aspektusának jelölésére, amely a fordítást tekinti tárgyának: ez a francia megfelelő adja vissza a legadekvátabb módon mindazt, amit németül *Übersetzungswissen-*

*schaft*nak, angolul *translation studies*-nak neveznek” (Ladmiral 1987: 19). A magunk részéről a továbbiakban vagy a *fordítás-elmélet* vagy a „hibrid” (latin és görög tövet tartalmazó) *traduktológia* szót használjuk, mert úgy érezzük, ez utóbbi fejezi a legáltalósbban azt, amivel a fordítástudománynak foglalkoznia kell: eszerint a fordítás „tudománya” *traduktológia*, vagyis a *fordításról (transducere) való gondolkodás, elmélkedés, beszéd (logos)*.

Hogy megválaszoljuk azt a kérdést, elméletek-e a fordításelméletek (másként megfogalmazva: *milyen elméletek a fordításelméletek*), ahhoz előzőleg az alábbi – tudományfilozófiai – kérdésekre kell valamilyen választ adnunk:

- Mit nevezünk elméletnek?
- Mit nevezünk fordításnak?
- *Minek* az elmélete egy (a?) fordításelmélet?
- Milyen viszonyban áll egymással a fordítás *elmélete* és a fordítás *gyakorlata*?
- Le lehet-e írni (és ha igen, milyen módszerrel) a *fordítási tevékenység mechanizmus-rendszerét*?
- *Miért lehetséges* a fordítás a különböző nyelvek között kétségtelenül meg-lévő óriási nyelvi, szociokulturális, mentális és egyéb különbségek ellenére?
- Milyen *nyelven* beszélhetünk a fordításról, milyen lesz a *fordításról való diszkurzus*?

Kezdjük a legvégén, az utolsó kérdéssel, és próbáljunk meg visszafelé haladni.

A fordításról való diszkurzus

Ha a fordításról értelmes (*intelligible*) kérdéseket akarunk feltenni, és értelmes állításokat akarunk megfogalmazni, akkor ezt csak *a nyelv* segítségével tehetjük meg. Ez azonban számos további kérdést vet fel, mindenekelőtt azt: milyen jellegű diszkurzus lesz a fordításról való beszéd? Mivel számunkra a fordítás- (elmélet) összes kérdése alapvetően és lényegét tekintve *filozófiai kérdés*, a róla szóló beszéd is csak elméleti, teoretikus beszéd (*discours théorique*), egész pontosan filozófiai diszkurzus (*discours philosophique*) lehet. Nem hisszük ugyanis, hogy léteznének tisztán „nyelvelméleti”, „jelentéselméleti” vagy „fordításelméleti” problémák, mint ahogyan azt sem hisszük, hogy létezik autonóm „nyelvelmélet”, „jelentéselmélet” vagy „fordításelmélet”. A mi felfogásunk szerint például a szinonímia-homonímia-poliszémia kérdésköre nem szűkíthető le valamiféle lexikográfiai, lexikológiai, általános vagy alkalmazott nyelvészeti (vagy akár fordítás-elméleti problémára), még akkor sem, ha ezen diszciplínák művelői saját tevékenységük során óhatatlanul szembekerülnek az e fogalmakkal kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekkel. Mivel a *jelentéssel* függ össze, mi a szinonímia-homonímia-poliszémia kérdéskörét nem nyelvészeti, hanem *filozófiai* problémának tekintjük, amely csakis egy sor más, hasonló kategóriával összefüggésben, azokkal együtt tárgyalható.

Filozófián természetesen nem valamiféle konkrét tant, tanítást vagy elgondolást értünk, hanem filozofálást, teorizálást (*philosophizing, reasoning*), azt, amit filozófiai *tevékenységnek* (*activité philosophique, philosophische Tätigkeit*) nevezünk. Csakis így kerülhetjük el azt a veszélyt, hogy állításaink dogmává,

kinyilatkoztatássá, vagy terméketlen metateóriákká váljanak. A fordításról való teorizálás során soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fordításnak (csakúgy, mint az olvasásnak, a megértésnek vagy az értelmezésnek) *nincsenek kodifikált szabályai*. Ezért a fordításról szóló diszkurzusban minden állításunkat kritikus távolsággal célszerű kezelnünk, és különösen óvakodnunk kell az apodiktikus kijelentésektől.

Milyen elméletek a fordításelméletek?

Az *elmélet* terminus inherens módon kétértelműséget tartalmaz. A modern tudományfilozófia meghatározása szerint az emberi tudás magas szinten szervezett, szisztematizált formáját nevezzük elméletnek, amelyet ma már egyre inkább a *modell*, *hipotézis* szinonímájaként használnak. Ahhoz, hogy valamilyen felfogás, nézet, vélekedés vagy tan(itás) számot tarthasson az *elmélet* elnevezés-re, pontosan meghatározott tudományfilozófiai kritériumoknak kell megfelelnie. Ezek közé tartozik többek között a belső koherencia, az ellentmondásmentesség, az ellenőrizhetőség vagy cáfolhatóság (a verifikáció vagy falszifikáció elve), a magyarázó és prediktív erő, a tárgyalt jelenség kimerítő és teljes leírása (az ún. exhausztivitás), az egyszerűség és elegancia; fontos követelmény továbbá az objektivitás, a megfigyelő intuíciójának lehetőség szerinti teljes kizárása stb.

Nem nehéz belátnunk, hogy a szó modern, tudományfilozófiai értelmében a fordításelméletek *nem minősülhetnek elméletnek*, mivel a fenti tudományosság-kritériumoknak még megközelítőleg sem képesek eleget tenni. Hiszen hogyan lehetne például kizárni az intuíciót a megfigyelésből és a leírásból, hogyan lehetne biztosítani az objektivitást egy ennyire szubjektív, intuíciókra épülő tevékenységben, mint amilyen a fordítás? Úgy gondoljuk, hogy a fordításelméletek körül kialakult fogalmi zűrzavar egyik legfőbb okozója éppen az *elmélet* szó e modern, természettudományos felfogása. Miközben az elméletírók hosszú időn át valamiféle rosszul értelmezett tudományosság-elképzelés alapján a *természettudományos egzakttságot* tekintették a tudományosság teljességének és eszményképének, addig a gyakorló fordítók az elméletet magát valamiféle szükséges és felesleges rossznak tartották, pejoratív értelemben beszéltek róla; úgy érezték, az elméletnek nincsen semmiféle kapcsolata a valósággal, nekik pedig nincs semmi közük hozzá, őket mindebbe feleslegesen rángatják csak bele.

A *teória* szó eredeti, görög jelentése azonban semmi ilyesmit nem tartalmazott. A görög *théorein* igéből képzett *théoria* főnév – amely etimológiailag a *théa* (‘kinézet, látvány’) főnevet és a *hóraó* (‘nézni, szemlélni’) igét tartalmazza – a szótár tanúsága szerint megfigyelést, szemrevételt, megtekintést, a világ szemlélését, a dolgokon, eseményeken való gondolkodást, vizsgálódást, elmélkedést, szemlélődést jelent (vö. latin *contemplatio*), sőt egyes vidám – egyházi és világi – ünnepeken való részvételt, vidám, önfeledt mulatozást is. A *teória* szónak ezt a régi jelentését nem nehéz elfogadnunk, ha arra gondolunk, hogy a görög filozófia a „piacon” kezdődött, a gyakorlati élet által felvetett konkrét problémák megoldásán fáradozott, és csak jóval később, a nagy német filozófusokkal vonult vissza a dolgozószoba magányába, hosszú időre elszakadván a gyakorlati élet problémáitól.

Ha tehát szakítunk az *elmélet* szó mai, természettudományos egzaktságával, eltekintünk a modern tudományfilozófia által megszabott szigorú tudományosság-kritériumoktól és elmélet-alkotási szabályoktól, és visszatérünk a szó eredeti, görög jelentéséhez, továbbá ha elfogadjuk azt az empirikusan könnyen igazolható állítást, hogy a fordítás *gyakorlati tevékenység*, akkor, ilyen értelemben, jogosan beszélhetünk fordítás*elméletről*. Ebben a megközelítésben a fordítás „elmélete” – kissé talán paradox módon – a fordítás *gyakorlatának az elmélete: praxeológia*, vagyis elmélkedés, filozofálás, gondolkodás, beszéd (*logos*) a fordítási gyakorlat (*praxis*) által felvetett problémákon. „A fordítás elmélete, vagyis a traduktológia voltaképpen praxeológia (*Handlungswissenschaft*), amely nem annyira *a priori* felállított episztemológiai ‘tudományosság’-kritériumai alapján méretik meg, mint inkább *a posteriori* produktumaiból, vagyis a tényleges célnyelvi szövegek alapján” (Ladmiral 1979: 189–190).

Hagyományosan, ha az *elmélet* fogalmát szembesítjük a fordítási szituációval, két egymással ellentétes magatartást tapasztalhatunk. Az egyik a gyakorló fordítók álláspontja, akik szerint „a fordításelméleteket azok találják ki, akik magát a fordítást soha nem gyakorolták”, és fennen hirdetik, hogy „akik tudják, csinálják, akik nem tudják, elméleteket gyártanak róla”. Keresve sem lehetne jobb példát találni arra, milyen félreértéshez vezethet az „elmélet” fogalmának helytelen értelmezése: amint már utaltunk rá, a gyakorló fordítók legnagyobb részét az elmélet egyáltalán nem érdekli, olyan valaminek tekintik, aminek semmi köze nincs a valósághoz, ezen kívül még normatív is, mivel a fordítást deduktív módon közelíti meg, és különböző „szabályok” betartását írja elő számukra.

A másik, fordítással kapcsolatos magatartás bizonyos „elméletiróké”, akiknek alapvetően szemiotikai és nyelvészeti nézeteit különösen jól illusztrálja Georges Mounin 1963-ban megjelent agyonidézett könyve, a *Les problèmes théoriques de la traduction*. A fordítás problémája itt a különböző nyelvelméletek keretei között kerül kifejtésre. Ez a tulajdonképpen nyelvészeti mű annak leírása, miképpen viszonyultak a különböző nyelvészeti iskolák és irányzatok a fordításhoz, de egyetlen szó sem esik arról, mi történik akkor, ha valaki fordít, sem arról, hogyan kell vagy lehet fordítani. Ezért a magunk részéről inkább Henri Meschonnic felfogását fogadjuk el, aki valami olyasmit mond, hogy: „Elméleten elméleti *tevékenységet* értek (nem ezt vagy azt a konkrét ‘elméletet’), mint stratégiák keresését, kihívásokat, implicit fogalmakat a nyelvről, amelyeket egyszerre mutatnak meg és rejtenek el a gyakorlatok. Nem a tudást, hanem a keresését annak, amit nem tudunk, és ami a nyelvben, a nyelven keresztül történik” (Ladmiral & Meschonnic 1981: 11). Mivel erről a folyamatról a hermeneutika adhat leginkább számot, *mindenfajta fordítási tevékenységet tekinthetünk gyakorlati (vagy ha úgy tetszik: kísérleti) hermeneutikának is*. Bele kell törödnünk abba, hogy a fordítási aktus „tényleges” folyamatát soha nem fogjuk tudni leírni „objektívan és tudományosan”. Ha az „ideális” folyamatát akarjuk leírni, akkor egy *procedurális (és nem strukturális) típusú leíráshoz* kell folyamodnunk, és megfelelő kritikus távolsággal kell kezelnünk, hogy elkerüljük a normatív szemlélet csapdáját, és a terméketlen, semmire nem vezető metateóriák gyártását. Ez a procedurális leírás nem a két szöveg valamilyen szem-

pontú összevetését tekinti tárgyának, hanem annak *a folyamatnak* a vizsgálatára irányul, amelynek során a fordító a forrásnyelvi szöveget célnyelvi szöveggé alakítja át.

A fordítás e „praxeológiai” megközelítése azt feltételezi, hogy a fordításról való diszkurzus-ban nem valamilyen elméletre támaszkodunk, hanem a fordítás konkrét gyakorlati kérdéseiből indulunk ki. „Kérdésekről” van szó, nem pedig problémákról, s itt máris különbséget kell tennünk *fordítási kérdés* és *fordítási probléma* között. Bár teljesen jogosnak tűnik empirikus alapon és *a posteriori* eljutni olyan általános problémák megfogalmazásához, amelyek összefüggésbe hozhatók a fordítással, magát a „probléma” szót túlságosan gyakran használják *a priori* módon (ld. Georges Mounin fentebb már idézett könyvének címét). A fordítási problémákat az elméletírók – általában valamilyen nyelvelmélet alapján – sokszor mesterségesen „állítják elő” egy deduktív folyamat végtermékeként, ennek azonban valójában semmi köze nincs a *fordítási tevékenységhez*. *A fordítási kérdések* ellenben implicit módon benne vannak a forrásnyelvi szövegben, és a fordító feladata éppen az, hogy megpróbálja valamilyen választ adni ezekre a szöveg által felvetett kérdésekre. Minden egyes „megoldás” (még a megoldás elvetése is, ami oda vezet, hogy például a filozófiai diszkurzusban bizonyos filozofémák fordíthatatlanul maradnak) egy-egy válasznak tekinthető, amelyet a fordító ad a szöveg által felvetett fordítási kérdésekre. A kérdések és válaszok összessége *egy implicit fordításelméletet* vázol fel: ezek elmélyült és alapos elemzés után kiterjeszthetők, és lehetővé teszik olyan fordítási *teorémák* megfogalmazását, amelyek messze meghaladják az elemzett konkrét példákat. Az ilyen teorémák összessége alkotja a *traduktográfia* területét, amely alapként szolgálhatna a fordítással kapcsolatos mindennemű kritikai magatartáshoz és biztos, szilárd, mindig megújuló kutatási mező lehetne a fordításról való teoretizálás számára. Ilyen teorémává fejleszthető például a *metafora* fordításával kapcsolatos lehetőségek számbavétele és leírása (vö. Toury 1995: 81–84).

A fordítás tisztán „nyelvészeti” felfogása kizárta vizsgálódásaiból a fordító személyét: elsősorban a két szöveg (kontrasztív) nyelvészeti elemzésére koncentrált, és számos hasznos és fontos következtetést vont le *a két nyelv* szerkezetéről és működéséről, egyszerre gazdagítva ezzel a nyelvtudományt és az idegennyelvi oktatást (didaktikát, szakmódszertant). A 60-as évek kontrasztív nyelvészetének számára a fordítás (a célnyelvi szöveg) csupán ürügy volt: olyan nyelvi korpusz, amelynek alapján nyelvészeti következtetéseket vonhatott le. A modern traduktológia azonban nem zárja ki a fordítót vizsgálódásaiból, még akkor sem, ha így le kell mondania az egyébként is illuzórikus objektív „tudományosságról”, sőt a hangsúlyt éppen hogy a fordítási művelet folyamatára helyezi. Hogyan is zárhatná ki a fordításelmélet elemzéseiből magát a fordítót, aki „megteremti”, „létrehozza” a célnyelvi szöveget, és ilyen értelemben a szöveg társszerzőjének minősül?

A fordításelmélet és a fordítási gyakorlat viszonya

A fordításról való diszkurzus során – bár nem ugyanazon a szinten helyezkednek el – soha nem lehet egymástól teljesen elválasztani az elméletet és a gyakorlatot. Természetesen ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy *a fordítás elmélete essen teljesen egybe, legyen teljesen azonos a fordítás gyakorlatával*. Az elmélet nem attól „keletkezik”, hogy előzőleg sok gyakorlatot szereztünk valamilyen területen. Az empirizmus nem teorizálhatja a tapasztalatot (vö. Larose 1989: 79). Az elméletnek és a gyakorlatnak két külön (*distinct*) szinten kell elhelyezkedniük, még akkor is, ha tudjuk: a fordítás rendkívül szerteágazó terület, amelynek megvalósulásai távolról sem tekinthetők homogénnek. Nagyon leegyszerűsítve a dolgot azt mondhatjuk: a gyakorlat tevékenykedik, végzi a dolgát, az elmélet pedig megpróbálja leírni, megmagyarázni, hogyan tevékenykedik a gyakorlat. A magyarázathoz azonban *szintet kell váltanunk*, magasabb szintre kell helyezkednünk, mint ahol az van, amit magyarázni akarunk. „Ahhoz, hogy valamit kifejezzünk vagy megmagyarázzunk, eggyel magasabb logikai szintre kell váltanunk, mint amelyen a kifejezendő vagy megmagyarázandó van. Ugyanazon a szinten nincs mód a magyarázatra: metanyelvet kell használni, ez a metanyelv azonban nem áll szükségképp a rendelkezésünkre” (Watzlawick & Weakland & Fisch 1990: 111).

Szeretnénk rögtön néhány félreértést eloszlatni. A metanyelv nem a meta-teória nyelve, hanem *mindenfajta* magyarázaté. A fordítás gyakorlatából kiinduló, arra reflektáló magyarázat (ha úgy tetszik, a fordításelmélet) nyelve szükségképpen metanyelv: elvontabb, konceptualizáltabb, egy bizonyos fogalmi-terminológiai apparátust mozgató argumentatív nyelvezet. Ezzel a nyelvezettel egészen addig nincsen baj, ameddig nem válik öncélúvá, nem szakad el a gyakorlattól. Ha végleg elszakad tőle, ha többé már nem a gyakorlat által felvetett problémák magyarázatát tűzi ki céljául, hanem saját maga „állítja elő” problémáit, akkor menthetetlenül egy metateória nyelve lesz belőle. Ez a metanyelv azonban nem áll szükségképpen rendelkezésre, ezt is ki kell dolgozni. Mégis, tudomásul kell vennünk, hogy „az elméletnek viszonylagos autonómiával kell rendelkeznie a gyakorlathoz viszonyítva és megfordítva” (Ladmiral 1979: 213), és nem szabad engednünk, hogy a fordítás elmélete „*problémák* rapszódijában oldódjék fel” (Ladmiral 1979: 43).

A fordítás elmélete és gyakorlata közötti kapcsolatot talán a legjobban a francia *réflexion pratique/pratique réflexive* szópár segítségével írhatjuk le: eszerint a fordításról való mindenféle elméleti tevékenység a gyakorlatra irányul és a gyakorlatot tekinti kiindulási pontnak, míg a fordítás gyakorlatának soha nem lenne szabad eleve kizárnia és elutasítania az *elméleti dimenziót*, az elmélet megalkotásának és gazdagításának igényét, vagy legalábbis tartalmaznia kellené az ehhez való hozzájárulás szándékát. Jó lenne, ha mára már idejétmúlt, alaptalan aggályoskodásnak tekinthetnénk Georges Mounin több, mint négy évtizeddel ezelőtt írott keserű szavait: „Úgy tűnik, békésen megfér egymás mellett az elmélet, amelyre állandóan hivatkozás történik, de amelyben maguk

az elméletírók sem hisznek igazán, és a gyakorlat, amely szinte tudomást sem vesz az elméletről” (Mounin 1957: 7). Sajnos azonban a helyzet, lényegét tekintve, az eltelt negyven esztendő alatt nem sokat változott.

Fordításelméletek, de milyen fordításé?

Ha lehet, a „fordítás” szó csak növeli az „elmélet” amúgyis nagyfokú homályosságát. Köztudomású, hogy a „fordítás” szó egyszerre jelöli a fordítási tevékenység végtermékét (a célnyelvi szövegek összességét) és azt a lehetőséget, hogy a forrásnyelvből átvigyünk a célnyelvbe egy olyan tartalmat, amelynek szükségszerű megváltozása szélsőségesen szubjektív értékeléseket tesz lehetővé, s ezek a vélekedések olyan fogalmak önkényességén alapulnak, mint „azonosság”, „hasonlóság”, „kongruencia”, „ekvivalencia” stb. így például a fordítás (főleg nyelvészeti alapú) deduktív és normatív felfogása előírta a fordító számára, hogy létesítsen ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között, és – néha ijesztően bonyolult terminológiával – leírta az ekvivalencia fő- és altípusait, osztályait és alosztályait. Az *ekvivalencia* fogalma azonban nem valamiféle egyszer s mindenkorra adott (egyébként, ki által?), rögzült vagy rögzített kategória, amelyet a fordítónak mintegy „el kell találnia” vagy legalábbis a lehető legjobban megközelítenie a fordítási művelet során, hanem *funkcionális–relációs kategória* (vö. Toury 1980: 82), „itt-és-most” viszony, amely teljes mértékben a fordítóra van bízva, akinek erőfeszítése arra irányul, hogy ekvivalenciát létesítsen az adott forrásnyelvi szöveg, és az általa létrehozandó célnyelvi szöveg között. Miután az ekvivalencia fogalmát ily módon visszahelyeztük a hermeneutikai és szemiotikai alapú (és nem kizárólag nyelvészeti alapú) traduktológia keretei közé, a továbbiakban meg kell próbálnunk rekonstruálni (a procedurális leírás segítségével) azt a hermeneutikai útvonalat, amelyet a fordító járhatott be addig, amíg sikerült megfelelő célnyelvi ekvivalenst találnia a forrásnyelvi szöveg ilyen vagy olyan pontján.

Ellentétben a hagyományos felfogásokban explicit módon is benne lévő előírásokkal, a modern fordításelméletnek vigyáznia kell arra, hogy ne essen bele a redukcionizmus csapdájába: ezért nem zárhatja ki elemzéseiből azokat az ekvivalencia-megoldásokat, amelyeket első pillanatban talán furcsának talál. Egyetlen példa is elegendő lesz talán, hogy megvilágítsuk az ekvivalencia fogalmának bonyolultságát. H. de Balzac *Elveszett illúziók* című regényének Benedek Marcell által készített magyar fordításában olvasható az alábbi meglepő mondat (a főszereplőről, Lucien de Rubempréről van szó, a jelenet pedig Madame de Bargeton szalonjában játszódik, ahol az egyik meghívott ezt mondja Lucienről): *Az apja patikus, ő meg antipatikus*. Az idézett mondat helyén az eredeti szövegben ezt találjuk: *Puisque son père vendait des biscuits contre des vers, il a dû en faire manger à son fils*. (Mivel az apja bélféreghajtó kekszét árult, valószínűleg megetette velük a fiát.) Ha a fordításelmélet kizárná az ilyen jellegű ekvivalencia-megoldásokat vizsgálódásai köréből, kategorikusan kijelentve, hogy ez a magyar mondat *nem fordítása az eredetinek*, akkor ezzel maga mondana le arról a törekvéséről, hogy valóban komoly diszciplínává válhasson,

és ismét visszasüllyedne abba a rendkívül káros normativizmusba, amelyet többé-kevésbé immár maga mögött hagyott.

Definíció helyett inkább azt mondanánk, hogy a fordítás „a nyelvközi performancia egyik lehetséges típusa” (Toury 1980: 23), olyan rendkívül árnyalt és bonyolult nyelvi tevékenység, amelynek magától értetődően van egy sor nyelven kívüli, hermeneutikai, formalizálhatatlan és irracionális összetevője, melyek rejtve maradnak mind az elméletírók, mind a gyakorló fordítók előtt. Általánosabban azt mondhatnánk, hogy a fordítás abban áll, hogy *ugyanazt egy másik nyelven* kell kifejeznünk: ebből levezethető az ekvivalencia fogalmának összes kétértelmősége is.

Felmerül azonban egy olyan filozófiai jellegű kérdés, amelyet meglehetősen ritkán tesznek fel, és amely az alábbi módon fogalmazható meg: *miért lehetséges a fordítás?* Hiszen a nyelvek annyira eltérő strukturális és funkcionális sajátosságokat mutatnak, a mögöttük rejlő gondolkodásmód, mentalitás, Weltanschauung olyan sokféle, a kulturális és etnikai hagyományok olyannyira szerteágazóak, egyszóval: a nyelvi, mentalitásbeli, szociokulturális és konnotációs akadályok olyan hatalmasnak és legyőzhetetlennek tűnnek, hogy a fordítási tevékenység sikerét szinte minden pillanatban megkérdőjelezhetik. És mégis, vitathatatlan tény: *a fordítás létezik.* Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, a fordítás a sok és sokféle akadály ellenére két fő ok miatt lehetséges mégis. Az egyik az, hogy a fordító soha nem nyelveket, hanem mindig *konkrét szövegeket* fordít, a másik pedig az, hogy minden konkrét nyelv (*langue*) nyelvi (*langage*) természetű, vagyis olyan inherens univerzális tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek *magára a nyelvre* jellemzőek (ezeket a nyelvi univerzálékat viszonylag jól feltárta az általános nyelvészet).

A nyelv nem a valóság utánzása, másolata, de nem is olyan algebra, amelynek semmi köze nincs a valósághoz, hanem egy köztes, állandóan változó, megragadhatatlan, meghatározhatatlan zónában helyezkedik el. A fordítást a tartalom és a kifejezés viszonylagos függetlensége teszi lehetővé, ami azt implikálja (és amit empirikusan implikál az), hogy *egy tartalmat egy tőle radikálisan különböző kifejezésbe (formába) is át lehet tenni.* Szemiotikai szempontból a fordítási tevékenység nem vet fel semmiféle problémát, sőt inkább azt mondhatjuk, hogy a fordíthatóság éppen hogy a szemiotikai rendszerek egyik legalapvetőbb tulajdonsága.

Végül még megjegyezzük, hogy fordításon természetesen mindig *interlingvális* fordítást értünk, vagyis egy szöveg átvitelét egyik nyelvből a másikba, vagy kicsit szemiotikusabban kifejezve: egy nyelv nyelvi jeleinek interpretációját egy *másik nyelv* eszközeinek segítségével.

A fordítás paradoxonjai

A fordítás fentebb említett inherens hermeneutikai dimenziója teszi lehetővé, hogy feltárjuk a fordítási tevékenység némely meghatározatlanságait, sőt *paradoxonjait.*

A fordítási tevékenység (folyamat) pontos leírása lehetetlenség. A fordítási tankönyvekben található különböző rajzok, nyilak és körök, amelyek ezt a tevé-

kenységet vannak hivatva szemléletessé tenni, teljesen félrevezető képet nyújtanak egy olyan folyamatról, amely távol áll attól, hogy pontosan leírt lineáris szabályoknak, egy, két- vagy háromdimenziós ábrázolásoknak engedelmessé legyen. A fordítási tevékenység rendkívül bonyolult nyelvi, pszichikai, mentális stb. tevékenység, amely feleslegessé tesz mindenfajta grafikus „ábrázolást”.

A fordítás egy másik paradoxonja az, hogy minél pontosabb nyelvi szempontból, annál pontatlanabbá válik mint fordított szöveg. A *langue*-szintű fordítás, az ún. átkódolás (*Umkodierung*), amelyet úgy határozhatnánk meg, mint **A** nyelv kódjainak felcserélését **B** nyelv kódjaival, nem igazi fordítás, és a fordítónak csak egészen kivételes esetekben lenne szabad élnie ezzel az eljárással. A formális megfelelés, vagyis a *langue*-szintű ekvivalencia nagyon veszélyes eljárás a fordító számára, és az esetek túlnyomó többségében nem is vezet megfelelő diszkurzív ekvivalenciákhoz. „A fordítás mint egyik kommunikációs rendszer helyettesítése egy másikkal, nem abból a gyakorlati műveletből áll, hogy ‘ekvivalenciákat’ szolgáltatson. Egy formát ugyanis, amelyről feltételezzük, hogy van jelentése, nem lehet átvinni egy másikba, amelynek ugyancsak *megvan a maga jelentése*. [...] Egy nyelvi fragmentumnak nem jelentése van, hanem *egy jelentéssel bíró szituációt reprezentál*” (Arcaini 1980: 11). Ez a megállapítás rendkívül fontos, és ha a fordítók komolyan vennék, számos bírálatot takaríthatnának meg maguknak fordításaik „hűségét” illetően. A fordító soha nem nyelveket fordít, hanem mindig *konkrét szövegeket*, és az ekvivalencia, amelyet a két szöveg különböző pontjain létrehoz, több-kevesebb sikerrel mindig *a diszkurzus szintjén* valósul meg. A fordító soha nem háríthatja át másra a fordítandó szöveg *értelmezésének* feladatát, és ez az értelmezés elsősorban abban rejlik, hogy meg kell próbálnia átalakítani a szótár által megadott szójelentéseket (*significations lexicales*) olyan *üzenetté*, amelynek globális értelme (*sens discursif*) kell hogy legyen, és csak miután ezt az értelmező műveletet végrehajtotta, kezdhet hozzá ahhoz a tevékenységhez, hogy ezt az értelmet újra kifejezze a célnyelv nyelvi eszközeivel. Ezen értelmező tevékenység végrehajtásához a szótár (amely mindig is mesterséges produktum marad, ha szembesítjük a fordítás igényeivel és követelményeivel) által megadott szójelentések a fordító számára még a legjobb esetben is csupán kiindulópontként szolgálhatnak. A nyelvészet és a lexikológia ugyanis szójelentéseken alapuló formális megfelelésekkel dolgoznak, míg a fordítónak *szövegszintű diszkurzív ekvivalenciákat* kell létrehoznia, és ezek kialakítása során korántsem biztos, hogy automatikusan mindig a szótár által megadott formális megfelelők közül fog egyet választani. Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet* című versének különböző francia nyelvű fordításainak összehasonlító elemzése különösen jól illusztrálja ezt a jelenséget. A „bánt” ige összes jelentését kikerestük az Eckhardt Sándor és a Sauvageot-féle magyar–francia nagyszótárban, majd az eredményeket összehasonlítottuk a Petőfi-vers fordítói által alkalmazott megoldásokkal. Az eredmény több mint meglepő volt: a két nagyszótár által megadott szójelentések (*faire mal, toucher, maltraiter, blesser, incommoder, choquer, offenser, offusquer, vexer, affecter, chagriner, mortifier, peiner, désobliger, contrarier, gêner, taquiner*) közül *egyetlen egyet sem* találtunk a vers különböző francia fordításaiban, ahol a fordítók a „bánt” igét az *importuner, tourmenter, ronger, obséder* és *tracasser* ekvivalensekkel adták vissza.

Nem tudunk itt belemenni az egybeesés teljes hiányának részletes elemzésébe (máshol megtettük, ld. Albert 1993), de ez a példa jól mutatja egyrészt a szótár közvetlen felhasználhatóságának problematikus voltát a fordítási tevékenység során, másrészt közvetlen bizonyítékát szolgáltatja annak az állításunknak, hogy a fordítási tevékenység nem a kód (*langue*), hanem a *diszkurzus* dimenzióiban megy végbe.

A fordítás egyik további paradoxonja (és talán nem is a legkisebb) az, hogy nyelvészeti, szemiotikai, logikai, kulturális, esztétikai, konnotációs és egyéb érvek alapján tudományosan bebizonyítható: *fordítami lehetetlenség*. Ahány különböző nyelv, annyi különböző világkép, annyi mentalitás, kultúra, annyi gondolkodási és kifejezési mód stb. létezik és él egymás mellett. A szójátékok, parafrázisok, a poliszémia, a homonímia, a paronímia, a „couleur locale” gyönyörűen alátámasztják azt az érvelést, amelyet így lehetne összefoglalni: *a fordítás lehetetlenség*. Ez azonban megint csak az elméleti rövidlátás szép példája, mert ha a dolog így áll, akkor mivel lehetne magyarázni a lefordított szövegek hatalmas mennyiségét? Ugyanez vonatkozik a valamivel talán pontszerűbb fogalomra, a *fordíthatatlanságra*, amely a traduktológia világát éles határvonallal kettévágja, ellentétbe állítva egymással a *fordítható* és a *fordíthatatlan* kategóriáját. A gyakorlat azonban jól mutatja, hogy a valóságban nem két, egymással szöges ellentétben álló kategóriáról, hanem fokozatosságról van szó, és a gyakorlatban általában inkább olyan kategóriákkal találkozunk, mint „könnyen fordítható”, „nehezen fordítható”, „csak jelentős veszteségek árán fordítható” stb. A paradoxon csak látszólagos, és a *fordítási tér* fogalmának bevezetésével könnyen feloldható. Ezt a dimenziót és határait empirikus alapon könnyen feltételezhetjük, hiszen az elméletirők legnagyobb bánatára igenis *van fordítás*. De mivel a fordíthatóság/fordíthatatlanság ellentétpár a fordításról való mindenkori teorizálás egyik „szent tehene”, érdemes kicsit részletesebben is szemügyre vennünk.

Fordíthatóság/fordíthatatlanság

Az alábbi kérdés vethető fel már a legelején: vajon tényleg egyfajta bináris oppozícióról van itt szó, amely antagonisztikus módon szembeállítja egymással a fordíthatót és a fordíthatatlant, vagy inkább *folytonosságot* kell feltételeznünk, amely olyan – meglehetősen nehezen körülírható, de empirikusan könnyen igazolható – kategóriákból áll, mint „könnyen fordítható”, „nehezen fordítható”, „csak részben fordítható”, „csak nagy veszteségekkel és súlyos kompromisszumok árán fordítható” stb.? Jól felépített, szilárd (nyelvészeti, szemiotikai, stilisztikai, filozófiai, esztétikai stb.) alapokon nyugvó érvrendszer „bizonyítja” a fordítás lehetetlenségét, és igyekszik mindenáron fenntartani és életben tartani a fordíthatatlanság kategóriáját. Ezek az érvek azonban tisztán *elméleti* jellegűek, míg a fordítóknak mindig *gyakorlati* megoldásokat kell adniuk ezekre az elméleti kérdésekre: válaszuk magában a fordítási tevékenységben rejlik, és az általuk ténylegesen lefordított szövegek hatalmas mennyiségében. Természetesen e célnyelvi szövegek *minősége* képezheti elméleti viták tárgyát, de nem szabad elfelejtenünk, hogy egy fordítás minőségének lehetséges értékelési kri-

tériumai szinte végtelenek, és végül belevesznek az elkerülhetetlen szubjektivitásba. Hogy eloszlassuk ezt a látszólagos zűrzavart, szögezzük le mindjárt az elején, hogy a fordíthatatlanság *elméleti* (nyelvészeti, logikai, szemiotikai stb.) kategória, a kód, a *langue* inherens tulajdonsága, míg párja, a fordíthatóság a *diszkurzus* inherens sajátossága: mivel a fordítási művelet a nyelv szövegesítését (*mise en discours*) előfeltételezi, a fordíthatóság *csakis a szövegre, a diszkurzusra vonatkoztatható*. Ezért a fordíthatóságra vagy a fordíthatatlanságra vonatkozó és a *nyelven* alapuló érveket a továbbiakban nyugodtan kizárhatjuk a traduktológia vizsgálódásaiból.

A fordíthatatlanság/fordíthatóság ellentétpár megfelel a traduktológia fő dichotómiájának, a *langue/diszkurzus* antinómiának. Erdemes itt egy rövid kitérőt tennünk, és összevetnünk egymással a nyelvészet és a fordítás(elmélet) fő oppozícióit.

A nyelvészet fő oppozícióit olyan klasszikus dichotómiák (fogalompárok) írják le, mint *langue/parole*, *kompetencia/performancia*, *mondat/megnyilatkozás*, *fonéma/beszédhang*, *lexéma/ szó(alak)*, *jeltípus/jelpéldány*, *szubsztancia/forma*, stb. Az oppozíció alapja itt egy olyan antinómia, amely az *absztrakt (posztulált)/konkrét* között állítható fel. A(z elméleti) nyelvészet mindig a konkrét (megfigyelhető, leírható, regisztrálható) tényekből indul ki, majd bonyolult általánosítási és elvonatkoztatási műveletek eredményeképpen megpróbál elméleteket (modelleket) felállítani az olyan elvont fogalmak természetéről és működéséről, mint a kompetencia, a *langue*, a mondat, a fonéma, a lexéma stb., amelyek létezését egyébként ő maga posztulálja. A generatív nyelvelmélet például a performancia jelenségeinek vizsgálatából indul ki, de ezen konkrét adatok birtokában mégis elsősorban a kompetencia szerkezetéről és működéséről igyekszik levonni általánosabb következtetéseket. Természetesen megállapításainak megfogalmazásához kénytelen modelleket, hipotéziseket, elméleteket stb. „gyártani”, amelyeket azután megpróbál bizonyítani.

A fordítás(elmélet) fő oppozíciói azonban egészen más természetűek: olyan ellentétpárookra épülnek, mint *nyelv/diszkurzus*, *formális megfelelés/diszkurzív (szöveg) ekvivalencia*, *szójelentés/ diszkurzív értelem* stb. Ennek az oppozíciónak az alapja már nem az absztrakt/konkrét, hanem az *adott/létrehozott*: ez az antinómia különbséget tesz aközött, ami adva van a nyelvben vagy a nyelv által, és aközött, amit egy emberi lény (a szerző vagy a fordító) hoz létre, alakít ki, teremt meg. A fordító természetesen a nyelvvel dolgozik, de fordítási tevékenysége során *szöveget hoz létre*. Ez a fő különbség a gépi fordítás és az emberi fordítás között: a gép nem „fordít”, nem ekvivalenseket keres, hanem „átkódol”, egy nyelvi rendszert egy másik nyelvi rendszerrel helyettesít; amit csinál az nem több – némiképp leegyszerűsítve – pusztán kódváltotatásnál. A szövegesítés (*mise en discours*) viszont lényegét tekintve emberi tevékenység, és *előfeltételezi a fordítási aktust*. A nyelvek tehát nem fordíthatók egymásra, a szövegek viszont igen: minden szöveg (*discours*) többé-kevésbé, jobban vagy rosszabbul fordítható. Azt mondhatjuk tehát, hogy *mindenfajta fordítási tevékenység előfeltétele a nyelv „szövegesítése” (mise en discours), és valamilyen diszkurzív értelem létrehozása*.

A szöveg, a diszkurzus szintjén természetesen léteznek fordíthatatlan (vagy

nehezen fordítható) elemek, így teljesen helytállóak azok az észrevételek, amelyek némely filozófusok (pl. Martin Heidegger) vagy egyes irodalmi műfajok (pl. a japán haiku) fordíthatatlanságáról hangzanak el. Azonban furcsa és kissé paradox módon, minél fordíthatatlanabbnak tartanak vagy kiáltanak ki egy szöveget, annál inkább felkelti a fordítók érdeklődését: olyan kihívásnak tekintik, amelytől nemigen tudnak szabadulni. Így például tudomásunk szerint Martin Heidegger *Lét és idő* című művének – amelyet általában a fordíthatatlanság archetípusának tartanak – 11 japán nyelvű fordítása létezik, Paul Verlaine *Chanson d'automne*-jának húsznál több magyar változata van, és a japán haikuk is számos nyelvre (köztük franciára és magyarra is) le vannak fordítva.

Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül azok a nyelvészeti, szemiotikai és egyéb érvek, amelyek a fordítás elméleti lehetőségét bírálják. A filozófiai diszkurzus fordítója például nem intézheti el kézlegyintéssel az ilyen kijelentéseket: „A *Stimmung* lefordíthatatlan szó, mint oly sok más is a ‘heideggeri nyelvben’”. Ha korrekt módon akarná valaki lefordítani a *Stimmung* szót, úgy ahogyan Heidegger használja, vagyis egyszerre játszva minden regiszteren, akkor egyetlen szóban kellene visszaadnia jelentést, rezonanciát, hangszínt, hangulatot, szubjektív és objektív egyezést – ami nyilvánvalóan lehetetlen” (Froment-Meurice 1989: 139); vagy: „Heidegger filozófiája elválaszthatatlan német nyelvtől. [...] A jelentett maga a referens” (Meschonnic 1990: 328, 333); vagy: „a hegeli *aufheben* („megszüntette megőrizni”) franciául nem adható vissza egyetlen szóval; ma általában a *dépasser* igével fordítják, ami szerintem – talán szándékos – félrefordítás” (Koyré 1971: 209) stb. Ilyen megállapításokkal szinte minden diszkurzustípussal kapcsolatban (de legfőképpen a poétikaiban és a teoretikusban) találkozhatunk. Mi a teendő tehát, ha egy másik nyelvben nincsen megfelelő ekvivalens valaminek a kifejezésére? Ki kell jutni a „nincs rá szó” csapdájából, és el kell fogadni, tudomásul kell venni, hogy a számtalan nyelvi, kulturális, szemiotikai és egyéb veszteségek miatt a fordítás soha nem lesz azonos az eredeti szöveggel. Természetesen a nyelvi akadályok ugyanazok minden, azon a nyelven dolgozó fordító számára, ezért a fordítás lehetséges útjait mindig egy konkrét nyelv keretei és határai között kell feltárni. A célnyelvi szöveget egy konkrét személy, a fordító hozza létre (akinek megvannak a maga egyéni emberi tényezői), és a fordítást mint ilyent kell olvasni és elfogadni. A modern, hermeneutikai alapú traduktológia nem követendő recepteket ír elő a fordító számára, hanem a különböző fordítási lehetőségek aprólékos és beható elemzése révén feltárja a lehetőségeket, megmutatja a lehetséges utakat, napvilágra hozva az időnként egymással vitatkozó koncepciókat ugyanazon fordítási kérdéssel kapcsolatban. Ha például, továbbra is a filozófiai diszkurzus területén maradva, a *Lét és idő* 1986-os új francia fordításában a fordító, François Vezin nem fordítja le a német *das Dasein* terminust, és ennek okait részletesen kifejti a mű francia fordításának záradékában (Vezin 1986), akkor ezt a nyelv szintű átkódolást egy lehetséges válasznak kell tekintenünk arra a kérdésre: hogyan fordítható a *Dasein* filozoféma? A *Lét és idő* más francia fordítói francia nyelvi ekvivalenseket javasolnak (*le là-être, le être-là, le être-le-là* stb.), és ezek a „megoldások” a François Vezin-ével homlokegyenest ellentétes fordítási kon-

cepciót tükröznek. A mi szempontunkból az a fontos, hogy a német *das Dasein* szó csak a nyelv, a kód, a langue szintjén fordíthatatlan. A francia nyelvben például nincs semleges nem: ez az alapvetően analitikus felépítésű nyelv különösen irtózik az összetett szavaktól és a német nyelv szintetikus szerkezeteitől, de a (heideggeri) filozófiai diszkurzus elemeként ez a terminus, amint láttuk, nagyon jól lefordítható. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Heidegger magyar fordítói a *Dasein* szót a *jelenvalólét* és az *ittlét* megfelelőkkel fordítják; a végeredmény tehát eltér, de a koncepció mindkettőben azonos: a fordítók úgy gondolták, ha Heidegger egy a német nyelvben létező szót használt, akkor nekik az a dolguk, hogy megfelelő magyar ekvivalenst találjanak rá.)

Egyébként is nagyon veszélyes azt kijelenteni, hogy ez vagy az a szó egy másik nyelvre lefordíthatatlan. Egy szó lehet fordíthatatlan egy szerzőnél vagy egy diszkurzus-típusban, és lehet kiválóan fordítható egy másik szerzőnél vagy másik diszkurzus-típusban. Egy szövegbe helyezett interpretált szó, amely valamilyen *értelemmel* rendelkezik, az esetek nagy részében nagyon szépen lefordítható, amint ezt tanúsítják a legkreatívabb szerzők vagy a legezotikusabb műfajok fordításai. Egy megértett tartalom, egy konceptualizált és értelmezett üzenet mindig többé vagy kevésbé *fordítható*, betartva a cél nyelv morfoszintaktikai szabályait. Hogy rövidere zárjuk ezt a fordíthatatlanságról szóló eszmefuttatást, annyit mondhatunk, hogy – kicsit talán banalizálva a dolgokat – nem többről van itt szó, mint a perfekcionizmus démonának számtalan megjelenési formájának egyikéről.

Hogyan teorizáljunk a fordításról?

A mi felfogásunk szerint soha nem lehet elválasztani egymástól a fordítás elméletét és gyakorlatát, ha teorizálni akarunk a fordításról. Egyébként a fordításról való mindenfajta teorizálás implicit módon már mindig is magában foglal valamiféle filozófiát (felfogást, elméletet, elgondolást stb.) *a nyelvről*, egyik célja pedig annak kimutatása lenne, hogy a fordításelmélet által felvetett kérdések többsége zárt, ún. apokritikus kérdés, a válaszok pedig, amelyeket ad rájuk, nem kielégítő álválaszok csupán.

A fordításról való bármifajta teorizálást *problematologikus, nem pedig apokritikus módon* lenne szabad végezni. Mit jelent ez? A „probléma” terminus a tudományelméletben nem valamiféle pejorativ kicsengésű, negatív jelentéstartalmú szó, mintegy a „nehézség” szinonímája, éppen ellenkezőleg: minden tudomány arra törekszik, hogy kérdéseit *problémákká* alakítsa át, felvetéseit „problematizálni” tudja. A kérdéskörnek a tudományfilozófián belül hatalmas szakirodalma van (ld. Michel Meyer 1986-os *De la problématique* c. könyvét). A dolog lényege az, hogy egy felvetett kérdést két módon lehet megválaszolni: *problematologikusan* és *apokritikusan*. A *problematologikus* válaszok nem adnak valamiféle „végső”, „egyedül üdvözítő” megoldást a felvetett kérdésekre, hanem csak egy *lehetséges megoldást* kínálnak, nyitva hagyva az utat más megoldások számára, míg az *apokritikus* válaszok kikötik a megoldásokat, elzárják az utat a további kérdések felvetése előtt, és *normatív* felfogást tükröznek (vö. még Meyer 1992: 40–42). Csak a nyitottság és a saját fordításkonceptiónkkal

szembeni „kritikus távolság” (franciául ezt hívják *dimension critique*-nek) akadályozhatja meg a fordításelméletet abban, hogy visszasüllyedjen abba a káros normativitásba, amelyen egyszer már szerencsésen túljutott. A rosszul feltett álkérdések és az apokritikus (zárt) válaszok a fordításelméletből dogmát, merev és szigorú „tudományt” csinálnának, a szó legrosszabb értelmében.

A fordítás elméletét csak azzal a *tárggyal* való szemiotikai analógiában fogalmazhatjuk meg, amelyről számot szeretne adni. A fordítási művelet tárgya nem a nyelv, nem is a kultúra, hanem a *diszkurzus*. Ezt a diszkurzust traduktológiai kritériumok alapján is lehetne tipologizálni, nem csupán szövegnyelvészeti alapokon. A diszkurzus fogalma ma még túlságosan homályos és bizonytalan: a traduktológia egyik feladata éppen az volna, hogy tárgyát azon különböző stratégiák elemzése alapján konstruálja meg, amelyeket a gyakorló fordítók alkalmaztak célnyelvi szövegek létrehozása során.

Irodalom

- Albert S. 1993. Correspondance lexicale et équivalence textuelle: analyse comparative d'un verbe dans le dictionnaire et dans le discours. *Cahiers d'études hongroises*, No. 5, 13–23.
- Arcaïni, E. 1984. L'auxiliaire comme problème de traduction. In: Wilss, W. & Thome, G. (Hrsg.): *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlußwert für die Übersetzungs- und Dolmetsch-didaktik*. Tübingen: Günter Narr, 9–19.
- Froment-Meurice, M. 1989. *Solitudes. De Rimbaud à Heidegger*. Paris: Galilée.
- Koyré, A. 1971. *Études d'histoire de la pensée philosophique*. Paris: Gallimard.
- Ladmiral, J.-R. 1971. Le discours scientifique. *Revue d'Ethnopsychologie*. Tome XXVI, No. 2–3, 153–191.
- Ladmiral, J.-R. 1987. Traductologiques. In: Capelle, M.-J. & Debyser, F. & Goester, J.-L. (éds.): *Retour à la traduction*. No. spécial de *Le Français dans le Monde*. Paris: BELC.
- Ladmiral, J.-R. 1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot.
- Ladmiral, J.-R. & Meschonnic, H. (éds.) 1981. La traduction. Numéro spécial de la revue *Langue Française*, No. 51., Larousse, Paris, 1981.
- Larose, R. 1989. *Théories contemporaines de la traduction*. Québec: Sillery.
- Meschonnic, H. 1990. *Le langage Heidegger*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Meyer, M. 1986. *De la problématique. Philosophie, science et langage*. Bruxelles: Mardaga.
- Meyer, M. 1992. *Langage et littérature*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Mounin, G. 1957. *Les belles infidèles*. Paris: Cahiers du Sud.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Pedersen, V. H. 1988. *Essays on Translation*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. The Porter Institute of Semiotics: Tel Aviv.

- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vezin, F. 1986. Au sujet de la traduction. In: Martin Heidegger: *Etre et Temps*, Paris: Gallimard, 515–590.
- Watzlawick, P. & Weakland, J. H. & Fisch, R. 1990. *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest: Gondolat.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport.

Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2 512 537, Fax: 2 512 677/50.

e-mail: kagardi@isis.elte.hu vagy aeiler@isis.elte.hu

A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből

Szabari Krisztina

1. A DIN 2345 megjelenése és célja

A Német Szabványügyi Intézet (Deutsches Institut für Normung – DIN) 1998 áprilisában jelentette meg a következőkben kivonatos formában magyarul olvasható DIN 2345 „Fordítási megbízások” elnevezésű szabványt. A szabvány megjelenése egyben az első minőségbiztosítási kísérletet jelenti a fordítás terén. Alapvető újdonságnak számít annak kimondása, hogy a fordítás minősége nem alapvetően csak a fordítón múlik, hanem a megbízón is, aki nagy mértékben elősegítheti a számára megfelelő fordítás elkészülését. A szabvány részletes bemutatása előtt vizsgáljuk meg a fordítás megítélését, helyzetét és a fordítástudomány minőséggel kapcsolatos felismeréseit.

2. A fordítás megítélése a közvéleményben

Közhely az a megállapítás, hogy a fordításhoz mindenki érteni vél, aki ismer valamilyen idegen nyelvet. A fordítás felhasználói, a megbízók még azon is elcsodálkoznak, hogy ugyanarról a forrásnyelvi szövegről tíz fordító tíz különböző célnyelvi szöveget készít, amelyek mindegyike akár jó fordítás is lehet. A legtöbb megbízó számára a fordítás sajnálatos módon elsődlegesen csak költségtényezőt jelent. Ennek oka talán az, hogy a fordítás költségei egyértelműen mérhetőek, míg a fordítás haszna nem mutatható ki számokban. Nincsenek adatok arra vonatkozóan, milyen vesztesége származik pl. egy vállalatnak abból, ha nem folytat megfelelően átgondolt fordításpolitikát. Alig van még egy olyan szolgáltatás vagy iparág, ahol a potenciális ügyfél olyan kevésbé lenne képes megítélni az ár és az érte nyújtott szolgáltatás viszonyát, mint a fordítás.

A fordítói szakma még nem volt képes arra, hogy a kívülállók számára meggyőzően jelenítse meg önmagát, bemutassa, milyen komplex tevékenység a fordítás, milyen sok tudást és információt követel. Míg szinte mindenki számára természetes, hogy jogi ügyeket nem maga intéz, és már egy lakás adásvételével kapcsolatban is inkább szakemberhez, ügyvédhez fordul, addig a fordítással kapcsolatosan a közvéleményben nem létezik ilyenfajta tudatosság, a fordítás és a nyelvtudás közötti határok elmosódnak, a nyelvtudás a közgondolkodásban egyben fordítói kompetenciát is jelent. Magyarországon talán különösen sok a tévhit ezzel kapcsolatban, hiszen a tanfordítás az idegennyelvoktatásban meghatározó szerepet játszik, és az emberek a fordítással kapcsolatos első élményeiket többnyire nyelvtanulás közben szerzik. Könnyen levonják a következtetést, hogy minél jobban haladnak előre az idegen nyelv elsajátításában, annál inkább képesek lesznek fordítóként is működni.

3. A fordítás és a fordító a globalizálódó világban

A globalizálódó világban a fordítás egyre nagyobb szerepet kap, és egyre több területre terjed ki. Szinte minden típusú és fajtájú szöveget lefordítanak, kézikönyveket, használati utasításokat, reklámokat, multimédia-termékeket, filmeket, videókat, enciklopédiákat, számítógépes szoftvereket stb. A szabvány megjelenésének alkalmából 1998 márciusában Luxemburgban rendezett konferencián elhangzott, hogy a világ nagyobb fordítóirodáinak adatai szerint a fordítások mennyisége évente világszerte több mint 15 százalékkal nő. Ha ezt az adatot reprezentatívnak tekintjük az egész fordítói szakma számára, akkor a világszerte készített fordítások mennyisége hat éven belül megduplázódhat.

Remélhető, hogy a fordítások mennyiségének növekedésével a fordítói szakma is felértékelődik. A fordító mindinkább az interkulturális kommunikáció szuverén szakemberévé válik, ahogyan azt Holz-Mänttári (1984) megfogalmazza. Feladatát csak akkor tudja jól elvégezni, ha szuverén módon cselekedhet és döntéseiért képes vállalni a felelősséget, ha „szövegalkotó szakemberként” járhat el, aki a forrásnyelvi szöveg, a fordítás célja, üzenete, helye, címzettje stb. alapján megalkotja a célnyelvi szöveget.

4. Elméleti háttér – Vermeer skopos-elmélete

A fordítástudományban áttörést jelentett a skopos-elmélet megjelenése (Vermeer 1978). A skopos-elmélet abból indul ki, hogy a transláció, a fordítás alapvetően teleologikus cselekvés, (ritkán fordul elő, – talán az irodalmi fordítókat kivéve, akik maguk is írók és költők-, hogy a szakfordító „csak úgy” cél nélkül, kedvtelésből lefordít egy törvényt idegen nyelvre), és igazi szerepét a kultúráközi kommunikációban elfoglalt helye határozza meg. A transláció tárgyát képező szövegek mindig beágyazódnak valamilyen szituációba, melyet a körülötte elhelyezkedő kulturális tér határoz meg. A transláció általános szabályai között a skopos-elmélet szerint hierarchikus viszony áll fenn. A legfelsőbb szabály adja az elmélet nevét, az ugyanis nem más, mint a skoposnak (görögül: cél), a fordítás céljának a primátusa. Hogy az adott translátum a célkultúrában milyen célt ill. funkciót tölt be, azt elsősorban a címzett határozza meg. Vermeer a skopost „címzettfüggő változónak” (empfängerabhängige Variable) nevezi. A célnyelvi szöveg célkultúrában követett célja eltérhet a forrásnyelvi szöveg skoposától. A következő a szabályok hierarchikus rendjében a koherenciaszabály (Kohärenzregel), amely a célnyelvi szöveg minőségére vonatkozik. Csak ezután következik a „hűségyszabály” (Fidelitätsregel), amely már a forrásnyelvi szöveghez való viszonyt állítja a középpontba. A skopos-elmélet tehát a forrásnyelvi szöveg trónfosztását is jelenti. Vermeer szerint az a fordítás a „sikeres” (geglückt), amely a leginkább megfelel a célnyelvi kultúrában követett és a célnyelvi befogadó által meghatározott skoposnak.

5. A skopos-elmélet a gyakorlatban – fordítással kapcsolatos bírósági ítélet

Jól példázza a skopos-elmélet jelentőségét egy Németországban született bírósági ítélet, mely egy fordítóirodát kártérítésre kötelezett, mert nem vette figyelembe a fordítandó szöveg célját, és ezzel kárt okozott a megbízónak. A fordítandó szöveget a megbízó egy reklámprospektusba szánta, és erről a megbízásban a fordítóirodát tájékoztatta is. A célnyelvi szöveg azonban nem felelt meg a célnyelven szokásos reklámszöveg-konvencióknak, így azt megjelenés előtt jelentősen át kellett dolgozni. A bíróság ítéletében a megbízót is elmarasztalta, mert véleménye szerint még pontosabban meg kellett volna határoznia, milyen felhasználásra szánja a szöveget. (Kieserling 1990)

6. Az Európai Unió és a fordítás

Az Európai Unió megjelenésével először fordul elő, hogy fordított szöveg kötelező érvényű joganyag legyen valamely ország polgárai számára. Jogi szövegek, jogszabályok esetében eddig tipikusan az volt a jellemző, hogy valamely ország törvényeinek lefordítása valamely idegen nyelvre mindig a szöveg funkciójának változásával járt együtt, hiszen a célnyelvet beszélők számára a forrásnyelvi beszélők számára kötelező érvényű törvénytörvény már csak informatív jellegű lett (Sager 1993:68). Az Európai Unióban a jogszabályok mind a tizenegy hivatalos nyelven kötelező érvényűek, hiszen az Unió minden polgárára vonatkoznak. Érdekes módon az uniós törvények nem használják a fordítás kifejezést, minden esetben a „szövegezni” (draft, abfassen stb.) kifejezés szerepel, vagyis azt sugallják, hogy a jogszabályok kvázi tizenegy nyelven születnek (Szabari 1996). Mindebben az európai kultúráknak az eredetiséghez való ragaszkodása jut kifejezésre.

Természetesen mindennek háttérben nagyon komoly fordítói tevékenység áll. Az Európai Unió Fordítószolgálatánál jelenleg 1273 főállású fordító dolgozik, 912 Brüsszelben és 361 Luxemburgban. A szolgálatnál évente 1,1 millió oldalt fordítanak, ez a szám az utóbbi két-három évben többé-kevésbé állandónak mondható. A forrásnyelveket tekintve azonban jelentős változás figyelhető meg. 1997-ben a legtöbb uniós dokumentum (44%) francia nyelven született, a második helyen az angol állt (37%), mára a sorrend megfordult, a legfontosabb forrásnyelv 45 százalékkal az angol, a francia 40 százalékkal a második helyre szorult vissza. Jelentős lemaradással következik a német nyelv, melyen a dokumentumok 5 százaléka készül. Negyedik helyen áll a spanyol, a forrásnyelvi dokumentumok 2 százaléka készül ezen a nyelven. A célnyelveket tekintve a német, a francia és az angol állnak vezető helyen, mindegyikük részaránya 12 százalék, őket követi a spanyol és az olasz 9–9 százalékos részarányal. A legnagyobb fordítói csoport a német, 165 főből áll, 113 fordító dolgozik spanyolra, 97 dánra és 96 portugálra.

A fordítandó szövegek skálája rendkívül széles. Első helyen természetesen a különböző jogszabályok állnak, amelyek vagy közvetlenül érvényesek az egyes országokban, vagy a jogharmonizáció és jogközelítés keretében épülnek be az egyes országok jogrendszerébe, mint pl. a rendeletek és irányelvek. A fordítók-

nak a joganyagok előkészítése során is sok munkájuk akad, ezek a fordítások inkább belső felhasználásra készülnek az egyes tervezetekről és javaslatokról, mindenek előtt a három leginkább használatos munkanyelven, angolul, franciául és németül.

Fontos szerepet játszanak a fordítószolgáltatnál a szélesebb közönség számára íródott szövegek is, a Zöld és Fehér Könyvek, különböző beszédek, tájékoztató füzetek és broszúrák stb. Érdekes megemlíteni, hogy a fordítószolgálat nem csak a 11 hivatalos EU-nyelven dolgozik, számos kiadvány jelenik meg ugyanis nem uniós nyelveken, oroszul, lengyelül, magyarul stb. Ezeknek a fordítását külső fordítók végzik, akik pályázat útján nyerhetik el a fordítói megbízást. Külső fordítók készítik el a fordítások 17 százalékát, a tervek szerint ez az arány az elkövetkező években elérheti a 25 százalékot. (Flesch 1998)

Az EU küszöbön álló bővítésével a hivatalos és munkanyelvek száma tovább emelkedik, és ez óhatatlanul a fordítás mennyiségének megnövekedését vonja maga után. Tekintettel a fordítás költségvonzataira, érthető a fordítási folyamat optimalizálására való törekvés. Ilyen mennyiségű fordítás mellett a végtermék, a translátum minősége nem ellenőrizhető minden esetben, a hangsúly a folyamatellenőrzés irányába tolódik el, a minőséget a fordítási folyamat optimális megszervezésével kell biztosítani.

7. Fordítás és fordítók az Egyesült Államokban

Érdeemes megvizsgálni a fordítás helyzetét, és a fordítók szerepét az Egyesült Államokban, ahol az európainál, és különösen a magyarországinál lényegesen szervezettebb kapcsolat áll fenn a fordítástudomány, a fordítóképzéssel foglalkozó felsőoktatási intézmények valamint a gyakorló fordítók és a fordítóirodák között. A rendszeres kapcsolattartás az ATA-nak (American Translators Association) köszönhető, amely rendszeres éves konferenciáival jó fórumot biztosít a találkozásra és tapasztalatcserére a fordítás különböző szereplői számára.

Az ATA egyik vezető személyisége, Kevin Hendzel, aki egy washingtoni fordítóiroda vezetője, a modern fordítótól mindenek előtt hét erényt vár el. Az első és legfőbb követelmény, hogy a fordító rendelkezzen alapvető szakismertekkel azokon a területeken, amelyeken fordítást vállal. A második elvárás, hogy legyen tisztában saját korlátaival, legyen képes felmérni, milyen szövegekkel tud megbirkózni, és milyenekkel nem. Saját hírnevét védi, ha visszautasít olyan megbízásokat, amelyeket nem tud teljesíteni. A jó fordító képes megvédeni az általa előállított terméket, meg tudja indokolni fordítási döntéseit, alá tudja támasztani azok helytállóságát. A negyedik elvárás és tanács a fordítókkal szemben, hogy írják alá az általuk készített fordítást. Hasznos az egész fordítói szakma számára, ha a fordítók kilépnek az anonimitásból, és vállalják munkájukat. Az ötödik fontos szabály, hogy a fordító maga nevezze meg az általa nyújtott szolgáltatás árát. Érdekes módon a fordítást kivéve szinte nincs olyan szakma, ahol a megbízó szabja meg az árat, és nem a szolgáltató. Ha ügyvédhez, orvoshoz, autószerelőhöz stb. fordulunk, mindig ők fogják megszabni a szolgáltatás árát, a fordításnál ez nem ilyen egyértelmű, az árat sokszor a megbízók vagy a fordítóirodák határozzák meg, és a fordítók, ha meg akarnak élni,

kénytelenek azt elfogadni. A hatodik szabály, hogy a fordító tegyen meg mindent szakmája megismertetése és népszerűsítése érdekében, vállalja fel a közvélemény és a megbízók nevelését (client education). A fordításról rendkívül sok tévhit él a közvéleményben, a szakmai szervezetek sokat tehetnek ezek lebontásában. A hetedik követelmény a fordítókkal szemben, hogy gondoskodjanak saját továbbképzésükről, hogy tanuljanak minden fordításból, és folyamatosan nézzék át a lektor által kijavított fordítást. (Hendzel 1997)

8. A fordítás minősége a fordítástudomány szemszögéből

A fordítás minősége régóta az érdeklődés homlokterében áll. Számos olvasó, kritikus, felhasználó érez késztetést arra, hogy elmondja szubjektív véleményét, ha valamilyen fordítást olvas. Sokszor mondják fordításokról, hogy jól visszaadják az eredeti hangulatát, hogy gördülékenyek, hogy pontosan tükrözik a forrásnyelvi szöveg tartalmát stb. Az ilyen és ehhez hasonló szubjektív vélemények alapján nem lehet objektív mércét felállítani a fordítás értékelésére.

A fordítástudomány a kezdetektől fogva vizsgálódásainak középpontjába állította a fordítási folyamat eredményének, a translátumnak az értékelését. A fordításkritika központi fogalmai az ekvivalencia, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg egyenértékűsége. Teljes egyenértékűség azonban soha nem valósul meg a forrás- és a célnyelvi szöveg között, a fordítás céljától, a címzettől stb. függően mindig az ekvivalenciának egy bizonyos aspektusa kerül előtérbe, és válik dominánssá a többihez képest. A tartalmi ekvivalencia kedvéért háttérbe szorulhat a formai megfelelés, a kommunikatív ekvivalencia esetleg a pontos tartalmi megfelelés fölé kerekedhet. (Az ekvivalenciával kapcsolatos nézetekről és kutatásokról részletesen lásd: Klaudy 1997.)

House (1996) a fordítások két típusát különbözteti meg, attól függően, hogy a forrásnyelvi szöveg hol helyezkedik el az univerzalista a nyelvspecifikus meghatározottságig terjedő skálán. Nyílt fordításra (overt translation) van szükség minden esetben, amikor a forrásnyelvi szöveget döntően a forrásnyelvi kultúra határozza meg. Ezen a fordításon látszik, hogy fordítás, hiszen jellegénél fogva nem simulhat bele a célnyelvi kultúrába (pl. egy jogszabály, amely teljesen különböző jogrendszerben helyezkedik el, nem ültethető át „észrevétlenül” a célnyelvre). Rejtett fordításról (covert translation) akkor beszélünk, amikor a célnyelvi szövegen nem látszik, hogy fordítás, tehát a célnyelvi kultúrában ugyanolyan státuszra tehet szert, mint a forrásnyelvi kultúrában. Ilyenkor azonban a fordítónak kulturális szűrőként (cultural filter) kell működnie, aki képes felmérni a célnyelvi befogadókban élő preszuppozíciókat, és úgy alakítani a célnyelvi szöveget, hogy az emiatt ne tévessen célt.

9. A fordítás minősége a felhasználó szemszögéből

Természetesen a megbízó is értékeli a fordítást, és ezt sokkal komplexebb módon teszi a fordítástudománynál, számára ugyanis a nem verbális és a szövegen kívüli tényezők ugyanolyan értékűek mint a forrás- és célnyelvi szöveg ekvivalenciája.

Ilyen fontos tényező pl. az idő. Ha egy üzletember pénteken Tokióba repül egy fontos üzleti tárgyalásra, és szerda este kapott egy bizalmas anyagot a japán üzleti partner tevékenységéről japán nyelven, számára az idő döntő tényező, ugyanis legkésőbb a repülőgépen el kell olvasnia a szöveg fordítását, később a szöveg már értéktelenné válik számára. Mivel a szöveget gyakorlatilag egyszeri használatra szánják, a gyors nyersfordítás fontosabb a „műves kidolgozásnál”. A fordítónak tehát gyorsan kell dolgoznia, hogy csütörtök este át tudja adni a célnyelvi szöveget a megbízónak. Ha az üzletember ennek alapján a repülőgépen sikeresen fel tudott készülni a tárgyalásra, a szöveg betöltötte funkcióját, megfelelt a megbízó minőségi követelményeinek.

Alapvetően fontos a felhasználó számára a teljesség, melynél szintén két szempontot kell figyelembe venni. A legjobb és leggyakorlottabb fordítóval is előfordulhat, hogy kihagy egy bekezdést vagy egy szövegrészt. Lehet, hogy ez a felhasználó számára végzetes lehet, gondoljunk pl. egy használati utasításra, ahol a gyermekbalesetek elkerülésére hívják fel a figyelmet. A fordító tévedése akár jogi következményeket is vonhat maga után. Ezért fontos, hogy a fordítást mindig ellenőrizzék, erre vonatkozóan a fordítóirodák általában biztosítékot adnak, azonban az egyéni fordító sem adhat ki a kezéből fordítást anélkül, hogy ne ellenőrizte volna, nem hagyott ki semmit az eredeti szövegből.

A teljesség kérdése azonban úgy is felvetődhet, hogy a célnyelvi szöveg teljes mértékben tükrözi-e a forrásnyelvi szöveg mondanivalóját. A fordításnak a fontos tényeket, a forrásnyelvi szöveg meghatározó üzenetét mindenképpen tartalmaznia kell. A teljesség kérdése fordítva is felvethető: a fordító a megbízó hozzájárulása nélkül semmit nem fűzhet hozzá az eredetihez, nem torzíthatja el azt saját véleményének, előítéleteinek vagy ízlésének beépítésével. Mindez legjobban a Nida által bevezetett dinamikus ekvivalencia fogalmával írható le: a célnyelvi szövegnek ugyanazt a hatást kell kiváltania a célnyelvi olvasóban, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg vált ki a forrásnyelvi olvasóban. (Nida 1964).

A megbízó ill. felhasználó szempontjából a fordítás minőségének része a fordítás külső megjelenése. A számítógép és a szövegszerkesztő programok elterjedésével változik a fordítás tartalma is. Míg korábban egyértelmű volt a munkamegosztás a fordító, a szaklektor, a nyelvi lektor, a szerkesztő és a kontrollszerkesztő között, addig mára elmosódtak a határok az említett tevékenységek között, és lassan-lassan mindegyik beépül a fordítói tevékenységbe, amely ily módon sokkal komplexebbé válik. A szöveg külső megjelenése, megszerkesztése, a nyomtatás minősége mind fontos szempont lehet a megbízó számára. Ha a fordító pl. nem tudja elkészíteni a szövegben található táblázatot, nem biztos, hogy ő kapja a megbízást, még ha egyébként „nyelvileg” a legjobb fordítónak is tartják.

10. A fordítás mint folyamat

Tekintettel a fordítás mennyiségének gyors növekedésére, a minőségi követelmények előtérbe kerülésére, a fordítást felhasználók körének bővülésére egyre kevésbé elégedhetünk meg a fordítás végeredményének, a transzlátumnak a vizsgálatával. A fordítás, mint folyamat válik érdekessé, amelynek megszerve-

zése, alakítása és végrehajtása határozza meg a végtermék minőségét. Ennek a folyamatnak nemcsak a fordító a meghatározó szereplője, hanem a megbízó és a fordítást szervező iroda is. A fordító a folyamatban szakemberként jelenik meg, aki a nyelvismereten túl számos más tulajdonsággal rendelkezik, profesz-szionális szövegalkotó, aki fel tudja mérni a munka mértékét és nehézségét, eldönti, képes-e azt elvégezni, és garantálja a felhasználó által várt minőséget. Ahhoz azonban, hogy szakemberként jó munkát tudjon végezni, a megbízónak együtt kell működnie vele. Ahogyan az orvos sem tudja felállítani a diagnózist, és előírni a megfelelő terápiát úgy, hogy egyszerűen ránéz a paciensre, a fordítónak is körül kell járnia a szöveget, fel kell vennie annak „körtörténetét”, meg kell vizsgálnia „életkörülményeit”, és csak ennek alapján tudja meghatározni a megoldást, a terápiát. A most megszületett DIN2345 sz. szabvány nagy érdeme, hogy a fordítási folyamatot ebből a szempontból közelíti meg.

11. A DIN 2345. sz. szabvány célja

A szabvány fordítókhoz, fordítóirodákhoz, nyelvi szolgálatokhoz és a megbízókhoz egyaránt szól, és noha számos olyan megállapítást tartalmaz, ami a fordítással szakszerűen foglalkozók számára akár triviálisnak is tűnhet, nagy érdeme, hogy ezeket a szempontokat érthető, értékelhető és objektivitásra törekvő formában fogalmazza meg a fordítást megbízásba adók számára is. A szabvány az eljárás egységesítésével kívánja megkönnyíteni a fordítási folyamatot, és a fordítási megbízásokkal kapcsolatos követelményeket az alábbi pontok szerint rögzíti:

- Forrásnyelvi szöveg
- A fordítási megbízásban résztvevők közötti együttműködés
- A fordító kiválasztása
- A fordítási folyamat megszervezése
- A célnyelvi szöveg (transzlátum)
- A fordítás vizsgálata ill. ellenőrzése.

A fordítás minőségét a szabvány a megbízóval kötött megállapodás betartásaként definiálja. A megbízók természetesen mindig elvárják a jó minőséget és a megbízhatóságot a fordítótól, a szabvány arra kényszeríti őket, hogy ők is pontosabban határozzák meg elvárásaikat, hiszen csak ez biztosíthatja az objektív alapot a fordítás megítéléséhez.

A szabvány középpontjában a megbízó és a fordító közötti megállapodás áll. A megbízó csak akkor várhat el megfelelő minőséget, ha a megfelelő fordítót bízta meg a munka elvégzésével. Ezzel a kikötéssel a szabvány nagy szolgálatot tesz a fordítóképző intézeteknek, hiszen végül is azt mondja ki, hogy megfelelő minőségű fordítás csak a megfelelő végzettséggel és képzettséggel rendelkező szakembertől várható el. A szabvány egyúttal nyit a képzés irányába is, hiszen azt sugallja, hogy már a fordítóképzés során súlyt kell fektetni a fordítási folyamat megismertetésére, és messze nem elegendő csupán annak nyelvi vonatkozásait figyelembe venni. Különösen megszívlelendő ez a fordítóképzést végző

intézmények számára. A fordítás oktatása semmiképpen sem a nyelvoktatás meghosszabbítása, ahogyan ez sok helyen történik. A fordítás oktatásába be kell vonni a gyakorló fordítókat, akiket el kell látni a megfelelő didaktikai ismeretekkel. Nem járható út, hogy gyakorló fordítói tapasztalat nélküli nyelvtanárok tanítják a szakfordítást.

Ha a megbízó nem szakembernek adta megbízásba a fordítást, hanem pl. felsőfokú nyelvvizsgálóval rendelkező szomszédjának, vagy mellékkeresetre szoruló nyelvszakos egyetemi hallgató unokaöccsének, nem is támaszthat különleges minőségi követelményeket a fordítással szemben.

A szabványnak megfelelően a megbízónak meg kell neveznie a fordítás célját és a célcsoportot, akinek a fordítást szánja. Ha a fordítás valamilyen folyamatba illeszkedik, át kell adnia a fordítónak a szöveggel kapcsolatos előzményeket (pl. ha valamely vállalat az éves jelentését fordíttatja idegen nyelvre, jó, ha a fordító megkapja az előző évi éves jelentés fordítását; ha a magyarországi vegyes vállalat éves beszámolóját kell lefordítani, a fordítónak segít az anyavállalat éves beszámolója). A megbízónak tehát kötelessége, hogy a fordítót elássa a megfelelő párhuzamos szövegekkel, glosszáriumokkal és egyéb segédanyagokkal. A legtöbb megbízó ezt magától nem teszi meg, egyszerűen azért, mert nem gondol rá, mert nem látja át a fordítási folyamat mibenlétét. A szabványra való hivatkozással a fordító minden további nélkül felhívhatja a megbízó figyelmét ennek fontosságára.

Ezzel összefüggésben vetődik fel a bizalom ill. a titoktartás kérdése. Különösen a gazdasági életben fordul elő gyakran, hogy a fordítót külső „behatólónak” tartják, szinte minden információt igyekeznek eltitkolni előle, nehogy átláthassa a szélesebb összefüggéseket. Nem közlik vele, ki írta a szöveget, kinek szól, milyen céllal kell lefordítani, milyen szélesebb kontextusba és szituációba illeszkedik majd a célnyelvi szöveg stb. Ilyen körülmények között a fordító a szabványra való hivatkozással visszautasíthatja a megbízást. Nem vállalhatja pl. egy válaszevél lefordítását, ha nem bocsátják rendelkezésére a célnyelven írt eredeti levelet. Nem lesz képes lefordítani a fellebbezést valamely bírósági ítélet ellen a külföldi partner számára, ha háttéranyagként nem kapja meg magát a bírósági ítéletet is. Nem tudja lefordítani a képaláírásokat valamely kiadvány számára, ha nem bocsátják rendelkezésére a képeket is, amelyekre a képaláírások vonatkoznak. A példák sora hosszan folytatható. Sajnos a magyarországi gyakorlatban ezek az esetek a tipikusak, és a fordítók gyakran nem rendelkeznek megfelelő öntudattal ahhoz, hogy az ilyen megbízásokat visszautasítsák, vagy egyszerűen anyagi okokból nem engedhetik meg maguknak, hogy visszalépjenek, különösen, ha tudják, hogy a következő fordító ügyis elvállalja a megbízást. Ezért lenne fontos a szakmai érdekvédelem megerősítése, a nem megfelelő fordítók (a „fusizók”, a „kontárok”) kiszűrése, és mindenek előtt a felhasználók, a megbízók nevelése, a körükben végzett felvilágosító munka.

A szabvány a fordítóiroda és a fordító viszonyát is szabályozza. Ha a fordító fordítóirodától kapja a fordítási megbízást, a fordítóiroda automatikusan megbízóvá lép elő, akire a már rögzített kötelezettségek vonatkoznak. Ennek kimondása nagyon jelentős, hiszen ebben az esetben a fordítóiroda köteles megsze-

rezni a fordító számára mindazokat a háttéranyagokat, amelyek a jó fordításhoz szükségesek. A szabványnak ez a része a gyakorlatban minden bizonnyal problémákat fog okozni, hiszen itt már szerepet játszik az „ügyfélfeltés” is, és a fordítóirodák általában nem szívesen nevezik meg a fordítónak ügyfelüket, hiszen az az üzleti titkok körébe tartozik. A fordító sok esetben többszörös ártételen keresztül jut a fordítandó anyaghoz, és nagyon nehezen tudja kideríteni a szöveg célnyelvi rendeltetését. Előfordulhat pl., hogy valamely bank egy nagyobb marketingcéget bíz meg reklámkampányának kidolgozásával, aki a fordítást egy fordítóirodának adja megbízásba. Ebben az esetben a fordító aligha tud hozzájutni a bankkal kapcsolatos anyagokhoz, hiszen az iroda sem fog túllépni a PR-cégen, és megkeresni a bankot, mert félti az „üzletet”. A szabvány ezeket a problémákat nem lesz képes megoldani, de legalább tudatosítja a követelményeket.

A szabvánnyal kapcsolatosan több kritikai megjegyzés is elhangzott, így a Fordítók Nemzetközi Szövetségének, a FIT-nek elnöke, Florence Herbulot arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordítás lényegét, az „értelem megragadását” nem lehet szabványosítani, ugyanis az a tény, hogy a szöveg nem tartalmaz helyesírási és nyelvtani hibát, a megfelelő terminológia figyelembevételével készült, hogy formailag teljes, külalakja megfelelő, és határidőre elkészült, nem jelentheti automatikusan azt, hogy „minőségi fordítás”, hiszen lehet, hogy nem tükrözi az eredeti szöveg üzenetét. A szabvány tehát csak az objektívan mérhető elemekre terjedhet ki. Megteremti viszont a minőség előfeltételeit, tehát ha a fordítás jó minőségét nem is, a fordítás „keretfeltételeinek” megfelelő minőségét mindenképpen garantálja. (Herbulot 1998)

A szabvány minden hiányossága és „idealizmusa” ellenére valami forradalmian új dologra vállalkozott, segíthet a fordító és megbízó közötti viszony javításában, és fontos segítséget nyújt a fordítóképző intézeteknek, akik többnyire hajlamosak a fordítást tisztán „nyelvi ügyként” kezelni. A szabvány előírásainak figyelembevételével a fordításoktatásban nagyobb szerepet kaphat a fordítás előkészítése, életszerűbbé válhat az oktatás.

Irodalom

- Holz-Mänttári, J. 1984. Translatorisches Handeln. Theorie und Methode. In: *Annales Academiae Scientiarum Fennicae B* 226. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Vermeer, H.J. 1978. Ein rahmen für eine allgemeine translationstheorie. *Lebende Sprachen*. 23. sz. 99–102.
- Kieserling, Dr. F. 1990. Mitwirkendes Bestellersschulden nach fehlerhafter Textübersetzung. *BDÜ Mitteilungsblatt* 4.sz. 11–12.
- Sager, J. C. 1993. *Language Engineering and Translation. Consequences of automation*. Amsterdam: Benjamins.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás*. 3.sz. 31–47.

- Flesch, C. 1998. The European Union and Multilingualism. Elhangzott: *EXPOLINGUA*. Madrid. 1998. április 25.
- Henzel, K. 1997. The Seven Virtues of the New Translation Era. Building on the Rubble of the Shattered „Poverty Cult”. *ATA Chronicle*. Nr. 11.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordításelméletbe*. Budapest: Scholastica.
- House, J. 1996. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Nida, E.A. 1964. *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill.
- Herbulot, F. 1998. Le defi des normes de qualite. Le point de vue des traducteurs. In: *Compte rendu du séminaire CEC & DIN*. Luxembourg: MLIS 78–79.

KONFERENCIANAPTÁR

1999 JÚNIUS 3–5.

The 12th Annual Congress of the Canadian Association for Translation Studies (CATS)

Színhely: Sherbrooke, Canada

Központi téma: Translating for Tomorrow’s Society: The Stakes of Training-Evolution, Needs and Innovation.

Információ: Zélie Gueval, Université Laval, Fax: 418 656 2622,
e-mail: zelie.gueval @lli.ulaval.ca

1999 SZEPTEMBER 6–21.

11th Research Training Programme

Színhely: Instituto San Pellegrino, Misano Adriatico, Olaszország

Központi téma: Explaining Translation

Szervező: CETRA – The Leuven Research Centre for Translation, Communication and Culture

Vendégprofesszor: Andrew Chesterman, University of Helsinki

Témavezetők: Dirk Delabastita, Lieven D’Hulst, Daniels Gile, Theo Hermans,
Jose Lambert, Gideon Toury

Információ: CETRA, Blijde-Inkomstraat 21. B-3000 Leuven, Belgium

Tel: 32 16 324847 vagy 48, Fax: 32 16 325068 (att CETRA),

e-mail: jose.lambert@arts.kuleuven.ac.be,
<http://www.arts.kuleuven.ac.be/CETRA/>

Fordítási megbízások*

DIN 2345

Tartalomjegyzék

Előszó

1. Alkalmazási terület
2. **Hivatkozások más szabványokra**
3. **Fogalmak**
 - 3.1. Általános fogalmak
 - 3.2. Nyelv és szöveg
4. A fordítási folyamat megszervezése
 - 4.1. Az alkalmas fordítók kiválasztása
 - 4.2. A megbízó és a fordító közötti megállapodások
 - 4.3. A fordítónak nyújtandó támogatás a megbízó részéről
 - 4.4. Fordítási megbízások továbbadása és felosztása
 - 4.5. Kísérő dokumentáció
5. **Forrásnyelvi szöveg**
 - 5.1. Általános tudnivalók
 - 5.2. A forrásnyelvi szöveg elemzése
6. **Célnyelvi szöveg**
 - 6.1. Általános tudnivalók
 - 6.2. Teljesség
 - 6.3. Formai kialakítás
 - 6.4. Nyelvi kialakítás
7. **A fordítás ellenőrzése**
8. **A fordító nyilatkozata és a DIN egyesületi jel használata**
 - 8.1. A fordító nyilatkozata

Előszó

Ezt a szabványt a Normenausschuß Terminologie (Terminológiai Szabványbizottság) 3. számú Praxis der Terminologiarbeit („A terminológiai munka gyakorlata”) munkabizottságának 1. számú Übersetzungspraxis („A fordítás gyakorlata”) albizottsága dolgozta ki az illetékes német, osztrák és svájci szak-

* A szabvány fordítását az ELTE BTK FTCS hallgatói készítették (1998/1999). A végleges változat elkészítésénél figyelembe vettük a Magyar Fordítóirodák Egyesülete által készített nyersfordítást is, amelynek rendelkezésre bocsátásáért köszönetet mondunk az MFE-nek. A fordításból több helyen terjedelmi okokból töröltük az egyéb szabványokra történő hivatkozásokat.

mai szervezetek képviselőinek részvételével azzal a céllal, hogy az elkészült dokumentumot európai ill. nemzetközi szabványjavaslatként terjessze elő.

A szabvány a megbízó és a fordító közötti kereskedelmi megállapodásokat egészíti ki. A 4. fejezet a megbízó és a fordító között tisztázandó szervezési és tartalmi kérdéseket szabályozza. A szerzői és a felhasználói jogok tekintetében a szabvány utal az idevonatkozó törvényes rendelkezésekre. Az okiratok fordítását ezen túlmenően gyakran egyéb törvények, rendelkezések és irányelvek szabályozzák. ...

Ez a szabvány szabadfoglalkozású fordítók, vállalati és hatósági fordítóosztályok, valamint nyelvi szolgáltató- és fordítóirodák számára biztosítja a lehetőséget, hogy saját felelősségük keretében nyilatkozatban vállalják, hogy a szabvány alapján végzik munkájukat. Ez a szabványmegfelelési nyilatkozat erősítheti a megbízó bizalmát a szolgáltatás minősége iránt, mivel a szabvány követelményeinek teljesítése az egyes célnyelvi szövegek tekintetében ellenőrizhető. ...

Szabványokkal eddig csak ritkán dolgozó felhasználók számára a szabvány-szöveg megértését megkönnyítendő elmondjuk, hogyan értendők a szabványban a „kell” és az „ajánlatos” vagy „célszerű” kifejezések. ... A „kell” segédigét tartalmazó mondatok követelményt fogalmazznak meg. A követelményeket feltétlenül teljesíteni kell, ha a fordító elfogadta azt, hogy e szabvány előírásait betartja. Azoknak a mondatoknak az esetében, amelyekben az „ajánlatos” vagy „célszerű” kifejezés szerepel, pusztán ajánlásról van szó. Itt több lehetőség közül választható ki a legmegfelelőbb, más változatok megemlítése vagy kizárása nélkül.

A fent nevezett albizottság értelmezése szerint az ajánlásoktól csak tárgyszerűen indokolt esetekben lehet eltérni.

1. Alkalmazási terület

Ez a szabvány a fordítási megbízásoknak a következő pontokra vonatkozó követelményeit határozza meg:

- forrásnyelvi szöveg
- a fordítási megbízás résztvevői közötti együttműködés
- a fordító kiválasztása
- fordítási folyamat megszervezése
- célnyelvi szöveg
- a fordítások ellenőrzése

A szabvány mindazokra vonatkozik, akik valamely fordítási megbízásban megbízóként vagy megbízottként vesznek részt. Ebbe a körbe tartoznak mindenképp a szabad foglalkozású fordítók, a vállalati és hatósági fordítóosztályok valamint a nyelvi szolgáltató- és fordítóirodák. A szabvány csak akkor alkalmazható, ha nemcsak a megbízott, hanem a megbízó is betartja a benne foglalt követelményeket.

Jelen szabvány a tolmácsolási tevékenységre nem vonatkozik.

2. Hivatkozások más szabványokra

.....

3. Fogalmak

E szabvány alkalmazásában a következő fogalmak érvényesek:

3.1. Általános fogalmak

3.1.1. Fordítási tevékenység

Valamely szöveg forrásnyelvről célnyelvre történő írásbeli lefordítása.

3.1.1.1. Anyanyelvi kompetencia

Valamely nyelv olyan szintű ismerete szóban és írásban, amely megfelel annak a nyelvileg képzett személy nyelvismeretének, aki ezt a nyelvet gyermekkorában sajátította el, és azóta elsődleges nyelvként használja.

3.1.1.2. Szaknyelvi kompetencia

Az adott szakterület valamint a szakterület szaknyelvének alapos ismerete.

3.1.1.3. Fordítói kompetencia

Az adott forrásnyelvi szöveg nyelvileg, szakmailag és idiomatikusan helyes, a forrás- és a célnyelvi szöveg funkcióját figyelembe vevő, célnyelvre történő lefordításához szükséges képesség.

3.1.2. Tolmácsolás

Valamely közlés szóbeli lefordítása a forrásnyelvről a célnyelvre.

3.1.3. Fordítás, célnyelvi szöveg

A fordítási tevékenység eredménye

3.2. Nyelv és szöveg

3.2.1. Forrásnyelv

Az a nyelv, amelyen a forrásnyelvi szöveget megalkották. ...

3.2.2. Forrásnyelvi szöveg

A lefordítandó szöveg.

3.2.3. Párhuzamos szöveg

Olyan forrásnyelvi vagy célnyelvi szöveg, amely a szakterületet vagy a szövegfajtát tekintve összehasonlítható a forrásnyelvi szöveggel.

MEGJEGYZÉS: Ide tartoznak ugyanannak a szövegfajtának korábbi fordításai is.

3.2.4. Háttérszöveg

A forrásnyelvi szöveg témájával foglalkozó forrásnyelvi vagy célnyelvi szöveg.

3.2.5. Célnyelv

Az a nyelv, amelyre a forrásnyelvi szöveget le kell fordítani. ...

3.2.6. Célnyelvi szöveg

Lásd Fordítás (3.1.3. pont)

3.2.7. Szövegfunkció

Az a cél, amelynek a szöveg az információ közvetítésével eleget tesz.

3.2.8. Szűkített nyelvezet

Behatárolt szókincset és behatárolt megfogalmazási szabályokat használó nyelvezet.

MEGJEGYZÉS: A szűkített nyelvezet a műszaki dokumentációban többek között arra szolgál, hogy megkönnyítse a szöveg megértését a felhasználónak vagy a nem anyanyelvű alkalmazónak (pl. a légi közlekedésben), valamint lehetővé tegye az automatikus fordítási rendszerek használatát.

4. A fordítási folyamat megszervezése

4.1. Az alkalmas fordítók kiválasztása

MEGJEGYZÉS: Fordítási megbízást szabadfoglalkozású fordítók, vállalati fordítóosztályok valamint nyelvi szolgáltatók vagy fordítóirodák vállalnak, akik vagy maguk teljesítik a fordítási megbízásokat, vagy továbbadják azt a fenti szolgáltatók valamelyikének. Ebben az esetben a fordítást végző féllel szemben a fordítást továbbadó fél válik megbízóvá, lásd 4.4. pontot.

A megbízónak ügyelnie kell arra, hogy a fordítási megbízás teljesítésében csak arra alkalmas fordítók vegyenek részt. A kiválasztás kritériumai a következők:

a) a fordító minősítése

– képzettség (elismert fordítói szakképesítés vagy ezzel egyenértékű ide-

- gen nyelvi vagy szakmai végzettség, minden esetben igazolható fordítói képesség);
- általános és specifikus szakmai tapasztalatok;
 - szakmai ismeret,
 - továbbképzés;
- b) fordítói képesség;
- c) nyelvismeret a kívánt nyelvkombinációban; itt mérlegelni kell a forrásnyelv vagy a cél nyelv anyanyelvi szintű ismerete között;
- d) az adott szakterülettel kapcsolatos szövegek fordításában szerzett tapasztalatok;
- e) műszaki felszereltség és munkaeszközök;
- f) el tudja-e készíteni a fordítást a kívánt határidőre;
- g) rendelkezik-e a fordító hitelesítési felhatalmazással az adott nyelvkombinációban, amennyiben hiteles fordításra van szükség.

4.2. A megbízó és a fordító közötti megállapodások

4.2.1. Általános tudnivalók

A megbízónak és a fordítónak meg kell állapodniuk a fordítási megbízás (lásd 4.2.2 pontot) szervezési ismérveiben valamint a cél nyelvi szöveg (lásd a 4.2.3. pontot) tartalmi jellemzőiben.

Ha a megbízó és a fordító között fennálló üzleti kapcsolat alapján a megállapodások folyamatosan ismétlődnek, a megbízó és a fordító keretmegállapodásokat köthet egymással. Ebben az esetben az egyes megbízások dokumentációjában (lásd a 4.5 pontot) utalni kell a keretmegállapodásra.

4.2.2. Szervezési ismérvek

4.2.2.1. Ajánlatkérés, ajánlat, megbízás

A megbízó szóban vagy írásban kérhet ajánlatot a fordítás elvégzésére a 4.1. pontban ismertetett kritériumok alapján kiválasztott fordítótól. Az ajánlatkérésnek vagy a forrásnyelvi szöveget kell tartalmaznia, vagy elegendő információt kell biztosítania arról.

A forrásnyelvi szöveg vagy az arra vonatkozó elegendő információ ismeretében a fordító szóban vagy írásban adhat ajánlatot.

A megbízónak célszerű írásban kiadni a megbízást, amelynek ajánlatos tartalmaznia mindazon megállapodásokat, amelyekben a megbízó és a fordító a 4.2.2.2 – 4.2.2.11., valamint a 4.2.3 pontok alapján megegyezett. A megbízás teljesítőjének ill. a fordítónak a megbízást célszerű írásban visszaigazolni. Ha az egyik fél a megbízást módosítani kívánja, úgy ezt a másik félnek vissza kell igazolnia.

4.2.2.2. Határidő

A megbízónak és a fordítónak a következő határidőkben kell megállapodniuk:

- a) a forrásnyelvi szövegnek valamint valamennyi a háttértájékozáshoz

- szükséges és a megállapodásban rögzített dokumentum (lásd 4.3. pontot is) fordítónak történő átadása napjában;
- b) a megállapodásban rögzített formában elkészített fordítás megbízóhoz való beérkezésének napjában.

A fordító csak akkor tudja betartani a megállapodásban rögzített leadási határidőt, ha a megbízó a forrásnyelvi szöveget és minden a megállapodásban rögzített szükséges háttérinformációt az a) pontban meghatározott időpontig rendelkezésére bocsátja.

4.2.2.3. A leadás módja

A megbízónak és a fordítónak meg kell állapodniuk, milyen adathordozón és milyen módon kell a másik fél rendelkezésére bocsátani a forrásnyelvi szöveget és a fordítást.

Elektronikus formában történő átadás esetén abban is meg kell állapodni, hogy papírra kinyomtatott formában is kéri-e a fordítást.

4.2.2.4. Meghatározott hardver vagy szoftver használata

Ha a megbízó meghatározott hardverkonfiguráció vagy szoftver illetve szoftverváltozat alkalmazását várja el, a megállapodásban ezt is rögzíteni kell.

4.2.2.5. Kiegészítő szolgáltatások

Ha a megbízó kiegészítő szolgáltatásokat kíván, ezekről a fordítóval meg kell állapodnia. Ilyen szolgáltatások lehetnek például:

- a) terminológia kidolgozása a megbízó részére;
- b) a 6.3 pontban rögzített formai előírásoktól való eltérés;
- c) grafikus formai követelmények (képek, képletek, táblázatok stb.);
- d) tipográfiai kialakítás;
- e) nyomdai előkészítés, nyomdai munkák;
- f) lektorálás (lásd a 4.2.2.7. pontot)

4.2.2.6. Ár

A fordításért járó díjra vonatkozóan a megbízó és a fordító a sorok vagy a szavak száma, vagy a fordítással töltött idő alapján, esetleg átalányárban állapodhat meg. Az elszámolást a célnyelvi szöveg alapján ajánlatos elvégezni. Ahol ez nem célszerű, mint például a nem latin vagy nem cirill betűket használó nyelvek esetében, az elszámolás alapja lehet a forrásnyelvi szöveg is.

A kiegészítő szolgáltatások (lásd a 4.2.2.5. pontot) árában külön kell megállapodni, és azt a számlán külön tételként kell feltüntetni.

4.2.2.7. Lektorálás

A megbízó és a fordító megállapodhatnak abban, hogy kiegészítő szolgáltatás-ként (lásd a 4.2.2.5. pontot) a fordítást meghatározott szempontok alapján (lásd a 7. fejezetet) megfelelő képzettséggel rendelkező harmadik személy által ellenőriztetik. A megbízónak és a fordítónak a megbízás kiadásakor ajánlatos megegyeznie a lektor személyéről.

4.2.2.8. A rendelkezésre bocsátott segédanyagok visszaadása

A megbízónak és a fordítónak meg kell állapodniuk, hogy a megbízás teljesítése után a fordítónak vissza kell-e szolgáltatnia a rendelkezésére bocsátott segédanyagokat.

4.2.2.9. Titoktartás

A fordító alapvetően titoktartásra kötelezett. Bizalmas dokumentumokat úgy kell kezelnie, hogy azok ne legyenek hozzáférhetők harmadik személyek részére. Ha a megbízó úgy ítéli meg, hogy a fordítótól az elvárható bizalmas ügykezelést meghaladó titoktartási nyilatkozatra van szüksége, úgy azt alá kell íratnia a fordítóval.

4.2.2.10. A fordító nevének feltüntetése

Impresszummal ellátott művekben megjelenő célnyelvi szöveg esetén a megbízónak és a fordítónak ajánlatos megállapodniuk, feltüntetik-e a fordító nevét a megfelelő helyen, és ha igen, milyen formában.

4.2.2.11. Szerzői tiszteletpéldány

A megbízónak és a fordítónak ajánlatos megállapodnia abban, hogy a fordító a megjelent fordításokból kap-e egy szerzői tiszteletpéldányt.

4.2.3. Tartalmi jellemzők

4.2.3.1 A szöveg funkciója és a felhasználói célcsoport

A megbízó köteles a fordítóval közölni a célnyelvi szöveg funkcióját és meg kell neveznie a felhasználói célcsoportot.

4.2.3.2. A fordítások felhasználása

A megbízónak közölnie kell a fordítóval, milyen célra kívánja felhasználni a fordítást, és azt csak a közölt célra használhatja fel.

A megbízó megállapodhat pl. a fordítóval, hogy a fordítás csak a szakmai

tartalom közvetítésére és valamely behatárolt felhasználói kör részére készül, vagy teljes nyilvánosságot fog kapni.

4.2.3.3. Terminológia

Amennyiben a megbízó bizonyos terminológia használatát köti ki, úgy ezt közölnie kell a fordítóval, és a megfelelő segédanyagot rendelkezésére kell bocsátania (lásd a 4. 3. pontot). Ha a megrendelő a fordítótól meghatározott terminológia kidolgozását kéri, erre külön megállapodást kell kötni (lásd a 4.2.2.5. pontot).

4.2.3.4. Nyelvváltozatok

Amennyiben a megbízó a fordítótól bizonyos nyelvváltozat (pl. amerikai angol) használatát kívánja, erről meg kell állapodnia a fordítóval.

4.2.3.5. Szervezetspecifikus nyelvhasználat

Amennyiben a megbízó szervezetspecifikus nyelv illetve saját terminológiájának használatára tart igényt, ezt közölnie kell a fordítóval, és megfelelő segédanyagokat kell rendelkezésére bocsátania, pl. a cégen belüli szerkesztési irányelveket vagy fordítási útmutatókat.

4.2.3.6. Szűkített nyelvezet

Ha a megbízó valamely szűkített nyelvezet alkalmazását kívánja, akkor ezt közölnie kell a fordítóval, és rendelkezésére kell bocsátania a megfelelő segédanyagokat, melyekből egyértelműen kiderülnek a szűkített nyelvezet szabályai.

4.2.3.7. A célnyelvi kultúrához való alkalmazkodás

Ha kulturális különbségek miatt a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveghez képest tartalmi módosításra szorul, hogy betölthesse szerepét a célnyelvi kultúrában, a fordítónak ajánlatos felhívni erre a megbízó figyelmét.

4.3. A fordítónak nyújtandó támogatás a megbízó részéről

A megbízónak lehetőségeihez és a megbízáshoz mértén megfelelő segédanyagokkal és vállalati információkkal kell segítenie a fordító munkáját. Ezek az alábbiakat jelenthetik:

- a) szakirodalom
- b) terminológialisták
- c) szószedetek
- d) párhuzamos szövegek
- e) háttérszövegek
- f) cégnél tett látogatások

Ezenkívül a megbízónak meg kell neveznie a fordító számára az illetékes kapcsolattartó személyeket, akik esetleges értelmezési kérdésekben rendelkezésére állnak.

A minőségi színvonal javítása érdekében ajánlatos, hogy a megbízó adjon visszajelzést a fordítónak a fordításról valamint a megbízás elvégzéséről.

4.4. Fordítási megbízások továbbadása és felosztása

MEGJEGYZÉS: Fordítási megbízásokat szabadfoglalkozású fordítók, vállalati fordítóosztályok vagy fordítóirodák vállalhatnak. A fordítási megbízásokat vagy maguk végzik el, vagy továbbadják a fenti szolgáltatók valamelyikének. A megbízás továbbítása esetén a fenti szolgáltatók válnak megbízóvá a fordítást készítő fordítóval szemben, lásd a 4.4. pontot.

A megbízott akkor is felelősséggel tartozik megbízójának a fordítási megbízás végrehajtásáért, ha a megbízást egy vagy több fordító részére továbbadja, vagy köztük felosztja. A megbízottnak a fordítás nyelvi és tartalmi koherenciáját valamint a terminológia egységességét különösképpen szem előtt kell tartania. Azzal a fordítóval illetve azokkal a fordítókkal szemben, akiknek a megbízást továbbadja, a megbízott veszi át a megbízó funkcióját. A 4. 1.-től 4. 3.-ig terjedő fejezetek értelemszerűen azokra a fordítási megbízásokra is vonatkoznak, amelyek továbbadás vagy felosztás keretén belül jöttek létre. Ezen túlmenően a megbízást végző fordító számára meg kell adni az eredeti megbízó által megnevezett kapcsolattartó személyek nevét is.

A fordítási megbízás felosztásakor a többszöri rákérdezés elkerülése érdekében célszerű projektfelelőst választani a szakmai konzultáció összehangolására, így csak részletproblémák esetén szükséges közvetlenül az eredeti megbízóhoz fordulni.

4.5. Kísérő dokumentáció

4.5.1. Dokumentációs eljárás

A fordítónak egységes eljárást kell alkalmaznia az általa feldolgozott fordítási megbízások dokumentálásához. A fordítói megbízás dokumentációjának ajánlatos információkat tartalmaznia pl. a kereskedelmi megállapodásokról, a fordítói megállapodásokról és a fordítások kezeléséről. A dokumentációs eljárásban a következő kategóriák használhatók:

1. a megbízó neve
2. a megbízás kézhezvételének kelte
3. a megbízás száma(i) (a megbízóé ill. a fordítóé)
4. a forrásnyelvi szöveg kézhezvételének kelte
5. a megállapodásban szereplő ár/alapár
6. a lefordított szöveg terjedelme (sorok vagy szavak száma, ill. időráfordítás)
7. a fordítás leadásának formája
8. a fordítás leadásának a megállapodásban szereplő időpontja

9. a fordítás leadásának tényleges időpontja
10. utólagos javítási igények
11. az utólagos javítások határideje
12. a számla összege
13. a számla kelte
14. a számlaösszeg beérkezésének kelte
15. titoktartási nyilatkozat
16. a forrásnyelvi szöveg címe
17. nyelvpár (forrás- és célnyelv)
18. a megállapodásban szereplő szolgáltatások
19. a kapcsolattartó személy a megbízó részéről
20. a szakterminológia forrásainak jegyzéke
21. a felhasznált segédanyagok jegyzéke
22. a megállapodás szerinti lektorálások
23. a fordítást tartalmazó fájl neve
24. a megbízó által kívánt hardver vagy szoftver (pl. speciális nyomtató, speciális szövegszerkesztői vagy grafikai program, speciális betűtípus)
25. a fordítás tárolási helye és időtartama

Kívánatos, hogy a dokumentációval kapcsolatos ráfordítás megfelelő arányban álljon a megbízás nagyságrendjével.

4.5.2. A dokumentumok megőrzése

A visszakereshetőség érdekében a fordítónak az egyes fordítási megbízásokkal kapcsolatban a következő dokumentumokat ajánlatos megőriznie:

- a) ajánlatkérés
- b) ajánlat
- c) megrendelés
- d) esetenként a titoktartási nyilatkozat másolata
- e) a forrásnyelvi szöveg másolata (amennyiben a megbízó ez ellen nem emelt kifogást)
- f) számlamásolat
- g) felhasznált segédanyagok illetve ezekre való hivatkozások
- h) a célnyelvi szöveg másolata
- i) lektorálás esetén: lektorálási jegyzőkönyv és a változtatásokat egyértelműen tartalmazó célnyelvi szöveg
- j) nyomtatott anyagok esetén: a megbízó által rendelkezésre bocsátott támpéldány (lásd a 4.2.2.11. pontot)

MEGJEGYZÉS: A fordítások megőrzésének időtartama a mindenkori törvényi és szerződési szabályozás szerint alakul.

5. Forrásnyelvi szöveg

5.1. Általános tudnivalók

A forrásnyelvi szöveg szakmai és nyelvi helyességéért a megbízó felel. Ha a fordító a fordítás folyamán a forrásnyelvi szövegben hibát talál, arra ajánlatos figyelmeztetnie a megbízót. A forrásnyelvi szöveg hibáinak és a fordító kérdéseinek tisztázása a megbízó felelőssége.

5.2. A forrásnyelvi szöveg elemzése

A fordítónak a fordítás előtt és alatt meg kell állapítania, milyen mértékben áll rendelkezésre a szükséges terminológia, ill. mennyiben vár még kidolgozásra, továbbá milyen mértékben szükséges tovább tanulmányoznia az adott szakterületet.

Ennek során a következőket kell elvégezni:

- a) a forrásnyelvi szöveg áttekintése
- b) a vonatkozó saját terminológiaállomány átnézése
- c) a megbízó által rendelkezésre bocsátott terminológia áttekintése
- d) a megbízó által rendelkezésre bocsátott dokumentumok átnézése és kiértékelése
- e) esetleg további kutatások egy- és többnyelvű szövegekben valamint egyéb alkalmas forrásokban (pl. adatbankokban)
- f) szükség esetén tartalmi, szakmai és terminológiai kérdések tisztázása a megbízóval és más szakértőkkel a titoktartás szabályainak figyelembevételével (lásd a 4.2.2.9. pontot).

6. Célnyelvi szöveg

6.1. Általános tudnivalók

A célnyelvi szövegnek helyesírás, nyelvtan és nyelvhasználat tekintetében meg kell felelnie a célnyelv szabályainak.

A célnyelvi szövegnek tartalmaznia kell a megbízó és a fordító megállapodása szerinti jellemzőket (lásd a 4.2. ponton), valamint egyéb megállapodás hiányában meg kell felelnie a 6.2. – 6.4. pontokban rögzített feltételeknek.

6.2. Teljesség

Elteltekintve a 4.2.3.7. pontban leírtaktól, a célnyelvi szövegnek teljes mértékben vissza kell adnia a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Egyéb megállapodás hiányában, és ha az a célnyelvi szöveg szempontjából ésszerű, a lábjegyzeteket, függeléket, mellékleteket, táblázatokat, kimutatásokat és ábrákat teljes egészében át kell venni. Az ábrák és táblázatok szöveges részeit le kell fordítani a célnyelvre.

A fordítónak fel kell hívnia a megbízó figyelmét a forrásnyelvi szöveghez képest végrehajtott esetleges tartalmi rövidítésekre és kiegészítésekre (lásd a 6.3.9. pontot).

6.3. Formai kialakítás

6.3.1. Általános tudnivalók

A formai kialakításnál mindenekelőtt a megbízó igényei a mérvadók. Ha a megbízó és a fordító másban nem állapodik meg, és amennyiben ezek a célnyelvi szövegre alkalmazhatók, úgy a 6.3.2. – 6.3.9. pontokban foglalt szempontok érvényesek. Az írásszabályok és a formai kialakítás tekintetében a DIN 50008 szabvány előírásait kell betartani, amennyiben ezek a célnyelvi szövegre alkalmazhatók.

6.3.2. Papírméret

A papír méretét a DIN 467-1 szabvány szerinti A-sorozatból ajánlatos kiválasztani, lehetőleg A4-es méretű legyen. Szövegfeldolgozó rendszerek alkalmazása esetében is célszerű ezt a méretet használni.

6.3.3. Tipográfiai kialakítás

A célnyelvi szöveg tipográfiájának követnie kell a forrásnyelvi szöveget, amennyiben a célnyelvi tipográfiai gyakorlat nem tesz szükségessé eltérést.

6.3.4. Tagolás és felsorolások

Amennyiben a célnyelv sajátosságai vagy egyéb szokások nem követelik másként, a célnyelvi szöveg tagolása, címei valamint fejezeteinek és szakaszainak számozása feleljen meg a forrásnyelvi szövegnek. Lehetőség szerint be kell tartani a DIN 1422-1 szabvány előírásait.

A nyelviileg kötött felsorolást a célnyelvi szövegben olyan sorrendbe kell állítani, ahogyan az a célnyelven szokásos. Mindenekelőtt a betűrendes felsorolást kell a célnyelven is betűrendbe rendezni.

6.3.5. Táblázatok és ábrák elrendezése

A táblázatok és ábrák elrendezésének a célnyelvi szövegben meg kell egyeznie a forrásnyelvi szövegben található elrendezéssel, kivéve, ha formai vagy tartalmi okok, a célnyelvi szövegre vonatkozó formai előírások, vagy a szöveg eltérő hosszúsága a forrás- ill. célnyelven más-más elrendezést követel meg. Ebben az esetben a szövegben a megfelelő helyen utalni kell a táblázat, ill. ábra és a szövegrész közötti összefüggésre.

6.3.6. Lábjegyzetek

A lábjegyzetek számozásának követnie kell a forrásnyelvi szöveget, amennyiben ez nem ellentétes nyelvi vagy tipográfiai szempontokkal.

6.3.7. Irodalmi hivatkozások

Az irodalmi hivatkozásokat a forrásnyelvi szövegből át kell venni a célnyelvi szövegbe. A címet a forrásnyelven kell megadni (adott esetben transliterált alakban). Felvállalható utánajárás esetén ellenőrizni kell, olyan műről van-e szó, amely már megjelent a célnyelven is. Ebben az esetben a célnyelvi címet kell átvenni.

Ha valamennyi irodalmi hivatkozást le kell fordítani a célnyelvre, úgy ehhez külön megállapodásra van szükség. Megállapodás esetén be kell tartani a célnyelvre érvényes bibliográfiai szokásokat és szabványokat ...

6.3.8. Szimbólumok, mértékegységek, jelölések, képletek és egyenletek

A szimbólumokat, mértékegységeket, jelöléseket, képleteket, ill. egyenleteket olyan formában kell átvenni a célnyelvi szövegbe, ahogyan az a célnyelven szokásos. A nyelvileg kötött mutatókat le kell fordítani, kivéve, ha a megbízó a forrásnyelvi mutató megtartását kívánja. Ok lehet a forrásnyelvi mutató megtartására az új megjelenítés kidolgozásának nehézsége, vagy megfelelő meghonosodott alak hiánya a célnyelven.

A fordítónak ajánlatos felhívni a megbízó figyelmét a jelölések és mutatók megváltoztatására (lásd a 6.3.9. pontot). Amennyiben a mértékegységek átszámításra kerülnek, zárójelben meg lehet adni a forrásnyelvi szövegben szereplő értékeket és mértékegységeket. ...

6.3.9. Fordítói megjegyzések

A célnyelvi szövegre vonatkozó különleges utalásait a fordítónak fordítói megjegyzésekként kell feltüntetnie. Ajánlatos a fordító megjegyzéseit a célnyelvi szöveg mellékleteként összefoglalni. A megbízóval való megállapodás függvényében azonban a fordítói megjegyzések lábjegyzetként vagy formailag kiemelve is beilleszthetők a szövegbe, ha

- a) azok a célnyelvi szöveg külső címzettjéhez szólnak, tehát mint ilyennek meg kell jelenniük a célnyelvi szöveg végső formájában, vagy
- b) a célnyelvi szöveg kizárólag a megbízó belső használatára készül, vagy
- c) a megrendelő az elektronikus formában leszállított fordításból a csak neki szánt utalásokat nagyobb ráfordítás nélkül el tudja távolítani, illetve láthatatlanná tudja tenni, és úgy nyilatkozott, hogy ezt kész meg is tenni vagy
- d) az utalások a nyomdának szólnak, azaz a leszállított fordítás nem a célnyelvi szöveg végleges formája.

6.4. Nyelvi kialakítás

6.4.1. Nevek és rövidítések

A neveket általában nem szabad lefordítani, hacsak nem művészek, történelmi személyek, intézmények, testületek, állatok, épületek, termékek neveiről, irodalmi, művészeti és tudományos művekről vagy földrajzi nevekről illetve nevek olyan rövidített formáiról van szó, amelyeknek van elfogadott névformája ill. rövidített formája a célnyelven. A le nem fordított neveknek vagy rövidítéseknek a célnyelvi szövegben való első megjelenésekor ajánlatos zárójelben magyarázó fordítást megadni, ha ez elősegíti a szöveg megértését.

6.4.2. Természetes személyek címei, foglalkozások és beosztások megnevezése

Személyek címeit csak akkor ajánlatos lefordítani, ha a célnyelvben van egyértelmű megfelelőjük. Amennyiben nincs, úgy ezek kezelése a célnyelvi szöveg funkciójától függ. Ésszerű megoldás lehet az is, hogy a megnevezést nem fordítjuk le. Ebben az esetben a szövegben való első előfordulás mellett magyarázó fordítást ajánlatos megadni, ha ez elősegíti a szöveg megértését.

6.4.3. Átírás

Azokat a címeket, rangokat, neveket és rövidítéseket, amelyeket a forrásnyelvi szövegből fordítás nélkül kell átültetni a célnyelvi szövegbe, és a célnyelvi szöveg írásrendszerében nem található meg, a mindenkori DIN- ill. ISO- szabvány átírási (transzliterálási) szabályai szerint kell átírni, kivéve ha a célnyelv funkciója vagy a megrendelővel kötött megállapodás más megoldást igényel. Amennyiben az idegen nyelv a transzliterálást nem teszi lehetővé, akkor a nevet a célnyelv hangzása és kiejtési szabályai szerint kell átírni (transzkripció).

6.4.4. Dátum és idő

A célnyelvi szövegben a dátum és az időpont célnyelvben szokásos írásmódját kell alkalmazni. Más időszámítások dátumainak átszámításáról külön kell megállapodni.

6.4.5. Idézetek

Amennyiben a forrásnyelvi szöveg idézeteket is tartalmaz, ezeket a célnyelvi szöveg funkciójának függvényében kell kezelni. Bibliográfiailag alátámasztott, a nyilvánosság számára hozzáférhető művekből származó idézetek esetén az elvárható időráfordítás keretében meg kell vizsgálni, hogy rendelkezésre áll-e célnyelvi változat. Ebben az esetben ajánlatos a célnyelvi idézetet a forrás megjelölésével átvenni a célnyelvi szövegbe. Egyéb esetekben a célnyelvi szöveg funkcióját figyelembe véve választható például az idézet értelem szerinti fordítása, vagy más megfelelő szöveggel történő helyettesítése.

6.4.6. Új elnevezések

A fordító csak akkor alkothat új elnevezést, ha megfelelő keresőmunka után arra az eredményre jut, hogy az adott fogalomra a célnyelven nem létezik megnevezés. Erre fordítói megjegyzéssel ajánlatos felhívni a figyelmet (lásd 6.3.9. pontot). ...

7. A fordítás ellenőrzése

A megbízónak történő átadás előtt a fordítónak a fordítást minden esetben ellenőriznie kell a következő szempontok szerint:

- a) teljesség,
- b) tartalmi és terminológiai helyesség a kívánt szövegfunkció figyelembevételével,
- c) a helyesírás, a nyelvtan és a nyelvhasználat ellenőrzése,
- d) a megbízóval kötött, a célnyelvi szövegre vonatkozó megállapodások, illetve a 6. pontban felsorolt szempontok betartása,
- e) a megbízóval kötött egyéb megállapodások betartása,
- f) a fordító megjegyzéseinek helytállósága.

Az egyes pontok szerinti ellenőrzés mértékét a szöveg felhasználási célja határozza meg a megbízóval erre vonatkozóan kötött megállapodásnak megfelelően (lásd a 4.2.3.2 pontot).

Ezen kívül megállapodás születhet arról, hogy az egyes szempontok szerinti ellenőrzést kiegészítő szolgáltatásként megfelelő képzettségű lektor végezze el.

8. A fordító nyilatkozata és a DIN egyesületi jel használata

8.1. A fordító nyilatkozata

A fordító saját felelősségére nyilatkozatot tehet arra vonatkozóan, hogy fordításait ezen szabvány alapján készíti (megfelelőségi nyilatkozat).

Az interpretatív modell a jogi szakfordításban

Kurián Ágnes

Az alábbi tanulmány a francia nyelvű közösségi jogszabályok szövegét vizsgálja, és arra keres választ, hogyan alkalmazható az **interpretatív fordítási modell** a szövegek magyar nyelvre való átültetésének vizsgálatában. A modell rövid bemutatása után vázoljuk a francia jogszabályok nyelvének jellegzetességeit, majd konkrét példák szemléltetésével vetjük egybe a francia nyelvű jogszabályok szövegét magyar változatukkal.

1. Az interpretatív fordítási modell

Az interpretatív fordításelmélet és az ún. párizsi iskola* létrejötte D. Seleskovitchnak, a párizsi *Ecole Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs* (ESIT) professzorának nevéhez fűződik, aki megalapította a világ első fordításkutatással foglalkozó tudományos műhelyét a párizsi egyetemen (Seleskovitch 1968, 1975, 1976, 1980, Seleskovitch & Lederer 1984). Elméletének középpontjában a megjelenési formájától elvonatkoztatott szövegjelentés áll. Ennek a speciális szövegmegközelítési módnak három fő mozzanata van: az első lépés a forrásnyelvi szöveg jelentésének megragadása, a második lépés az ún. „deverbalizáció”, azaz a szöveg nyelvi jelektől mentes képének kialakítása, a harmadik lépés pedig ennek a mentális képnek, a szövegalkotó gondolatának, újra-fogalmazása a célnyelv eszköztárával.

A szövegértés komplex folyamatát tehát a forrásnyelvi szöveg jelölőrendszerétől való teljes elszakadás, a deverbalizáció jellemzi, amelyhez szorosan kapcsolódik a kognitív ismeretek mozgósítása, a szövegalkotó közlési szándékával történő azonosulás. A kognitív ismeretek eszköztára azokat a nyelvi és nyelven kívüli valóságkelemtet öleli fel, amelyek az évek során felhalmozódtak és elraktározódtak a fordító memóriájában. Valójában egy enciklopédikus tudáshalmazról van szó, amelynek segítségével, újranelidézésével megy végbe a jelentés megragadásának folyamata.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szavak mögött rejlő, explicit/implicit jelentéstartalmat valójában az agyban tárolt enciklopédikus ismeretanyagának mozgósítása révén értelmezhetjük. A közlő és a befogadó közös tudásanyagának köszönhetően, a szöveg explicit és implicit tartalma között kapcsolódási pontok vannak. A közlő közlési szándéka, vagyis a gondolat nyelvi megjelenítés előtti állapota lényegében egybeesik a befogadó jelentésértelmezésével, a szöveg értelmének megragadásával (Seleskovitch 1976: 65–91).

* Megj.: A párizsi iskola részletes bemutatását ld. ebben a számban a *Műhelyek bemutatása* c. rovatban.

Az üzenet, a jelentés megragadása mindig a beszéd („discours”), és soha nem a nyelv („langue”) szintjén történik. Seleskovitch felfogásában, a jelentéssel bíró nyelvi jelölőnek valamint az üzenet értelmének kibontása egy és ugyanazon rendkívül bonyolult mentális művelet keretében zajlik, amelynek záróakkordjaként a forrásnyelvi jelölő tudatosan törlődik, és csupán a jelölt mentális képe rögzül (Seleskovitch 1968: 35).

A nyelvi jeltől megfosztott jelentés megragadása után következik az üzenet célnyelven történő adekvát újrafogalmazása vagy a köznyelvben szokásos szóhasználattal élve, a forrásnyelven kifejtett gondolat célnyelvre történő fordítása. Ennek során a fordítónak két lényeges szempontot kell szem előtt tartania. Nem elégedhet meg csupán az eredeti üzenet átadásával, ezt a műveletet oly módon kell megvalósítania, hogy az újrafogalmazott üzenet megfeleljen a célnyelv használati szokásrendszerének.

Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolathoz az egyenértékűség („equivalence”) és a megfeleltetés („correspondance”) fogalmának tisztázása. Az interpretatív fordításelmélet felfogásában ekvivalenciáról csak homogén szövegegek viszonylatában beszélhetünk, és a beszéd szintjén realizálódó üzenetek/jelentések egybevetésével vizsgálhatjuk. A fordítási folyamat mibenléte tehát a forrásnyelvi szövegben megfogalmazott üzenettel egyenértékű célnyelvi üzenet létrehozásában ragadható meg. A folyamat eredményének, a beszéd szintjén kitapintható ekvivalenciának elemzése ugyanakkor a megfeleltetések elemzésének segítségével történik. Dolgozatunk harmadik részében ezt a fordításelemzési módszert alkalmazzuk francia nyelvű jogszabály-szövegek magyar nyelvű változatainak egybevetésekor.

2. A közösségi jogszabályok szövegének szerkezeti felépítése

A közösségi jogszabályok szövegének szerkezeti vizsgálatát olyan korpuszon végeztük el, amely az Európai Közösségek alapító szerződéseiből, különböző rendeletekből, határozatokból és irányelvekből áll. (*Traité* – Traité Instituant la Communauté Européenne (Intitulé tel que modifié par l'article G. 1 du Traité sur l'Union européenne) *Journal Officiel des Communautés européennes*, C 224, 35e année, 31 août 1992; *Protocole* – Protocole (2) sur les statuts du système européen de banques centrales et de banque centrale européenne. *Journal Officiel des Communautés européennes*, C 224, 35e année, 31 août 1992.)

Valamennyi jogszabály szövegének jellemzője a tömör, célratoró stílus, a hosszú, olykor rendkívül bonyolult megfogalmazású mondatok és a nagy gyakorisággal előforduló elvont főnevek. A jogszabályok szövege általában, így a közösségi jogszabályok szövege is, a **legformalizáltabb felépítésű szövegek** kategóriájába tartozik.

Az egymással összefüggő, különböző gondolati egységek oly módon kapcsolódnak egymáshoz, hogy behelyettesítésük vagy módosításuk szövegszerkezeti szempontból nem eredményez semmiféle változást. A szövegek **szigorú szerkezeti felépítése** a rendszeresen ismétlődő panel-elemek gyakoriságában is kifejezésre jut. Ezek az elemek eredetileg semmiben nem különböztek a szöveg többi egyszerű mondatától, a gyakori és rendszeres ismétlődés következtében

azonban a jogszabály-szövegek többi részéhez viszonyítva, merev szerkezeti egységekké váltak (Koutsivitis 1988: 129). Ilyen panel-elemek egyaránt fellelhetők a bevezető részben, a rendelkező részben és a zárószakaszban is, akár törvényekről, akár rendeletekről vagy nemzetközi szerződésekről legyen szó.

Az Európai Unió Bizottsága illetve Tanácsa által létrehozott szerződések, egyezmények, határozatok és egyéb jogszabályok szövegének felépítését vertikális szerkezettel lehetne modellálni, amelynek élén a szöveg **címe** áll, alatta a **hivatkozások**, az **indoklás**, ezután következik a szöveg **rendelkező része**, majd befejező elemként a **záróformula** jelenik meg.

A **cím** megjelöli a jogszabály típusát (*Décision*), a jogszabály alkotóját, (*du Conseil et de la Commission*), az elfogadás idejét (*du 13 décembre 1993*), a jogszabály tárgyát (*relative à la conclusion de l'accord européen entre les Communautés européennes et leurs Etats membres, d'une part, et la République de Hongrie, d'autre part*) és leggyakrabban a törvényt is (*93/742/Euratom, CECA, CE*).

A **hivatkozások** részben vannak feltüntetve azok a többnyire érvényben lévő rendelkezések, amelyek értelmében a határozat, rendelkezés vagy egyéb jogszabály-szöveg megszületett (*vu le traité instituant la Communauté européenne de l'énergie atomique, et notamment son article 101 deuxième alinéa*), (*vu le traité instituant la Communauté européenne, et notamment son article 238, en liaison avec son article 228 paragraphe 3 deuxième alinéa*). Az érvényben lévő rendelkezéseken kívül, gyakran találunk utalást az adott tárgykörben tartott konzultációkra vagy megfogalmazott véleményekre, ajánlásokra is (*vu l'avis conforme du Parlement Européen*).

Az **indoklás** ismerteti mindazokat a tényeket, amelyek a rendelkező részben meghozandó intézkedések magyarázatául szolgálnak. Azáltal, hogy ezek a magyarázatok a jogalkotó megjelölése és a jogszabály rendelkező része közé ékelődnek be, nyomatékosá válnak, hangsúlyt kapnak.

- (1) *Considérant qu'il convient d'approuver l'accord européen entre les Communautés européennes et leurs Etats membres, d'une part, et la République de Hongrie, d'autre part, signé à Bruxelles le 16 décembre 1991...*
- (2) *Considérant que l'article 149 paragraphe 1 de l'acte d'adhésion, a déterminé une période pendant laquelle des mesures transitoires peuvent être prises pour faciliter le passage des régimes existant en Autriche, en Finlande et en Suède lors de l'adhésion aux régimes résultant de l'application des organisations communes de marchés dans les conditions définies dans l'acte, et notamment pour que cette période expire le 31 décembre 1997...*

A szöveg leglényegesebb eleme, az új információ hordozója a **rendelkező** vagy **normatív rész**. Ebben a részben ölt testet a hatályos jogszabályokkal összhangban hozott új szabályozás nyelvi megjelenítése. A szigorú szerkesztésmódban megszövegezett normatív rész különböző alkotóelemekre bomlik. Koutsivitis három alapvető kategóriát különböztet meg: az első csoportba sorolja a **rész**, a **cím**, és a **fejezet** elemeket, a másodikba a jogszabály alapegységét, a **szakaszt**, és a harmadikba az alacsonyabb rendű egységeket, mint pl. a számozott vagy szám nélkül álló **bekezdések**, **albekezdések**, **pontok**, **fordula-**

tok (Koutsivits 1988: 58).

Az első csoport elemei, nevezetesen **a rész, a cím és a fejezet**, általában hosszabb terjedelmű, nagyobb lélegzetű szövegekben jelennek meg.

Lényeges kiemelni, hogy a szöveg teljes mértékű átláthatóságát, egyértelműségét, minden bizonytalanságtól mentes, világos utalási rendszer alkalmazását a **szakasz** folyamatos számozása teszi lehetővé, még akkor is, ha több részből álló vagy igen terjedelmes jogszabályról van szó. A szakasz, mint a jogszabály szövegének tartalmi és formai alapegysége általában egy mondatból vagy különböző fogalmakat megjelenítő mondatokból áll.

Egy adott gondolati egység további részegységekre bomlik, amelyek **bekezdések, albekezdések, pontok, fordulatok** formájában fogalmazódnak meg. A számozott bekezdés a szakasz önálló alegysége, míg a szám nélküli bekezdések a szakasz nem önálló alegységei.

A **zárószakasz** tartalmazza a hatálybalépés idejét, a területi hatályt, és megjelöli a címzetteket is. A **záróformulában** a szöveg elfogadásának helyét és az aláírásra jogosult személy vagy személyek nevét tüntetik fel.

3. Francia nyelvű közösségi jogszabályok szövegének egybevetése magyar változatukkal

3.1. A formailag kötött szöveg és az interpretatív modell

Az előzőekben láttuk, hogy a jogszabályok szövege mind formai, mind tartalmi szinten erősen kötött, a meghatározott szerkezeti egységek, az azokban alkalmazott szabványszövegek, a rendszeresen visszatérő, és mással fel nem cserélhető fordulatok erőteljesen formalizálttá teszik a jogszabályok nyelvi megformálását.

A jogszabályok szövegének szigorú formai kötöttsége felveti azt a kérdést, lehet-e jogszabályok fordításakor alkalmazni az interpretatív modellt, amelynek lényege a deverbálisáció, a forrásnyelvi formától való teljes elszakadás, és a célnyelvi forma önálló megalkotása. Természetesen lehet, sőt kell is, hiszen a célnyelvi szövegnek magyarul is jogszabályként kell funkcionálnia, bele kell illeszkednie a magyar jogszabályok sorába. Míg azonban a francia jogi szaknyelvről sok kiváló leírással rendelkezünk (Arnaud 1979, Barav & Philip 1993, Darbelnet 1979, Didier 1987, 1990, Fernbach 1984, Gémar 1982, 1987, 1990, 1995, 1995a, 1995b, Guille & Vincent 1981, 1998, Linder 1985, Villey 1974), a mai magyar jogi szaknyelvről nagyon kevés irodalom áll rendelkezésre (P. Balázs 1973, Karcsay 1977, 1981, Kovács M. 1995). A fellelhető irodalom nagy része elsősorban nyelvművelő jellegű (Móra 1960, Tompa 1965, Pusztai 1975, 1982, Deme 1981), és nem a mai magyar jogi szaknyelv jellegzetességeinek leírását tűzi ki célul.

Az interpretatív fordításelmélet lényegéből következik, hogy a szöveghűség, az eredeti szöveg tiszteletben tartása korántsem jelenti minden esetben a nyelvtani, szintaktikai vagy morfológiai egybeesést – éppen ellenkezőleg. Az interpretatív elméletnek éppen az a lényege, hogy az eredeti üzenet megőrzése érdekében a fordítónak el kell szakadnia a forrásnyelvi szöveg nyelvtani, morfo-szin-

taktikai szerkezeteitől. Ez a megállapítás, amely minden típusú szöveg fordítására érvényes, érvényes a még olyan formafüggő szövegek esetében is, mint a jogszabályok szövege.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen mértékben érvényesül az interpretatív fordítási modell a jogszabályok fordításában. A teljesség igénye nélkül néhány példán bemutatjuk milyen morfológiai, szintaktikai és terminológiai módosulásokat eredményezett a forrásnyelvi szövegegész egyenértékű átültetése a célnyelvre. Elemzéseink illusztrálására kizárólag olyan példákat használunk, amelyek hivatalos, magyar nyelvű fordításban megjelentek (*Szerződés* – Az Európai Közösség Alapító Szerződése (kelt Rómában, 1957. március 25-én. Az Európai Unióról szóló szerződés által módosított szöveg). In: *Az Európai Közösségek jogszabályainak gyűjteménye. 1. kötet.* Budapest: Unió Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993; *Jegyzőkönyv* – Jegyzőkönyv a Központi Bankok Európai Rendszere és az Európai Központi Bank Alapszabályáról. In: *Az Európai Közösségek jogszabályainak gyűjteménye 1. kötet.* Budapest: Unió Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993).

3.2. Morfoszintaktikai módosulások

3.2.1. Deontikus jelen idő a franciában → modális szerkezet a magyarban

A francia jogi szaknyelv egyik jellemző sajátossága a jelen idő speciális használata, amely nem időbeliség megjelölésére szolgál, hanem a jogszabály-szövegek **kötelező, normatív jellegének** kifejezésére. Nemcsak a francia jogszabályokban, de az általunk vizsgált közösségi joganyagban is tetten érhető a jelen idő ilyen értelmű használata. Mivel a magyar nyelvtani rendszer nem ismeri a jelen időnek ezt a fajta alkalmazását, a jogszabály kötelező, normatív jellegét a magyar nyelvben más eszközzel kell kifejezni: a fordítás eredményeként létrehozott magyar változatban a *kell* módbeli segédige jelenik meg.

(3) *Francia eredeti:*

Les droits applicables aux produits de la liste G **sont fixés** par voie de négociations entre les États membres. (Traité art. 20)

Magyar fordítás:

A G. listán szereplő termékekre a vámtételeket a tagállamok közötti tárgyalások útján **kell meghatározni.** (Szerződés 20. cikk.)

(4) *Francia eredeti:*

... 25% pour les produits relevant des positions tarifaires énumérées à la liste E; lorsque, pour ces produits, le tarif des pays du Benelux comporte un droit n'excédant pas 3%, **ce droit est porté à 12% pour le calcul de la moyenne arithmétique.** (Traité art.19. 3.d)

Magyar fordítás:

... a 25 százalékot azokra az árukra nézve, amelyekre az E. lista tarifafétélei vonatkoznak; a Benelux országok tarifája azonban ezekre az árukra olyan vámtételt tartalmaz, amely a három százalékot nem haladja meg, **azért ezt az egyszerű középarányos kiszámításához 12 százalékra kell felemelni.** (Szerződés 19.3 d. cikk.)

(5) *Francia eredeti:*

Ce contingent **est porté à 4%** après la deuxième année, à 5% après la troisième année. (Traité art. 33.2)

Magyar fordítás:

A második év lejárta után **4 százalékra**, a harmadik év lejárta után pedig 5 százalékra **kell emelni.** (Szerződés 33.2 cikk.)

(6) *Francia eredeti:*

Cette suppression progressive **s'étend également aux restrictions** à la création d'agences, de succursales ou de filiales, par les ressortissants d'un État membre établis sur le territoire d'un État membre. (Traité art. 52)

Magyar fordítás:

Ugyanígy fokozatosan **el kell törölni** azokat a korlátozásokat, amelyek valamely tagállamnak egy valamely tagállam területén letelepedett állampolgára által alapított képviselő, fiók vagy leányvállalat felállítására vonatkoznak. (Szerződés 52. cikk.)

3.2.2. Prepozíciós főnévi szerkezet a franciában → határozói igeneves szerkezet a magyarban

Bármely nyelvpár, és bármely szövegtípus esetében megfigyelhető, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg tömör szerkezeit a célnyelvben kibontja, pl. főnévi szerkezeteket igeneves szerkezetekkel fordít, mintegy „felemelve” ezeket a főnévi szerkezeteket a mondat szintjére. A francia szöveg prepozíciós főnévi szerkezeit, mint az alábbi idézetekben szereplő, a jogi nyelvhasználatra igen jellemző *sans préjudice de* kifejezést, a magyar fordításban általában határozói igeneves konstrukciók váltják fel.

(7) *Francia eredeti:*

Dans le domaine d'application du présent traité, et **sans préjudice des dispositions particulières** qu'il prévoit, est interdite toute discrimination exercée en raison de la nationalité. (Traité art. 6)

Magyar fordítás:

A Szerződés által szabályozott területeken – **az abban foglalt különleges rendelkezések hatályát nem érintve** – tilos az állampolgárságon alapuló bármiféle hátrányos megkülönböztetés. (Szerződés 6. cikk.)

(8) *Francia eredeti:*

Si et tant qu'il existe des Etats membres faisant l'objet d'une dérogation, et **sans préjudice de l'article 106 paragraphe 3 du présent traité**, le Conseil général de la BCE visé à l'article 45 des statuts du SEBC est constitué comme troisième organe de décision de la BCE. (Protocole art. 109L.3)

Magyar fordítás:

Ha és ameddig vannak eltérő szabályozásban részesülő tagállamok – **a Szerződés 106. cikkelye (3) bekezdését nem érintve** –, létrejön a KBER Alapszabálya 45. cikkelyében leírt EKB Főtanács, mint az EKB harmadik döntéshozó szerve. (Jegyzőkönyv 109L.3. cikk.)

3.2.3. Főnévi igeneves szerkezet a franciában → önálló mondat-egység (célhatározói mellékmondat) a magyarban

Ugyancsak a tömörebb forrásnyelvi forma kibontása következik be, amikor a forrásnyelvi igeneves szerkezetekből önálló mondat-egység lesz a célnyelven. A francia nyelvű jogszabályokban szereplő főnévi igeneves szerkezetek a magyar fordításban gyakran önálló mondat-egységként (célhatározói mellékmondatként) jelennek meg.

(9) *Francia eredeti:*

La Commission surveille l'évolution de la situation budgétaire et du montant de la dette publique dans les Etats membres **en vue de déceler** les erreurs manifestes. (Traité art. 104C.2)

Magyar fordítás:

A Bizottság figyelemmel kíséri a költségvetés és az államadósság alakulását a tagállamokban **annak érdekében, hogy felismerje** a jelentékeny hibákat. (Szerződés 104c.2. cikk.)

(10) *Francia eredeti:*

Le Conseil, statuant à la majorité qualifiée sur recommandation de la BCE ou de la Commission, et après consultation de la BCE **en vue de parvenir à un consensus** compatible avec l'objectif de la stabilité des prix, peut adopter, modifier ou abandonner les cours centraux de l'Ecu dans le système des taux de change. (Traité art. 109.1)

Magyar fordítás:

A Tanács – az EKB vagy a Bizottság ajánlására, az EKB, az Európai Parlament meghallgatása után, **annak érdekében, hogy olyan megegyezés alakuljon ki**, amely összeegyeztethető az árstabilitás célkitűzéseivel – minősített többséggel jóváhagyhatja, megváltoztathatja vagy elvetheti az ECU központi árfolyamait az árfolyamrendszerben. (Szerződés 109. 1. cikk.)

3.2.4. Vonatkozó alarendelt mondat a franciában → melléknévi igeneves szerkezet a magyarban

Bármely nyelvpár és bármely szövegtípus esetében megfigyelhető az ellenkező irányú módosítás is: amikor a célnyelvi szövegben nyílik lehetőség a tömörebb megfogalmazásra: ilyenkor az eredeti szöveg önálló mondategysége a fordításban igeneves szerkezetté „süllyed le”. A magyar jogi szaknyelvnek megfelelő megfogalmazás létrehozása érdekében az alábbi esetekben a francia vonatkozó alarendelt mondatot a fordító melléknévi igenévvel kifejezett jelzős szerkezettel adja vissza.

(11) *Francia eredeti:*

La Communauté agit dans les limites des compétences **qui lui sont conférées** et des objectifs **qui lui sont assignés** par le présent traité. (Traité art. 3B)

Magyar fordítás:

A Közösség a Szerződés által **ráruházott** hatáskörben és az abban **meghatározott** céloknak megfelelően jár el. (Szerződés 3b. cikk.)

(12) *Francia eredeti:*

Les membres des organes de décision et du personnel de la BCE et des banques centrales nationales sont tenus, même après la cessation de leurs fonctions, de ne pas divulguer les informations **qui**, par leur nature **sont couvertes par le secret** professionnel. (Traité art. 38)

Magyar fordítás:

Az EKB és a nemzeti központi bankok döntéshozó szerveinek tagjai és alkalmazottai a hivatali idejük lejárta után sem hozhatnak nyilvánosságra semmilyen **üzleti titoknak minősülő információt**. (Szerződés 38. cikk.)

3.2.5. Kataforikus utalószók használata a magyarban

A francia jogszabályok indoklási részében szereplő mondatkezdő igeneves szerkezeteknek a magyarban gyakran kataforikus (előreutaló) szerepű utalószóval kiegészített határozói igenév vagy nominális szerkezet felel meg.

(13) *Francia eredeti:*

RÉSOLUS à franchir une nouvelle étape dans le processus d'intégration européenne engagé par la création des Communautés européennes, ...

Magyar fordítás:

AZZAL AZ ELHATÁROZÁSSAL, hogy az Európai Közösségek létrehozásával elindított európai integrációs folyamatban új szakaszt nyitnak, ...

(14) *Francia eredeti:*

DÉSIREUX d'approfondir la solidarité entre leurs peuples dans le respect de leur histoire, de leur culture et de leurs traditions, ...

Magyar fordítás:

AZT ÓHAJTVÁN, hogy történelmüket, kultúrájukat és hagyományaikat tiszteletben tartva elmélyítsék a népek közötti szolidaritást, ...

(15) *Francia eredeti:*

DÉTERMINÉS à promouvoir le progrès économique et social de leurs peuples, ...

Magyar fordítás:

AZZAL AZ ELTÖKÉLT SZÁNDÉKKAL, hogy előmozdítsák népek gazdasági és társadalmi fejlődését (Traité sur l'Union Européenne), ...

A magyar változatot bevezető **kataforikus** kifejezések között gyakran fordul elő az: *annak érdekében hogy, annak biztosítására, hogy, stb.*

(16) *Francia eredeti:*

Aux fins d'assurer que l'exécution des mesures de politique commerciale prises, conformément au présent traité, par tout Etat membre ne soit empêchée par des détournements de trafic, ou lorsque des disparités dans ces mesures entraînent des difficultés économiques dans un ou plusieurs Etats, la Commission recommande les méthodes par lesquelles les autres Etats membres apportent la coopération nécessaire. (Traité art. 115)

Magyar fordítás:

Annak biztosítására, hogy a tagállamok a Szerződéssel összhangban hozott kereskedelempolitikai intézkedéseinek megvalósítását a kereskedelem csökkenése ne akadályozza, illetve abban az esetben, ha az intézkedések közötti eltérések egy vagy több tagállamban gazdasági nehézségekhez vezetnek, a Bizottság javaslatot tesz azokra a módszerekre, melyekkel a többi tagállam a szükséges együttműködést megvalósíthatja. (Szerződés 115. cikk.)

3.2.6. Kihagyás

A fordításban gyakran nyílik lehetőség arra, hogy a fordító a célnyelvben rövidebben, kevesebb szóval tudja megfogalmazni ugyanazt a tartalmat. A közösségi szövegekben igen gyakran visszatérő *statuant à l'unanimité, statuant à la majorité qualifiée* kifejezések első tagja a magyar változatokban egyáltalán nem szerepel.

(17) *Francia eredeti:*

Le Conseil, **statuant conformément à la procédure visée à l'article 189 B** et après consultation du Comité économique et social, arrête les mesures relatives au rapprochement des dispositions législatives, réglementaires et administratives des Etats membres qui ont pour objet l'établissement et le fonctionnement du marché intérieur. (Traité art. 100 A. 1)

Magyar fordítás:

A Tanács – **a 189b. cikkelyben leírt eljárás szerint** és a Gazdasági és Szociális Bizottság meghallgatása után – kibocsátja a tagállamok törvényeinek, rendeleteinek és közigazgatási előírásainak közelítéséről szóló azon intézkedéseket, amelyek tárgya a belső piac létrehozása és működése. (Szerződés 100 a.1. cikk.)

(18) *Francia eredeti:*

Sans préjudice des autres procédures prévues par le présent traité, le Conseil, **statuant à l'unanimité** sur proposition de la Commission, peut décider des mesures appropriées à la situation économique, notamment si de graves difficultés surviennent dans l'approvisionnement en certains produits. (Traité art. 103 A.1)

Magyar fordítás:

Nem érintve a Szerződés egyéb rendelkezéseit, a Tanács – a Bizottság javaslatára – **egyhangúlag** intézkedéseket hozhat a gazdasági helyzetére vonatkozóan, különösen, ha bizonyos áruval kapcsolatban súlyos ellátási nehézségek merülnek fel. (Szerződés 103a.1. cikk.)

Ugyanez a jelenség gyakran figyelhető meg a bővített igei szerkezetek esetében is – a francia ige bővítménye a magyar fordításból kimarad. A bővítmények kihagyásával információvesztés nem következik be, a rövidebb megoldással fordító a célnyelv használati szokásrendszeréhez igazodik.

(19) *Francia eredeti:*

Le président de la BCE **est invité à participer** aux réunions du Conseil lorsque celui-ci délibère sur des questions relatives aux objectifs et aux missions du SEBC. (Traité art. 109B.2)

Magyar fordítás:

Az EKB elnökét **meghívják** a Tanács üléseire, ha az a KBER feladataira és célkitűzéseire vonatkozó kérdésekben dönt. (Szerződés 109b.2. cikk.)

(20) *Francia eredeti:*

Au sens du présent traité, **sont considérés comme services** les prestations fournies normalement contre rémunération, dans la mesure où elles ne sont pas régies par les dispositions relatives à la libre circulation des marchandises, des capitaux et des personnes. (Traité art. 60)

Magyar fordítás:

A szerződés értelmében „**szolgáltatás**” az olyan tevékenység, amely rendszerint ellenszolgáltatás fejében történik, de nem vonatkoznak rá az áru, a tőke és a személyek szabad mozgására vonatkozó rendelkezések. (Szerződés 60. cikk.)

(21) *Francia eredeti:*

Les États membres **se déclarent disposés** à contribuer au développement du commerce international et à la réduction des entraves aux

échanges, en concluant des accords visant, sur une base de réciprocité et d'avantages mutuels, à la réduction des droits de douane au-dessous du niveau général dont ils pourraient se prévaloir du fait de l'établissement d'une union douanière entre eux. (Traité art. 18)

Magyar fordítás:

A tagállamok **készek** a nemzetközi kereskedelem fejlesztéséhez és a kereskedelmi korlátok lebontásához olyan egyezmények megkötése révén hozzájárulni, amelyeknek a viszonyosság alapján és a közös előnyök érdekében az a céljuk, hogy a vámtételeket egy olyan általános szint alá csökkentsék, amelyet egymás között vámunió megvalósításával érhetnek el. (Szerződés 18. cikk.)

(22) *Francia eredeti:*

Au cours de la deuxième phase, le terme „BCE” figurant aux articles 173,175,176,177,180, et 215 **est considéré comme faisant référence à l'IME.** (Traité art. 109F.9)

Magyar fordítás:

A második szakasz folyamán, a 173., 175., 176., 177., 180. és 215. Cikkelyben szereplő „EKB” **kifejezés az EPI-t jelöli.** (Szerződés 109f. 9. cikk.)

3.3. Terminológiai egybevetés

3.3.1. Eltérő célnyelvi szóhasználat

A valóság ábrázolásának, a valóság leképezésének országonként, nyelvenként eltérő módjai leginkább talán fordításokban érhetők tetten. A francia és magyar nyelv rendszerének alapvető különbözősége nemegyszer arra készteti a fordítót, hogy a szövegegész egyenértékűsége érdekében teljes mértékben szakadjon el a forrásnyelvi terminustól. Ezekben az esetekben ahhoz, hogy a befogadó szokásrendszerének megfelelő módon tudja visszaadni a nyelvi jel mögött rejlő valóság tartalmát, a fordító szükségszerűen él a szabad fogalomátültetés eszközével.

(23) *Francia eredeti:*

Conformément à l'article 104 du traité, il est interdit à la BCE et aux banques centrales nationales **d'accorder des découverts ou tout autre type de crédits aux** institutions ou organes de la Communauté, ... (Protocole(2) art. 21)

Magyar fordítás:

A Szerződés 104. cikkelyének megfelelően tilos, hogy az EKB és a tagállamok központi bankjai – a továbbiakban „nemzeti központi bankok” – **hiteltüллést vagy bármilyen más fajta hitelt nyújtsanak** a Közösség intézményeinek vagy szerveinek ... (Jegyzőkönyv 21. cikk.)

(24) *Francia eredeti:*

L'article 51.1 *s'applique au maximum pendant cinq exercices complets* après le début de la troisième phase. (Protocole(2) art. 51.2)

Magyar fordítás:

Az 51.1. cikkely a harmadik szakasz kezdetét követő *legfeljebb öt teljes pénzügyi évig alkalmazható*. (Jegyzőkönyv 51.2)

Nem ritka az az eset sem, hogy ugyanaz a forrásnyelvi terminus, kontextustól függően, többféle célnyelvi megfogalmazást kap a fordításban.

(25) *Francia eredeti:*

La BCE et les banques centrales nationales peuvent: [...] – acquérir et vendre, au comptant et à terme, toutes catégories *d'avoirs de réserves de change* et des métaux précieux. (...) (Protocole(2) art. 23)

Magyar fordítás:

Az EKB és a nemzeti központi bankok: [...] mindenfajta *devizakinnlevőségeket* és nemesfémeket vehetnek vagy eladhatnak (készpénzért vagy határidőre) (Jegyzőkönyv 23. cikk.)

(26) *Francia eredeti:*

Sans préjudice de l'article 28, la BCE est dotée par les banques centrales nationales *d'avoirs de réserve de change* autres que les monnaies des Etats membres, d'Ecus, de positions de réserve auprès du FMI et de DTS, jusqu'à concurrence d'un montant équivalent à 50 milliards d'Ecus. (Protocole(2) art. 30.1.)

Magyar fordítás:

A 28. cikkelyt nem érintve, a nemzeti központi bankok 50 milliárd ECU-nek megfelelő értékben az EKB rendelkezésére bocsátanak olyan *devizatartalékokat*, amelyeket nem a tagállamok pénzei, nem ECU, nem a Nemzetközi Valutaalap tartalékállományai és nem a Különleges Lehívási Jogok (SDR) tesznek ki. (Jegyzőkönyv 30.1. cikk.)

3.3.2. Szaknyelvi terminusok – köznyelvi szavak

Pusztai István így fogalmazza meg a szakszó és a köznyelvi szó közti különbséget: „... a szakszó jelentése határozottan a fogalomra irányul, és a kontextuson kívül is él; a kontextuson belül pedig, legalábbis a szakmai kontextuson belül, jelentését nem változtatja. Ez a jelentős különbség a köznyelvi szavakhoz képest, amelyek minden alkalommal környezetüktől függően új és új árnyalatban jelennek meg, és nehezen megfogalmazható (értelmezhető) érzelmi és hangulati elemekkel is bővülnek. Minderre a szakszövegekben nincs szükség, sőt jelenlétük egyenesen káros.” (Pusztai 1975: 398).

A jogi nyelvhasználat vagy jogi szaknyelv egyik fő jellegzetessége a szókészletében fellelhető speciális elemek, amelyek kizárólag jogi szövegek esetében jelennek meg. Érvényes ez mind francia jogi szaknyelv és azon belül a francia nyelvű közösségi jogszabályok szövegének esetében is. Ezek a terminus techni-

kusok és szabványosított szövegelemek többé-kevésbé önálló életet élnek, pontosan körülhatárolható, egyértelmű fogalom megjelölésére szolgálnak, erősen korlátozva tehát a fordító alkotói mozgásterét. A jogi szaknyelven kívül, semmilyen más formában nem használatosak, még metaforikus jelentésük sincs. (Cornu 1987, 1990: 62) Használatuk a beavatottak körére korlátozódik, a szakmán kívüliek számára többnyire ismeretlen, hermetikus fogalmakat jelentenek. Az olyan kifejezések, mint *reconventionnel*, *interlocutoire* vagy *antichrèse* semmilyen képzet felidézését nem teszik lehetővé, olyan szoros összefonódás van a jelölt és a jelölő között, hogy még a jogi nyelven belül is csak egyetlen jelentésük van.

Másik jellegzetes vonása ezeknek a kizárólagosan jogi jelentéssel felruházott terminusoknak, hogy köznyelvi használatban egy másik, rugalmasabb, derivációra és átvitt jelentésre is alkalmas lexéma váltja fel őket. Így például az *abandonnement* helyett a köznyelvben az *abandon* használatos, az *antichrèse-t* a *gage*, az *hoir-t* az *héritier* helyettesíti.

Léteznek ezzel szemben olyan jogi terminusok is, amelyek nem zárják ki a polisziémia jelenségét. A közösségi szövegek vizsgálatakor főleg ez utóbbi kategóriához tartozó kifejezések közül mutatunk be néhányat az *Európai Közösség Alapító Szerződéséből* vett példákkal illusztrálva.

A 145. és 155. szakaszban szereplő *décision* terminus például eltérő használatban jelenik meg a 189. és 204. szakaszban. Az első esetben a jogi és köznyelvi jelentésmező fedi egymást, míg a másodikban a kifejezés egyértelműen jogi tartalmú. Ez a kettősség tükröződik a magyar változat megfeleltetéseiben is a *döntés* (145, 155. szakasz) illetve a *határozat* (189, 204.) kifejezések alkalmazása révén. A *recommandation* terminus hol mint *javaslat*, (155, 173 szakasz) hol mint *ajánlás* (189, 206.) szerepel a szövegekben.

Az olyan gyakran használt terminus mint az *avis* hivatalos magyar változataiként egyaránt olvashatjuk a *hozzájárulás* (138.3 szakasz), *vélemény* (155. szakasz), *állásfoglalás* (169, 173, 189, 198 szakasz) kifejezéseket. A francia szövegekben szereplő *règlement* terminus szövegkörnyezettől függően jelenthet *ügyrendet* (151.3, 197. szakasz) *házaszályt* (142. szakasz), *rendelkezést* (172. szakasz), vagy *rendeletet* (184, 189, 190, 191. szakasz).

Vannak olyan lexémák is, amelyek többnyire felcserélhetők egymással, ami arról tanúskodik, hogy a még olyan szigorúan kötött szövegek mint a jogszabályok sem mentesek bizonyos fokú szubjektivitástól. A jelenség magyar vonatkozásban is érzékelhető. A *rapprochement* (117. szakasz), *harmonisation* (99, 100B, 117.) és *coordination* (56, 57. szakasz) kifejezések a magyar változatban egységesen mint *harmonizáció* szerepelnek. Másfelől, a francia *rapprochement* terminus megfeleltetéseként a magyar szövegben *harmonizáció* (117. szakasz), *összeegyeztetés* (189 B4. szakasz), *közelítés* (45.2, 100. szakasz) olvasható. Ez a néhány példa arra mutat rá, hogy a közösségi jogszabályok magyar szövege még alakulóban van, az európai jogi terminusok végleges magyar megfelelői még nem szilárdultak meg.

A fenti elemzések egyértelműen alátámasztják azt a feltevést, mely szerint a jogi szakfordítás nehézsége alapvetően a jogi rendszerek különbözőségében rejlik. Egy természettudományos témával foglalkozó cikk lényegesen kevesebb

szociokulturális ismeretanyagot feltételez, mint egy jogi vagy gazdasági kérdést tárgyaló szöveg. A nyelven kívüli valóságalelemek ismerete rendkívül fontos. Mind a szintaktikai, mind a terminológiai vizsgálatok azt igazolják, hogy a fordítónak az átlagosnál bővebb, speciálisabb kognitív ismeretanyaggal kell rendelkeznie ahhoz, hogy a forrásnyelven megfogalmazott jogi szöveget a befogadó számára elfogadható módon, a szövegkoherenciát megtartva tudja a célnyelven újrafogalmazni.

Irodalom

- Arnaud, A.J. 1979. Du bon usage du discours juridique. *Langage*. n. 53. mars
- P. Balázs J. 1973. Jogi szókincsünk történetéből. *Magyar Nyelvőr* 97. 484–486.
- Barav, A.& Philip C. (sous la dir. de -) 1993. *Dictionnaire juridique des Communautés européennes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Cornu, G. (dir.) 1987. *Vocabulaire juridique*. Association Henri Capitant, Paris: Presses Universitaires de France.
- Cornu, G. 1990. *Linguistique juridique*. Paris: Montchrétien.
- Darbelnet, J. 1979. Réflexion sur le discours juridique. *Meta* 24–1. 26–34.
- Deme L. 1981. Közigazgatásunk nyelvi arculatáról. *Magyar Nyelvőr* 1. 1–10.
- Deme L. 1981. Közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói. *Magyar Nyelvőr* 2. 145–155.
- Deme L. 1981. A közigazgatási irat mint közlemény. *Magyar Nyelvőr* 4. 406–415.
- Didier, E. 1987. Le langage du droit et la nouvelle traduction juridique. *L'Actualité terminologique*. vol. 20. n 5. 1987. 7–11.
- Didier, E. 1990. *Langues et langages du droit*. Montréal: Wilson & Lafleur.
- Fernbach, N.M. 1984. Bibliographie de jurilinguistique comparée. *L'Actualité terminologique* vol. 17. 7–8/1984. 1–11.
- Gémar, J.C. (dir.) 1982. *Langage du droit et traduction*. Conseil de la langue française. Québec: Linguattech.
- Gémar, J.C. 1987. La traduction juridique: art ou technique d'interprétation? *Revue générale de droit* vol. 18. no 2. Edition de l'Université d'Ottawa.
- Gémar, J.C. 1990. Les fondements du langage du droit comme langue de spécialité. Du sens et de la forme du texte juridique. *Revue générale de droit*. vol. 21. no. 4. Ottawa: Ed. de l'Univ. d'Ottawa.
- Gémar, J.C. 1995. *Le langage du droit au risque de la traduction. De l'universel et du particulier. Français juridique et science du droit*. Bruxelles: Bruylant. 123–154.
- Gémar, J.C. 1995a. *Traduire ou l'art d'interpréter*. Québec: Presses de l'Université du Québec, vol. 1.
- Gémar, J.C. 1995b. *Traduire ou l'art d'interpréter*. Québec: Presses de l'Université du Québec, vol. 2.
- Guillen, R. & Vincent, J. (dir.) 1981. *Lexique de termes juridiques*. Paris: Dalloz.

- Guillen, R. & Vincent, J. 1998. *Termes juridiques*. 11e édition Paris: Dalloz.
- Karcsay S. 1977. Szaknyelveinkről és többjelentésű szavainkról. *Magyar Nyelvőr* 2. 158–164.
- Karcsay S. 1981. Jog és nyelv. *Jogtudományi Közlöny*. 1.
- Koutsivitis, V.G. 1988. *La traduction juridique*. Thèse de doctorat. Paris: Université de la Sorbonne.
- Kovács M. 1995. *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc: Miskolci Bölcsész Egyesület kiadványa.
- Linder, H.N. 1985. La terminologie des traités. *Nouvelles de la FIT* série IV. 1985. n-3. 125–128.
- Pusztai I. 1975. Szaknyelv és műhelyzsargon. *Magyar Nyelvőr* 4. 395–405.s
- Pusztai I. 1982. A szakszóalkotás határai. *Magyar Nyelvőr* 2. 207–216.
- Seleskovitch, D. 1968. *L'interprète dans les conférences internationales*. Paris: Lettres Modernes Minard.
- Seleskovitch, D. 1975. Langage, langue et mémoire. Paris: Lettres Modernes Minard.
- Seleskovitch, D. 1976. *Traduire: de l'expérience aux concepts*. ELA, No 24. Paris: Didier.
- Seleskovitch, D. 1980. Pour une théorie de la traduction inspirée de sa pratique. *Meta*. Vol. 25. No 4 Décembre 401–408.
- Seleskovitch, D. & Lederer, M. 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier.
- Tompa J. 1965. A jogszabályok anyanyelvi gondozása. *Magyar Nyelvőr* 4. 430–438.
- Villey, M. 1974. Le langage du droit. *Archives de philosophie du droit*. tome XIX. Sirey.

A nyelvi példák forrásai

- Traité – Traité Instituant la Communauté Européenne (Intitulé tel que modifié par l'article G.1 du Traité sur l'Union européenne) *Journal Officiel des Communautés européennes*, C 224, 35e année, 31 août 1992.
- Szerződés – Az Európai Közösség Alapító Szerződése (kelt Rómában, 1957. március 25-én. Az Európai Unióról szóló szerződés által módosított szöveg). In: *Az Európai Közösségek jogszabályainak gyűjteménye*. 1. kötet. Budapest: Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993.
- Protocole – Protocole (2) sur les statuts du système européen de banques centrales et de banque centrale européenne. *Journal Officiel des Communautés européennes*, C 224, 35e année, 31 août 1992.
- Jegyzőkönyv – Jegyzőkönyv a Központi Bankok Európai Rendszere és az Európai Központi Bank Alapszabályáról. In: *Az Európai Közösségek jogszabályainak gyűjteménye* 1. kötet. Budapest: Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993.

Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (első rész) *

Kohn János

1. Bevezetés

1.1. Párhuzamos szövegek és a fordításoktatás

Habent sua fata libelli... A könyveknek is megvan a sorsa... Alig két éve, hogy megjelent annak a könyvnek az angol fordítása¹, amelyet francia nyelvű első kiadása (1958) óta minden jelentős fordításelméleti monográfiában idéznek, s amelynek módszertani-tudományos aktualitása ma is vitathatatlan: J.P. Vinay és J. Darbelnet *Stilistique comparée du français et de l'anglais* című művéről van szó.

A mű nem csupán az összehasonlításon alapuló hagyományt teremtette meg kb. 40 évvel ezelőtt (a kanadai angol és francia közlekedési táblák feliratainak összevetésével), hanem egyúttal a tudományos megalapozottságú fordításoktatás kezdetét jelentette. Wilss szerint a könyv lerakta „egy olyan fordításmódszertan alapjait, amely a fordítás folyamatorientált eljárás módjának szisztematikus szintézisét jelenti” (Wilss 1996: 88).

A párhuzamos szövegek elemzése, a fordításoktatás és a gyakorlati módszertan tehát már kezdettől fogva igen szoros kapcsolatban állt egymással. A 70-es évekre jellemző egyre elméletibbé váló megközelítés azonban nem kedvezett a fenti területek intenzív együttműködésének, és megakadályozta, hogy ennek a kapcsolatnak a kölcsönös előnyei valóban tudatosuljanak, annak ellenére, hogy számos oktatási intézmény igyekezett fordítástudományi kutatómunkával is foglalkozni.

A fordításelmélet közelmúltban bekövetkezett „re-empirizációja” (Wills terminusa) és a kontrasztív nyelvészet fordítástudományban játszott szerepének újraértékelése a figyelmet ismét az összehasonlító szövegelemzésben rejlő módszertani lehetőségekre irányította². Wilss a nemrégiben megjelentetett *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung.* (1996) című művében nagy teret szentel a párhuzamos szövegek kérdésének:

A párhuzamos szövegek elemzése kézenfekvő okból igen ígéretes módszer a nyelvtanításban és a fordításoktatásban, mert az, aki összehasonlításokat végez, a tapasztalat szerint sokkal több mindent lát, mint az, aki lemond a megismerés ezen igen fontos (magától értetődő) eszközéről.
(...)

* Megj.: A szerző német nyelvű tanulmányának rövidített változata. A fordítást készítette Zimmermann Claudia és Horváth Zsuzsa. A tanulmány második részét következő számunkban közöljük.

A párhuzamos szövegek elemzése tapasztalataim szerint kiváló eszköz, mert segítségével szóra lehet bírni a diákokat, és néhány (olykor igen sok) dolgot meg lehet tudni az egyes fordítási folyamatokat irányító megfontolásokról. Mindebből következtetéseket lehet levonni a fordítás folyamatára vonatkozóan és a hallgatóknak világosan meg lehet magyarázni, hogy milyen körülmények és okok rejlenek a jól sikerült, a viszonylag jól sikerült, a kevésbé sikerült és a teljes mértékben sikertelen fordítások mögött. (Wilss 1996: 156)

A transzferre irányuló egybevetés rendkívül alkalmas arra, hogy megvilágítsa az egyes nyelvek lényegbevágó egyedi sajátosságait, strukturális és expresszív eredetiségüket, lehetőségeiket és határaikat. (Nem csoda tehát, hogy számos nyelv stilisztikai-funkcionális jellegzetességéről született találó és nyelvészeti helytálló megjegyzés fordítói reflexiók eredménye). Az interlingvális megközelítés világít rá, hogy bizonyos értékek, perspektívák, hangsúlyok és árnyalatok elvesznek a fordításban, ha csak a fordító a célnyelv egyéb, lehetőség szerint ekvivalens eszközeivel nem **kompenzálja** azokat. Egy adott nyelvpár esetében az (egynyelvű) esztétikai értékek kompenzációjának sokrétű megjelenési formáit és lehetőségeit (illetve lehetetlenségét) leghatékonyabban párhuzamos szövegek összevetésével lehet megragadni (vö. Kohn 1980). Azt, hogy a fordításelmélet komparatív-stilisztikai perspektívája mind az oktatás, mind a módszertan számára használható, K. Malmkjaer is kiemeli:

Translation stylistics has many uses. Translators and teachers can look to existing translations to see what they have to offer. (...) Comparisons of different translations of a text can highlight areas of ambiguity in the ST. Such areas of ambiguity are highly significant, but they can be harder to spot in monolingual stylistics. Comparisons can also highlight differences between languages, genres and cultures, which often have serious implications for comparative linguistic, literary and cultural studies. Differences in translators' styles, and general difficulties translating (...) are clearly important for the discipline itself (Malmkjaer 1993: 215).

1.2. A „párhuzamos szöveg” fogalma

Számos vélemény szerint (pl. Neubert 1985, Thiel 1985) a „párhuzamos szöveg” elnevezés csak akkor használendő, ha a szóban forgó szövegek egymástól függetlenül keletkeztek. Snell-Hornby (1988: 86) is hasonlóképpen érvel: „Whereas a translation is always derived from another text, parallel texts are two linguistically independent products arising from an identical (or very similar) situation”.

Más kutatók (pl. Wilss 1996) a hasonló kommunikációs helyzetben keletkezett és hasonló szövegkonvenciókat követő szövegek mellett a párhuzamos szövegek osztályába sorolják a fordításokat is. Mivel jelen tanulmányunk – terminológiailag is – inkább a korpusz-nyelvészeti kutatást követi, párhuzamos szövegen ill. korpuszon Sinclairhoz (1992) és Bakerhez (1993) hasonlóan mi az

eredeti A nyelvű szövegből és annak B nyelvű fordításából álló korpuszt értjük. Az olyan különböző nyelvű, de hasonló struktúrájú és rendezetetésű szövegek esetében, amelyek egymásnak nem fordításai „multilingvális korpusz”ról beszélünk, ilyen pl. a *The Council of Europe Multilingual Lexicography Project* (Kohn 1996: 46).

1.3. Elektronikus párhuzamos szövegek

A számítógép nyelvészeti alkalmazása új dimenziókat nyitott a fordítás kutatásának és oktatásának módszertana területén egyaránt. Egyfelől, a terjedelmes korpuszok összeállításával, jelentős mértékben kibővült a kutatások empirikus bázisa, másfelől a szövegelemzéshez felhasználható számítógépes programok kifejlesztésével hatásos eszközök jöttek létre, amelyek a nyelvi adatok bámulatosan gyors és pontos kiértékelését tették lehetővé³. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a fordítási szöveg-korpuszok (tehát a lefordított szövegekből létrehozott korpuszok) mennyisége és terjedelme jóval kisebb, mint az „eredeti korpuszoké,” azaz a nem fordított szövegekből álló korpuszoké. Ennek oka az lehet, hogy a korpusznyelvészek még mindig úgy gondolják, hogy a fordított szövegek valamiképpen alacsonyabb státuszú szövegek, mint az az eredeti szövegek:

If they are to be studied at all, these second-hand texts are traditionally analysed with the sole purpose of proving that they inevitably fall short of reproducing all the glory of the original. (...) A recent survey commissioned by the Network of European Reference Corpora, a EEC-funded project, shows that many corpus builders in Europe specifically exclude translated texts from their corpora. (Baker 1993: 234)

Mindazonáltal Lindquist óta, aki a fordítók számára készülő tananyagok összeállításánál az elsők között emelte ki a korpuszok hasznosságát (Lindquist 1984), az elektronikus szövegek és programok egyre inkább beépülnek az oktatásba. Sinclair nagy érdeme, hogy igen meggyőzően mutatta be, hogy milyen új perspektívák tárulnak fel a korpusz-nyelvészetnek köszönhetően, és hogy kidolgozott egy, a fordítástudomány számára is jól felhasználható kutatásmódszertant:

The new corpus resources are expected to have a profound effect on the translation of the future. Attempts at machine translation have consistently demonstrated to linguists that they do not know enough about the language concerned to effect an acceptable translation. In principle, the corpora can provide the information. (Sinclair 1992: 395)

Habár ma már általánosságban elismerik, hogy az (elméletileg megalapozott) korpusz-nyelvészeti eljárás mód alkalmas fordításelméleti kutatásokra, mégis ami a gyakorlati alkalmazást illeti, el kell mondanunk, hogy az alkalmazott kutatás még gyerekcipőben jár (vö. Kohn 1996: 45).

1.4. Párhuzamos konkordancia-programok

A számítógépes adatfeldolgozásban rejlő lehetőségek a már régóta ismert szövegelemző eljárások hatékonyságát jelentős mértékben megnövelték. Ezekhez az eljárásokhoz tartoznak kétségtelenül a konkordanciák is, amelyeknek (elsősorban a Biblia-konkordanciáknak) tekintélyes hagyománya van⁴.

A konkordancia-programok lehetővé teszik, hogy a kutatók nagyobb korpuszokat bizonyos szabályszerűségek alapján elemezzenek, „az adatokat új kritériumok alapján osztályozzák és statisztikailag feldolgozzák.” (Legenhausen 1991: 27). A nyolcvanas évek végén jelentek meg az első (egynyelvű) konkordancia-programok a *Miniconcordancer* (Longman), a *Wordcruncher* (USA) és csak 1993-ban jelent meg a *MicroConcord* (OUP), „a nagyobb korpuszok feldolgozására alkalmas igazán rugalmas eszköz” (Groß 1996: 52), amelynek gyakorlati alkalmazhatóságára a továbbiakban még visszatérünk.

A konkordancia-programokat már a kilencvenes évek elején felhasználták párhuzamos szövegek elemzésére. (Így dolgozta fel pl. Church és Gale 1991-ben az egyik legismertebb párhuzamos szövegekből álló gyűjteményt, a *Hansard-Corpus*-t, amely a kanadai parlament két nyelven – angolul és franciául – írott dokumentumait tartalmazza).

Mint azt Malmkjaer az angol nyelvű Andersen-fordítások elemzésén keresztül bemutatja, a kutatók manuális eszközökkel is értek el jelentős eredményeket az összehasonlító fordítás-stilisztika területén, mindazonáltal mindenki tisztában volt azzal, hogy a számítógép az alkalmazott módszer hatékonyságát jelentősen javítaná: „Machine readable corpora of the kinds of text I have referred to would greatly advance research of this kind” (Malmkjaer 1993: 230).

Bár széles körben elismerik tehát, hogy párhuzamos szövegek számítógépes elemzésével értékes betekintést kaphatunk az összehasonlított nyelvek sajátosságos struktúráiba és funkcióiba, és hogy ezáltal hozzájárulhatunk a fordítás eredményességének javításához, a gyakorlati alkalmazás még mindig inkább egyedi és kísérleti jellegű (Burgess 1996).

A fordítóképzésben illetve a fordítói gyakorlatban még kevésbé terjedt el a multilingvális konkordancia-programok alkalmazása. Ezért nagy jelentőségű a Multiconcord elnevezésű többnyelvű konkordancia-program, amelyet a Lingua-program keretében néhány nyugat-európai egyetem dolgozott ki (vö. Groß 1996: 49). Mivel a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola EECALL-központjának⁵ és a nemrégiben létrehozott Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének tagjai lehetőséget kaptak arra, hogy együtt dolgozzanak a Lingua-csoport tagjaival (T. Johns, Ph. King, D. Wolff), és értékes szakmai támogatást kapjanak tőlük, a BDTF-en a kilencvenes évek elején bevezették a párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzését továbbképzéseken, majd később az idegennyelv-oktatásban, kezdetben a *Microconcord* (a szerzők: Tim Johns és Michael Scott) és újabban a többnyelvű konkordancia-program, a *Multiconcord* segítségével.

Ez a tanulmány a fent említett órák megfigyelései és adatai alapján készült. Mielőtt az elvégzett vizsgálatok néhány eredményét ismertetném, röviden érinteni szeretném azt a kérdést, hogy a számítógép felhasználása a fordítás-

oktatásban illetve a fordításkutatásban hogyan járul hozzá a fordítói tudatosság növekedéséhez, a fordítási készség kifejlődéséhez és egy adatokra támaszkodó fordításelmélet kialakulásához.

2. A „re-empirizáció” elméleti következményei

2.1. A „fordításelméleti mellékhatás”

A „re-empirizáció”, amely az utóbbi idők fordításelméleti fejleményeit jellemzi, Wilss (1996: 75) szerint reakció az ún. „pragmatikai kényszerre”, amellyel manapság a legtöbb diszciplinának szembe kell néznie. Az empirikus nyelvvizsgálat – állítja Wilss teljes joggal – „posztgeneratív kísérlet az elmélet és gyakorlat viszonyának újragondolására” (1996: 77). A nagy teljesítőképességű hardverre és szoftverre támaszkodó korpusz-nyelvészet (egy *par excellence* pragmatikus diszciplína), amely a nyelvészeti kutatások empirikus bázisát hihetetlen mértékben kiszélesítette, várhatóan az eddiginél még hatékonyabban járul majd hozzá elmélet és gyakorlat viszonyának újraértékeléséhez. Mivel mint azt Thiel megállapította, „a szövegek összehasonlító vizsgálata mindig együtt jár fordításelméleti mellékhatással” (Wilss 1996: 160), a terjedelmes (több millió szöveg-szóból álló) korpuszok számítógéppel segített elemzésekor ez az elméletformáló másodlagos hatás különös jelentőséget kap majd⁶.

2.2. Deszkriptív kontra normatív fordításelmélet

A normatív elvek (ekvivalencia-elmélet) hosszas egyeduralma után a hetvenes években egyre inkább érvényesül a célnyelvi szövegre irányuló deszkriptív megközelítés. G. Toury recepcióközpontú elméleti rendszerében⁷ a „norma” fogalmának (igen) jelentős szerepet tulajdonít, melyet a kompetencia („an inventory of all options available in a given context”) és a performancia („the options actually selected by translators from this inventory”) között elhelyezkedő közbülső szintként értelmez (Toury 1980).

A norma tehát azokat a fordítói döntéseket reprezentálja, amelyeket egy adott szociokulturális kontextusban a fordító rendszeresen meghoz („options regularly taken up by the translators”). A norma terminus tehát igen közel áll az egyik korpusznyelvészeti alapfogalomhoz, mégpedig a **tipikusság** fogalmához.

Könnyen belátható, hogy a norma igazi lényegét csak a korpusznyelvészet (terjedelmes szöveggörpuszok és teljesítőképes programok) eszközeivel és lehetőségeivel lehet árnyaltan és megbízhatóan leírni. Toury nyomatékosan utal a norma kizárólagosan leíró, magyarázó jellegére, tehát a fordítói döntések (megoldások) pontos leírására és a normatív (értékelő) elemek mellőzésére.

Annak ellenére, hogy Toury ösztönző gondolatai nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a fordításelmélet eltávolodott a hagyományosan uralkodó normatív megközelítéstől, és létrejött a leíró fordításelmélet (Descriptive Translation Studies – DTS), mégis szemére vethetünk Tourynak bizonyos egyoldalúságot

és merevséget, különösen a deskriptív és értékelő aspektusok szétválasztásában. Ezt a fogyatékoságot éppen a korpusznyelvészeti eljárások segítségével lehet kiküszöbölni.

2.3. Kettős normativitás

A kilencvenes években Toury felfogását Chesterman (1993) veti alá konstrukatív kritikának, aki a két aspektust nem egymást kizárónak, hanem egymást kiegészítőnek tartja.

Szerinte egy hatékony fordításelméletnek kettős értelemben kellene normatív tudománynak lennie: vannak **professzionális normák** („professional norms”), amelyeket a professzionális (tehát kompetens) fordítói magatartás („competent translational behaviour”) határoz meg, és **elvárési normák** („expectancy norms”), amelyeket a célközönség elvárásai határoznak meg.

A fordító heurisztikusan jár el, olyan stratégiát követ, amelyet az adott körülmények között a legcélrevezetőbbnek talál. Az a stratégia, amelyet a kompetens fordítók rendszeresen alkalmaznak, normatív törvényi státuszt kap („normative law”). Ez olyan fordítói magatartást ír le, amelyet mind a professzionális, mind az elvárési normákkal legteljesebb mértékben kompatibilisnek tekintenek. Ontogenetikailag nézve a normatív szabályoknak a fordítók közösségének tagjai számára preszkriptív ereje („prescriptive force”) van, és az oktatás kontextusában – megfigyelés révén – a fordítói megközelítés modelljeiként elsajátíthatók. Bartsch (1978: 178) szerint a normák egyik jellemző tulajdonsága az a tény, hogy meg kell tanulni őket.

Ha ez után az elméleti kitérő után ismét a párhuzamos szövegekörpuszok problémájára térünk rá, és Bakerrel (1995) együtt elfogadjuk, hogy a párhuzamos korpuszok egyik legfőbb előnye az, hogy fordítói viselkedésmoделleket („... how professional translators overcome difficulties of translation in practice...”) és az elérni kívánt minőségű fordításra példákat („... realistic models for trainee translators...”) mutatnak be, akkor a fenti normadefiníciók értelmében, nem férhet kétség a számítógéppel segített elemzésekben rejlő elméleti lehetőségekhez (sem). Így értelmezzük Wilss azon megjegyzését, miszerint elmélet és gyakorlat nem hierarchikus, hanem kölcsönösségi viszonyban vannak egymással (1996: 78).

3. Konkordancia-programok és a felfedező tanulás

3.1. „Data-driven learning”

A számítógéppel segített eljárások és különösen a konkordancia-elemzések a **felfedező, kísérletező tanulási** formák kiváló eszközei az idegen nyelvek és a fordítás oktatásában. A konkordancia ma már nem csupán a kutató eszköze (amelynek segítségével időt s erőfeszítést takarít meg), hanem egyre inkább a felfedező tanulóé is: a kutatás és tanulás közötti merev határok mára már viszonylagossá váltak (Wolff 1994).

Amit a hallgatók maguk derítenek ki – gyakran meglepő hipotéziseket fogal-

mazva meg – sokkal jobban rögzül tudásrendszerükben, nyelvi tudatosságuk aktív és könnyen felidézhető összetevőjévé válik, és további gondolkodásra ösztönzi őket (Kohn 1994). Ebben a szellemben nyilatkozik a többnyelvű konkordancia-projekt egyik munkatársa, Roussel is: „For effective learning, and transfer of learning to take place, the learner should not be spoonfed, but on the contrary encouraged to hunt for regularities in observed data and to make inferences.” Mióta Johns – aki egyike a *Multiconcord* program kidolgozóinak – a „data-driven learning” fogalmát megalkotta (Johns 1986), a felfedező tanulás termékeny, állandó elemévé vált a nyelvpedagógiai szakirodalomnak, új dimenziókat és perspektívákat nyit meg, miközben különböző terminológiai köntösben jelenik meg, mint pl. „discovery-based learning” vagy „research-based-acquisition” (Rüschhoff 1995: 564, Ritter 1996: 46).

3.2. Konkordancia-programok a fordításoktatásban

A párhuzamos szövegek konkordancia-elemzése a fordításoktatásban értékes betekintést nyújt a hallgatóknak az összehasonlított nyelvek leggyakoribb lexikai és grammatikai struktúráiba és funkcióiba, valamint lehetőséget kínál számukra, hogy azokat a szabályszerűségeket, melyek egy adott A nyelvről B nyelvre történő fordításkor megjelennek, önállóan („adatok által vezérelve”) felfedezzék. Ily módon tudatosul bennük az a tény, hogy egy forrásnyelvi és egy célnyelvi egység esetében ritkán van formális és/vagy strukturális ekvivalencia, azaz az összehasonlított nyelvek **aszimmetrikusak** (Wilss 1996: 81), valamint rájönnek tipikus megfelelésekre illetve fordítói megoldásokra.

A *Multiconcord* programot – nyelvi tudatosságot fejlesztő hatása miatt – feltétlenül ajánlani lehet mind az idegennyelv oktatásban, mind a fordításoktatásban. „A program azáltal, hogy lehetőséget nyújt a tanulóknak arra, hogy a forrásnyelvi és célnyelvi szavakat és struktúrákat egyidejűleg kikeressék fejleszti a **nyelvi tudatosságot** (K.J. kiemelése) az anyanyelv és a tanulandó célnyelv összevető elemzése révén (Groß 1996: 51).

A hallgatók nagymennyiségű empirikus adat alapján önmaguk fedezik fel mind a transzfer által meghatározott (objektívnek tekinthető) nyelvi jelenségeket, mind pedig a példaértékű fordítói megoldásokat, azaz a kompetens fordítók által rendszeresen meghozott (szubjektív, ámde mégis tipikusnak tekinthető) döntéseket, ami nem más, mint a fordítói norma Toury vagy Chesterman értelmezésében (vö. 2.2. és 2.3).

3.3. Fordítói tudatosság („translational awareness”)

A fordítási folyamat (objektív és szubjektív) törvényszerűségeinek megfigyelése és elemzése és a vizsgált jelenségek tudatos átgondolása bővíti a tanulók nyelvi és módszertani tudását (kognitív térképet rajzolhatnak maguknak; vö. Wilss 1996: 87), és hozzájárul a fordítói kompetencia fejlesztéséhez. A nyelvi tudatosság – „language awareness” (Hawkins 1986) vagy „Sprachbewußtheit” (Wolff 1992) – analógiájára beszélhetnénk **fordítói tudatosságról** („translational awareness”), amelyet az érintett nyelvek természetéről és az adott inter-

lingvális transzfer törvényszerűségeiről való reflektáló képességként definiálhatnánk. A nyelvi tudatossággal ellentétben a fordítói tudatosság mindig konkrétan transzferfüggő.

Mivel a kísérletezések és kutatások során megszerzett fordítói tudatosság a fordítási kompetencia egyik fontos összetevője, a Legenhausen és Wolff által 1993-ban a nyelvi képességre („language proficiency”) kifejlesztett modellt, a szükséges módosítások után, a fordítói kompetencia megszerzési folyamatára is fel lehetne használni, és azt a fordítói képesség („translational proficiency”) fejlesztésének speciális igényeihez igazítani. Ugyanebben a koncepcióban, amely a képzést mint folyamatot vizsgálja, a lényeges központi elem a nyelvi és transzferfüggő jelenségek adatok által vezérelt („data-driven”) kutatási funkciója, mely elvezet a nyelvi, illetve fordítói tudatossághoz.

3.4. Kutatási kompetencia

A vizsgált nyelvi anyag mennyisége és az adatfeldolgozás hatékonysága következtében a számítógéppel segített eljárások alkalmazása az oktatás minden területén új dimenziót nyitott az induktív módszer előtt. A fordítók szakmai képzése ma már elképzelhetetlen lenne a modern technológia nélkül. Az előbbieken már említett tudatosságfejlesztő tulajdonságukon kívül az elektronikus szövegtárak és programok a fordítói kompetencia egy másik összetevőjének fejlesztéséhez is hozzájárulnak, ez pedig a **kutatási kompetencia**, a megfelelő információforrások gyors megtalálásának képessége.

Már többen hangsúlyozták (vö. pl. Holz-Mänttari 1981), hogy a fordító nem két lábon járó lexikon, tudásának megvannak a maga korlátai, adott szituációban bővítésre szorul, méghozzá gyorsan, a megfelelő források segítségét igénybevéve. A mai világban, amikor az információfeldolgozás már magától értetődő folyamat, a „fordítói segédeszközök” alapvetően mások, mint a hagyományos kutatásban, és a kutatási kompetenciának egészen más tartalma van, mint a Gutenberg-galaxisban. A fordítónak pontosan kell tudnia, hogyan és milyen adatbankokhoz nyúljon, vagy, hogy egy adott szituációban melyik on-line-szótár, illetve fordítói rendszer használata a leginkább célravezető (Schmitt 1996).

Mivel a fordítónak a többnyelvű konkordanciaprogram használatával számtalan fordítói alternatíva és megoldás kikeresésére és használatára nyílik lehetősége, a *Multiconcord* használata nemcsak a nyelvi tudatosságot fejleszti, hanem a tanulók kutatási kompetenciáját is. A fordítóképzés egyik fő célja, bár ebben még mindig sokan kételkednek, hogy megismertesse a leendő fordítókat a modern munkamódszerekkel és lehetőségekkel. Sinclair a korpusznyelvészet ezredfordulós perspektíváit taglaló előadásának összefoglalójában nyomatékosan kihangsúlyozta, hogy „... the potential of understanding language with the aid of computers is very great, and should be not hampered by methodological conventions dating back before corpora were available” (1997: 28).

Jegyzetek

1. Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for translation* (translated and edited by J.C. Sager, M. J. Hamel). Amsterdam: Benjamins.
2. A párhuzamos szövegek elemzésének hasznát hangsúlyozó számtalan állásfoglalás közül itt csak P. Kußmault idéznénk (1995: 151): „If the problem is one of text type conventions, use parallel texts to find out about target text conventions. Note that conventions can be culturally determined ... Normally source text conventions are replaced by target text conventions, because following target text conventions helps to achieve smooth communication.”
3. További információk a számítógépes korpuszokról és programokról: Rüschoff & Schmitz (1996)
4. A manuálisan szerkesztett konkordanciák (melyek gyakran jó minőségűek) nagyon idő- és munkaigényesek voltak, több éves megfeszített munkát igényeltek. A latin bibliafordítás első, számunkra ismert konkordanciáján, a bencés Hugo de San Charo vezetésével 500 barát dolgozott (vö. Kohn 1997: 41).
5. Az EECALL, azaz az Eastern European Computer Assisted Language Learning Centre, a Tempus-program keretében jött létre, melynek részesei voltak: Thames Valley University London, University Birmingham, University Aberdeen, Bergische Universität Gesamthochschule Wuppertal.
6. Ebből a szempontból jelentéktelen az a tény, hogy Thiel párhuzamos szövegeken egymástól független szövegeket ért.
7. Toury nézetei Coseriu rendszerére emlékeztetnek, aki a normát a langue és parole közti szintre helyezi (vö.: Coseriu E. 1952. *Systema, norma y habla*. Montevideo: Univ. de la republica, Inst. de Filologia). Ezért azon a véleményen vagyunk, hogy M. Baker alapvetően helytálló nézeteit a Translation Studies-t illetően, csak bizonyos korlátok között lehet elfogadni: „Toury has developed a tripartite model in which norms represent an intermediate level between competence and performance. ... which contrast sharply with the standard absolut dualism in linguistics: competence and performance, langue and parole.” (Baker 1993: 239).

Irodalom

- Ágel V. 1993. Ist die Dependenzgrammatik wirklich am Ende? In: *ZGL* 21, 20–70.
- Baker, M. 1993.: *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Mona Baker et al. (eds.): *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. *Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for the Future Research*. *Target* 7: 2. 223–245.
- Bartsch, R. 1978. *Norms of Language*. London: Longman.
- Burgess, G. & Kohn, J. 1996.: The use of parallel concordancing for literary and linguistic text analysis. In: Ana Gimeno (ed.): *Focus on Integration. Proceedings of the EUROCALL 95*, Valencia. 61–72.

- Chestermann, A 1993. From „Is” to „Ought”: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. In: *Target* 5: 1. 1–20.
- Church, K. & Gale, W. 1991.: Concordances for Parallel Text. In: *Using Corpora. Proceedings of the Seventh Annual Conference of the UW Centre for the New York OED and Text Research*. Oxford: St. Catherine’s College.
- Ensinger, D. 1997. Die Effizienz computergestützter Übungsformen. Eine Untersuchung im Rahmen des Landeskundeunterrichts für Fortgeschrittene. In: Kohn, J. et al. (eds): *New Horizons in CALL. Proceedings of EUROCALL 96*. Szombathely: BDTF. 223–231.
- Groß, A. et. al. 1996. Multiconcord: Ein multilinguales Konkordanz-Programm. In: *Rüschhoff, B. & Schmitz, U. (eds.): Kommunikation und Lernen mit alten und neuen Medien*. Frankfurt&Main: Lang. 49–63.
- Hawkins, E. 1986. *Awareness of Language: An Introduction*. Cambridge: CUP. 52–63.
- Holz-Mänttari, J. 1981. Hilfsmittel des Übersetzens. In: *BDÜ-Mitteilungsblatt* 5/27. 8–9.
- Johns, T. 1986. „MicroConcord”: A language learner’s research tool. In: *System* 14. 151.
- Kohn J. 1980. *Die Theorie der Kompensation in der Übersetzungstilistik* (Dissertation), Universität Temeswar.
- Kohn J. 1996. What Can (Corpus) Linguistics Do for Translation? In: Klaudy, K. et al. (eds): *Translation Studies in Hungary*. Scholastica: Budapest. 39–52.
- Kohn, J. 1994. Konkordanzen als Hilfsmittel eines integrativen Studiums von Sprache und Literatur (in der DaF-Lehrerbildung). In: Kohn, J. & Wolff, D. (eds.): *New Methodologies in Foreign Language Teaching*. Szombathely: BDTF. 66–85.
- Kohn J. 1997. Mit den beiden Flügeln atmen... Computergestützte Analyse literarischer Texte. In: Henrici, G. & Kohn, J. (eds.): *DaF-Unterricht im Spannungsfeld zwischen Forschung und Praxis, Sombathelyer Didaktik-Symposium 1995*. Szombathely: BDTF: 41–49.
- Labov, W. 1972. The Transformation of Experience in Narrative Syntax. In: W. Labov (ed.) *Language in the Inner City. Studies in Black English Vernacular*. Philadelphia. 354–396.
- Lange, E. (Hrsg.) 1983. *Philosophenlexikon*. Berlin: Dietz. 228–229.
- László, S. 1988. Mikroebene. In: Mrazovic, P. & Teubert, W. (Hrsg.): *Valenzen im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag*. Heidelberg: Groos. 218–233.
- Legenhausen, L. & Wolff, D. 1991. Zur Arbeit mit Konkordanzen im Englischunterricht. In: *Der fremdsprachliche Unterricht: Englisch*. 25/4, 24–29.
- Lindquist, H. 1984. The Use of Corpus-based Studies in the Preparations of Handbooks for Translators. In: Wilss, W. & Thome G. (eds.): *Translation Theory and its Implementation in the Teaching of Translating and Interpreting*. Tübingen: Narr.
- Malmkjaer, K. 1993. Who Can Make Nice A Better Word Than Pretty? – Collocation, Translation, and Psycholinguistics. In: Mona Baker et al. (eds.): *Text and Technology. In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 213–231.
- Neubert, A. 1985. Text and Translation. *Übersetzungswissenschaftliche Beiträge*. 8. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.

- Nord, Ch. 1991. *Textanalyse und Übersetzen: theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Julius Groos.
- Radtke, E. 1986. Abtönungen im gesprochenem Französisch. In: *Neuphilologische Mitteilungen*. 87/1. 45–58.
- Reiß, K. 1981. Der Übersetzungsvergleich. Formen-Funktionen-Anwendbarkeit. In: Kühlwein, W. et al. (Hrsg.): *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. München: Fink. 311, 319.
- Ritter, M. 1996. Neue Technologien: Chance für eine neue Schule und einen neuen Sprachunterricht. In: Rüschoff, B. & Schmitz, U. (eds.): *Kommunikation und Lernen mit alten und neuen Medien*. Frankfurt/Main: Lang. 39–48.
- Rüschoff, B. 1995. Technologiegestützte Lernsysteme und Datenbanken und Untersuchungen zur Spracherwerbs- und Sprachverstehensstrategien. *Die Neueren Sprachen* 94. 555–569.
- Rüschoff, B. & Schmitz, U. (eds.): *Kommunikation und Lernen mit alten und neuen Medien*. Frankfurt/Main: Lang. 49–63.
- Sanders, W. 1973. *Linguistische Stiltheorie. Probleme, Prinzipien und moderne Perspektiven des Sprachstils*. Göttingen: Vandenhoeck.
- Sandig, B. 1978. *Stilistik. Sprachpragmatische Grundlegung der Stilbeschreibung*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Sinclair, J. 1992. The Automatic Analysis of Corpora. In: Svartvik, J. (ed.) *Directions in Corpus Linguistics. Proceedings of the NobelSymposium 82, Stockholm, 4 August 1991*. Berlin-New-York: Mouton de Gruyter. 379–399.
- Sinclair, J. 1997. Corpus linguistics at the millenium. In: Kohn, J. et al. (eds): *New Horizons in CALL. Proceedings of EUROCALL 96*. Szombathely: BDTF. 15–27.
- Schmitt, P. A. 1996. Computereinsatz in der Translation. In: Lauer, A. et al. (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft im Umbruch. Festschrift für Wolfram Wilss zum 70. Geburtstag*. Tübingen: Narr. 187–196
- Schmitt, P. A. 1977. A New Approach to Technical Translation Teaching. In: Klaudy K. & Kohn, J. (eds.): *Transferre necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies in Translation and Interpreting*. Budapest: Scholastica. 127–133
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Benjamins.
- Thiel, G. 1985. Parallel Text Production. An Alternative in Pragmatically-Oriented Foreign Language Courses. In: C. Titford et al. (eds.): *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen. 117–133.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1958. *Stilistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de la traduction*. Paris: Didier.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Weinrich, H. 1964. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart.

- Wilss, W. 1996. *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung. Begriffliche Grundlagen und methodische Orientierungen.* Narr Studienbücher. Tübingen: Narr.
- Wittbrodt, A. 1995. *Verfahren der Gedichtübersetzung. Definition, Klassifikation, Charakterisierung.* Frankfurt/Main: Fink.
- Wolff, D. 1992. Die Strukturierung des Sprachwissens bei Zweitsprachenlernen. *Die Neueren Sprachen* 2. 179–197.
- Wolff, D. 1994. Computers in classroom research. In: Thompson J. & Chesters G. (eds.) *Computers and Education, Emancipation through Learning Technology. Selected Papers from the EUROCALL '93 Conference.* 133–142.
- Wolff, D. 1993. Sprachbewußtheit und die Begegnung mit Sprachen. *Die Neueren Sprachen* 92: 6. 510–531.

**Megvásárolható a Corvina
Könyvklubjában:**

1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva:

hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,
pénteken 9–14 óra között.

Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő → *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a → *Cotswolds*-ban) 1917 óta.

Cheshire Cat a macska az → *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, mígnem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlanától (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

Főbb irányzatok a tolmácsolás kutatásában

G. Láng Zsuzsa

1. A tolmácsolás mint szakma

A tolmácsolás a konferenciatolmácsolás megjelenésével egyidőben, a huszadik század második felében vált szisztematikus vizsgálódás tárgyává. Két fő oka lehet annak, hogy – különösen az 1980–90-es években – megnőtt a tolmácsolással foglalkozó elméleti munkák és szakmai rendezvények száma:

(1) A „szakmásodás”, azaz a **szakképzett tolmácsok** megjelenése. A tolmácsolási munka színvonalának ellenőrzése, biztosítása szükségessé tette a tolmácsolással kapcsolatos, folyamat- és termékorientált empirikus kutatásokat, annak érdekében, hogy a szakképzett tolmácsok minél jobban megfelelhessenek a piaci elvárásoknak („user expectations”, Kurz 1989). Az ilyen irányú kutatásokat a konferenciatolmácsok nemzetközi szervezete, az AIIC is szorgalmazza, szakmai továbbképzések és tagjainak körében végzett felmérések szervezésével (pl. a tolmácsoknak a kommunikáció folyamatában játszott szerepéről: ld. Altman 1990).

(2) A magas színvonalú tolmácsutánpótlás iránti igény ugrásszerű növekedése ráirányította a figyelmet a színvonalas **tolmácsképzés** fontosságára: olyan képzésre van szükség, amely módszertanának kialakításakor figyelembe veszi a legújabb kutatási eredményeket, a program és tananyag összeállításakor pedig az aktuális piaci elvárásokat. A képzés előfeltételül szabott adottságok, képességek vizsgálata, a tolmácsolási készségek fejleszthetőségének megállapítása és a fejlesztési módszerek kidolgozása, valamint a teljesítmény mérése csak akkor lehetséges, ha ezek ellenőrzött és verifikálható kísérleti eredményeken, kipróbált modelleken alapulnak.

A konferenciatolmácsolás mint szakma az 1940-es években kezd kialakulni. Az első tolmácsképző iskolák a genfi Ecole d’Interprètes (1941), később ETI, valamint a párizsi ESIT (Ecole Supérieure d’Interprètes et de Traducteurs), számos nagyhírű tolmácsot alkalmaztak tanárként, és az itt végzetek nagy része nemzetközi szervezetekhez került (Ilg & Lambert 1996). A **konzekutív tolmácsolást** (Consecutive Interpreting, CI) először a Népszövetségben, majd egy ideig az ENSZ Biztonsági Tanácsában alkalmazták. Azóta elsősorban kétnyelvű tárgyalásokon ill. konferenciákon használják, de a szinkron térnyerése óta vesztett jelentőségéből. A **szinkrontolmácsolás** (Simultaneous Interpreting, SI) első alkalmazására a nürnbergi perben került sor, majd az ENSZ Közgyűlésében kezdték alkalmazni. Mára már szinte nincs nemzetközi találkozó, politikai vagy üzleti tárgyalás, szakmai konferencia, sajtótájékoztató szinkrontolmácsolás nélkül.

2. A személyes tapasztalatra épülő, korai publikációk („personal theorising”)

A tolmácsolást hosszú ideig a fordítás egyik alfajának, szóbeli fordításnak tekintették, ezt tükrözi a Kade-féle felosztás is (Kade 1968), amely az „általános fordítástudomány” (Translationswissenschaft) alá sorolja be mind a „fordítástudományt” (Übersetzungswissenschaft), mind pedig a „tolmácsolástudományt” (Dolmetschwissenschaft).

A gyakorló tolmácsok azonban erről kezdettől fogva másként gondolkodtak: mind Herbert (1952) a konferenciatolmácsoknak szánt kézikönyvében, mind pedig Rozan (1956) a jegyzetelésről írt, mára klasszikussá vált könyvében, elsősorban azokra a jellegzetességekre hívják fel a figyelmet, amelyek a elhangzó szöveg beszélt nyelvi jellegéből fakadnak: az éppen elhangzó szöveg megfelelő értelmezésének fontosságára, és a szövegértéssel és megtartással kapcsolatos stratégiákra.

A gyakorló tolmácsok, így Seleskovitch (1975) is, a tolmácsolás sajátos, más nyelvi tevékenységre nem jellemző vonásait hangsúlyozzák: a szövegszinttől való elszakadás, „deverbalizáció” fontosságát, a tolmácsolási munkára jellemző kötöttségeket (tempó, időkeret, egyszeri elhangzás, hiányok kipótlása, stb.), ezért elzárkóznak attól, hogy a nyelvészet vagy korai fordításelmélet tanulságait megpróbálják a tolmácsolásra alkalmazni. Ezen nincs is mit csodálkozni: mint Pöchhacker (1994: 20) utalt rá, nem szabad megfélemlkezni arról, hogy a Seleskovitch-féle „théorie du sens” megalkotásakor a nyelvészeti kutatásokban még háttérbe szorult a beszéd mint parole, performancia vizsgálata, és a nyelvészek még alig léptek túl a mondatszintaxis kategóriáin. Seleskovitch így ír erről:

A nyelv, ahogyan azt a nyelvtanok és szótárak leírják, sok különböző jelentést kínál tudományos vizsgálódásra; ezzel szemben a beszédperformancia a beavatott hallgató számára csak egyet: azt, amit a beszélő kívánt kifejezésre juttatni.

(...) Ennélfogva a tolmácsolás elmélete nem a leíró vagy komparatív nyelvészettel, hanem a beszédperformanciával foglalkozik; tanulmányozza és összehasonlítja az eredeti és a tolmács által közölt üzenetet, valamint a megértés és kifejezés folyamata által kínált tényeken keresztül megkísérli felfedni a gondolkodás és beszéd közötti kölcsönhatást. (Seleskovitch 1976: 94)

A Seleskovitch által kidolgozott „théorie du sens” értelmében a tolmácsolás folyamata három szakaszra osztható: megértés (comprehension); a gondolat elvonatkoztatása a nyelvi formától (deverbalisation, conceptualisation, sens); és a szöveg újraalkotása célnyelven (reformulation). Ezt az elgondolást Lederer próbálta kísérleti úton igazolni: egy kb. 60 perces konferenciaanyag tolmácsolását elemezte, két tolmács által készített változatban. A felvételt stopper segítségével 3 másodperces szakaszokra osztotta, és megkísérelte azonosítani a tolmácsolási folyamat egyes mozzanatait, majd ennek nyomán egy nyolc műveletből álló, leíró modellt állított fel: 1. hallás („audition”), 2. szövegértés

(„compréhension de la langue”), 3. fogalmi szint („conceptualisation”), 4. kifejezés a kognitív memória segítségével („énonciation a partir de la memoire cognitive”), 5. a helyzet ismerete („connaissance de la situation”), 6. auditív kontroll („controle auditif”), 7. transzkódolás, azaz szószintű megfeleltetés („transcodage”), 8. a specifikus jelöltek felidézése („évocation de signifiants spécifiques”). Bár utal a szituáció és a résztvevők előzetes ismereteinek („bagage cognitif”) fontosságára, ezek nem épülnek bele a modellbe. A kísérlet során alkalmazott módszerek azonban több szempontból is kifogásolhatók (Pöchhacker 1994), pl. az időmérés módja, ill. azon előfeltevés miatt, miszerint komplex kognitív folyamatokat egymást követő, időben mérhető szakaszokra lehetne bontani.

A „théorie du sens” hosszú időre meghatározta a tolmácsolásról és a tolmácsolás tanításáról való gondolkodás irányát és iskolát teremtett (párizsi iskola*). Jelentősége vitathatatlan abban, hogy a szöveg **értelmére** („sens”: a beszéd kognitív és emotív tartalma, amit a hallgató a kontextus és saját nyelvi és nyelven kívüli ismeretei alapján alkot), **mondanivalójára** („message”: a beszéd üzenete) irányítja a figyelmet, és egy tágabb, pszichológiai megközelítést képvisel a szószintű megfeleltetés, a transzkódolás helyett. A mondanivaló „kicsomagolásának” különösen az oktatás kezdeti szakaszában nagy szerepe van abban, hogy a tolmácsjelöltek megtanuljanak elszakadni a forrásnyelvi szöveg felszíni szerkezetétől. Mivel azonban a „théorie du sens” olyan tézisekre épül, amelyeket kísérleti úton sem megerősíteni, sem cáfolni nem lehet („Nem bizonyítható, hogy Seleskovitch téved, mint ahogy az sem, hogy igaza van” állítja Jensen (1985: 107), ezért szinte dogmaként épült be a képzési gyakorlatba, és sokáig nem tette lehetővé a továbblépést az elmélet szintjén sem.

Daniel Gile (1990), aki eredeti foglalkozását tekintve matematikus, a japán nyelv professzora és konferenciatolmács, valamint az „új párizsi iskola” vezető személyisége, hívja fel legmarkánsabban a figyelmet arra, hogy személyes teóriák gyártása („personal theorizing”) egyre inkább gátolja, mintsem segíti az előrelépést:

A tolmácsolásról szóló irodalomban döntő többséget képviselnek a személyes teóriák, és háttérbe szorul a tudományos kutatás. A személyes teóriák nagymértékben hozzájárultak a tolmácsolás kutatásához és elméletéhez. Mára azonban a fejlődés gátjává váltak, ennél fogva több tudományos kutatásra van szükség, különösen pedig arra, hogy növeljük a tolmácsolásról rendelkezésre álló adatok mennyiségét. (...) A személyes teóriák személyes tapasztalatokon és intuíción alapulnak, és nem kell megfelelniük a tudományos vizsgálódással szemben támasztott szigorú elveknek és szabályoknak. Ennél fogva téves következtetésekre lehet jutni anélkül, hogy ellenőrizhető lenne hol, hogyan mentek félre a dolgok – míg a tudományban beépített kontrollok vannak. (Gile 1990: 28)

* Megj.: A párizsi iskola részletes bemutatását ld. ebben a számban a *Műhelyek bemutatása* c. rovatban.

3. Az empirikus kutatások kezdete

1976-ban lát napvilágot Gerver (1976) tanulmánya, amely első ízben ad áttekintést arról, milyen empirikus (főleg experimentális pszichológiai) kutatások folytak eddig a tolmácsolás terén. A tanulmány bevezetőjében Gerver így ír:

Valójában kevés tényleges kutatás folyt e témával kapcsolatban, akár pszichológusok, nyelvészek, akár tolmástanárok részéről. (...) Néhány pszichológustól eltekintve, szinte alig akad olyan, készségekkel, kognitív pszichológiával, vagy pszicholingvisztikával foglalkozó szerző, aki egyáltalán említést tenne arról, hogy a szinkrontolmácsolás milyen komplex készségeket kíván. (Gerver 1976: 165)

Gerver ezt a jelenséget a következőkkel magyarázza: a konferenciatolmácsolás, és különösen a szinkrontolmácsolás, viszonylag újkeletű tevékenység; rendkívül komplex feladat, amelynek során a megszokott verbális viselkedéstől eltérően, nemcsak egyidőben kell beszélni és figyelni, hanem a forrásnyelvi üzenet komplex átalakítását és célnyelvi megformálását is el kell végezni; továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni egy sor nyelvi, motivációs, szituációfüggő tényezőt sem. Említést tesz azokról a korai kutatásokról, amelyek a célnyelvi redundanciának a „követési távolságra” („ear-voice span”, „lag time”) tett hatását vizsgálták (Treismann 1965), amelyek során bebizonyosodott, hogy a döntések megnövekedett számának következtében nagyobb a követési távolság szinkrontolmácsolás esetén, mint „shadowing” közben (egynyelvű folyamatos követés azonos nyelven). Gerver beszámol Goldman-Eisler (1968) azóta sokat vitatott tanulmányáról, amely a beszéd és a szünetek időbeli megoszlásával foglalkozik a célnyelvi és a forrásnyelvi beszédben, és azt a következtetést vonja le, hogy ez a tervezés és beszédprodukciónak a váltakozásával van összhangban – feltételezve, hogy a tolmácsok lehetőleg felváltva beszélnek és gondolkodnak, és igyekeznek csökkenteni az átfedést a két tevékenység között.

A forrásnyelvi beszédtempó növekedésével kapcsolatban maga Gerver végzett érdekes kísérletet: shadowing és szinkron végzése közben a tempót 95 szó/percről 164 szó/percre növelte. Bebizonyosodott, hogy a shadowing során a teljesítmény csak 142-164/perc tempónál kezd romlani, míg a követési távolság 2-3 szó lemaradás, tempótól függetlenül. Ezzel szemben a szinkrontolmácsolásnál 5-ről 8,5 szóra nőtt a lemaradás a tempó növelésekor, és a célnyelvi beszédtempó közben alig változott: a tolmácsok kevesebbet beszéltek, és több szünetet tartottak.

Csernov (1969) aki maga is szinkrontolmács, úgy találta, hogy a tolmácsok bizonyos tudatos sűrítő stratégiákat alkalmaznak, ha a forrásnyelvi beszédtempó meghaladja a sajátjukat, vagy a célnyelvi szöveg hosszabb az eredetinel. Csernov (1969) a szovjet pszicholingvisztika eredményeire támaszkodva megalkotta a „szubjektív redundancia” fogalmát („subjective sense redundancy”), amely szerint a szinkrontolmácsolást a célnyelvi szöveg redundanciája teszi lehetővé azért, hogy az egymást erősítő redundanciák alapján a szöveg többé-kevésbé biztonságosan kiszámíthatóvá válik. (A „redundancia” nemcsak nyelvi

hanem nyelven kívüli elemeknek, pl. a kontextusból származó információknak is köszönhető.)

Ugyancsak érdekes eredmények születtek a forrásnyelvi beszéd szegmentálásával kapcsolatban: Barik (1969) állítását, miszerint a forrásnyelvi szünetek jelentésbeli egységek szerint tagolják a szöveget a tolmács számára, Goldman-Eisler (1972) vizsgálta, és ennek során a szegmentálás három módját különböztette meg:

- (1) a szünetek közötti beszédszakaszok kódolása a forrásnyelvivel megegyező módon („identity”);
- (2) a kódolás megkezdése a beszédszakasz vége előtt („fission”);
- (3) két vagy több szakasz összekapcsolása és kódolása („fusion”).

A szinkrontolmácsok körében végzett vizsgálatok szerint az átlagos megoszlás: 1. 11%; 2. 48%; 3. 41%. (Az 1. típusú szegmentálás aránya tovább növekedett gyors beszédtempónál és német forrásnyelv esetében.) A kísérlet azt mutatta, hogy a jelentés egysége („unit of meaning”) amivel a tolmácsok dolgoznak, nem lexikai, hanem predikatív jellegű, és a bemeneti szöveg szegmentálása propozicionális elvek alapján történik.

Gerver további kísérletet végzett jól tagolt, és rosszult tagolt szöveggel (gyenge hangsúly és intonáció, szünetek 0,25 másodperc felett kitörölve). Azt találta, hogy az utóbbi esetében jelentősen romlik a teljesítmény, és a célnyelvi tagolás (szünetek) kevésbé esik egybe a forrásnyelvivel. Ebből arra következtetett, hogy a forrásnyelvi szünetek segítenek a tolmácsoknak a szöveg szegmentálásában, dekódolásában, és a forrásnyelvi szöveg kódolásában.

Bár mára már túlhaladottnak számít, érdekes megemlíteni Barik (1971) hibatipológiáját:

- (1) kihagyás („omission”): szószintű, szövegértés hiányából fakadó, lemaradásból fakadó, összevonás,
- (2) hozzáadás („addition”): kifejtő-magyarázó jellegű,
- (3) csere („substitution”).

Megjegyzendő azonban, hogy e kategóriák valójában csak laboratóriumi körülmények között alkalmazhatók: nem felelnek meg az autentikus tolmácsolási helyzet támasztotta kritériumoknak, amikor az aktuális helyzet és funkció dönti el, milyen tolmácsolási stratégia a megfelelő.

Kahneman (1973) a figyelem problémáját járja körül, bemutatva, hogy a korábbi feltevésekkel ellentétben a figyelem megosztható különböző feladatok között, a megosztás aránya a személyes diszpozíció és a pillanatnyi szándék függvénye. Az igénybevétel növekedésével azonban a megosztottság fokozatosan megszűnik, és mint azt a folyamatábrák is mutatják, a figyelem a nehezedő mozzanatra összpontosul (nehezen hallható vagy tartalmilag nehezen érthető beszéd esetén kevesebb figyelem jut a bemeneti/kimeneti szöveg ellenőrzésére). E figyelem-felfogás szolgál majd alapjául a Gile (1995) által kifejlesztett „erőfeszítés” modellnek („effort model”), amely a feldolgozó kapacitás („process-

ing capacity”) dinamikus és rugalmas megosztását feltételezi a tolmácsolási folyamat során.

Gervernek ez az 1976-ban publikált tanulmánya volt az első rendszerező áttekintés a tolmácsolásról szóló kutatások körében. A másik mérföldkőnek az a nemzetközi konferencia tekinthető, amelyet Velencében, 1978-ban rendeztek (*NATO Symposium on Language, Interpretation and Communication* címmel), amikor először hallattak magukról az interdiszciplináris kutatásokat szorgalmazó, ún. „természettudományos iskola” (natural sciences community) képviselői. Ezzel kezdetét veszi a tolmácsolással foglalkozó „humán” szakemberek (liberal arts community) és az empirikus kutatásokat folytatók hosszú éveken át tartó megosztottsága anélkül, hogy a különböző megközelítések, nézetek termékenyítőleg hathattak volna egymásra.

Barbara Moser-Mercer még 14 évvel később is így ír erről az általa szerkesztett *Bridging the Gap* című tanulmánykötetben, amely, mint a címe is mutatja, a két tábor közti szakadékot hivatott áthidalni:

A tolmácsolással foglalkozó kutatók két csoportra oszthatók, ahol a hovatartozást az intellektuális preferencia dönti el. (...) Mivel mindkét csoport tagjai intelligensek, nem okozhat nehézséget megérteniük, mivel foglalkoznak a másik csoport tagjai. Mégis a kommunikáció figyelemreméltó hiánya tapasztalható a két csoport között. (Moser-Mercer, 1994: 17)

Moser-Mercer maga köztes helyzetben van: ő magát a természettudományos iskola hívének vallja (ezt tükrözik a kötet szerkesztési szempontjai is), ugyanakkor információfeldolgozó pszichológiai modellje alapján az elméletalkotó csoportba is besorolható – ld. Tommola (1995) felosztását, aki egy csoportba sorolta az algoritmusos modelleket készítő, fogalmi elemzéssel foglalkozó kutatókat, így Moser-Mercert, és a személyes tapasztalaton alapuló teóriákat, szubjektív megközelítést képviselő szakembereket, pl. a párizsi iskola képviselőit.

4. A kognitív pszichológiai modellek alkalmazhatósága

4.1 Barbara Moser-Mercer leíró információfeldolgozó modellje

A bevezetőben Moser-Mercer hangsúlyozza, hogy modelljét csak egy lehetséges modellnek tekinti, mivel a tolmácsolás kutatása az elfogadott paradigmák előtti korszakában van („pre-paradigm state”), amire általában jellemző különböző modellek ütköztetése. A modell időbeni folyamatként ábrázolja a tolmácsolást, alapjául Massaro (1975) elgondolása szolgál, aki az érkező akusztikus jelet a hallgató fejében létrejövő mentális reprezentációként ábrázolja. Természetesen a tolmács esetében, aki hol hallgató, hol tolmács, hol pedig mindkettő (az esetek 60–70%-ában), a folyamat ennél jóval bonyolultabb. A folyamat-ábra szerint a **strukturális alkotóelemek** a tárolt információ fajtáját írják le a feldolgozás egy adott szakaszában, míg a **funkcionális alkotóelemek** az egyes műveletekre vonatkoznak. Az egyes döntési pontoknál igenlő válasz esetén a folyamat folytatódik, máskülönben az információt visszautalják egy ko-

rábbi strukturális alkotóelemhez a folyamatban, ahonnét újra lehet próbálkozni.

A modell Schank (1972) nyomán tartalmaz még fogalmakat, fogalmi kereteket és fogalmi viszonyokat, amelyek egy közös, **interlingvális fogalmi bázist** alkotnak – amelyre az elhangzó szöveg megértése közben felrajzolódnak („mapping”) az adott nyelvi szerkezetek. A fogalmak azonban nemcsak nyelvtől független szemantikai információt hordoznak, hanem szenzorikus, fonetikus és szintaktikai információt is, így a forrásnyelvi és célnyelvi „ekvivalensek” és a köztük fennálló kapcsolatok rendszere egyaránt tárolható ugyanabban a fogalomban. A fogalmak kapcsolatrendszere amely a megértés folyamata során aktiválódik, **intralingvális** (szó és fogalom kapcsolata egy adott nyelven belül) és **interlingvális** (a fogalmak nyelvspecifikus megfelelői közötti kapcsolat). Fillmore (1968) modelljéhez hasonlóan, a tolmácsolás során aktiválódnak a fogalmi viszonyok, másfelől az interlingvális kapcsolatok lehetővé teszik az aktuális fogalmi elrendeződés kifejezését a célnyelven. A szövegfeldolgozás során jelentős szerepet kap még a megjósolhatóság („predictability”) és az önellenőrzés („auditory feedback”).

4.2. Kintsch és van Dijk szövegértési és szövegproduktív modelljének alkalmazhatósága

Macintosh (1985) hivatásos szinkrontolmácsok relétolmácsoláskor nyújtott teljesítményét (vezérkabinon keresztül történő tolmácsolás) vizsgálta Kintsch és van Dijk (1978) propozicionális modellje segítségével, és úgy találta, hogy a modell jól alkalmazható a tolmácsolásra. Pöchhacker (1994: 13) azonban figyelmeztet arra, hogy a modell eléggé elnagyolt: maguk a szerzők is szükségét látták egy új, az előzőnél komplexebb „stratégiamodell” kialakításának – bár a komplexitás növekedésével fordított arányban áll a modell alkalmazhatósága. A tisztán propozicionális modell autentikus szövegek esetében egyébként is kevésbé alkalmazható, mivel a tolmácsolás minőségének valódi („real life”, „real time”) helyzetben nem feltétlen a propozicionális pontosság („propositional accuracy”) a legfőbb kritériuma.

5. Neurofiziológiai és neurolingvisztikai kísérletek: a trieszti iskola

A trieszti *Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori* tolmácsolást oktató tanárai a nyolcvanas évek második felétől kezdik meg a kísérleteket orvosok, afáziás betegek, valamint tolmácsok és tolmácsolók bevonásával. Azt próbálják lépésről lépésre kideríteni, mi történik az agy „fekete dobozában” két- és többnyelvűek esetében, valamint szinkrontolmácsolás közben. Laura Gran a neurológus Franco Fabbro segítségével vizsgálta, **milyen hatással van a cerebrális lateralizáció a tolmácsolási adottságokra** (Gran & Fabbro 1987), és arra a megállapításra jutott, hogy koordinatív két-

nyelvű nőknek („female coordinate bilinguals”) van a legnagyobb esélyük arra, hogy jó konferenciatolmácsok lehessenek. Valeria Daro és mások azt kutatták, mekkora interferencia figyelhető meg verbális-manuális feladatok során („dual tasking”), ha anyanyelvre ill. idegen nyelvre dolgoznak a tolmácsok; továbbá hogyan működik a figyelem valamint az aktív és a hosszútávú memória (STM - „short term memory”, ill. „working memory”; LTM - „long term memory”) tolmácsolás közben, valamint, hogy milyen hatással vannak a verbális kommunikáció **nyelvenkívüli** elemei (beszédtempó, prozódia) a tolmácsok teljesítményére (Daro 1990).

Ezek a kísérletek a Gile (1990) által képviselt megközelítés szellemében, jól fókuszált, interdiszciplináris kutatásokon alapulnak, és nem elméletalkotók: egyelőre még a megbízható kísérleti adatok előállításával vannak elfoglalva. (A legújabb kísérleti eredményekről 1988-tól kezdődően az iskola által kiadott *Interpreters' Newsletter*-ben számoltak be.)

Hasonló interdiszciplináris kísérleteket máshol is folytattak, így pl. a bécsi fordító- és tolmácsképző intézetben (*Institut für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Wien*) Ingrid Kurz (1994) (pszichológus, konferencia- és médiatolmács, tolmácsstanár) elektroenkefalográfiával végzett vizsgálatokat, amelyek során kimutatta, hogy mindkét félteke aktiválódik szinkrontolmácsolás közben (bár a bal inkább, mint a jobb); eltérés mutatkozik attól függően, hogy anyanyelvre vagy idegen nyelvre történik a tolmácsolás; és jobbkezes nők esetében nagyobb a jobb félteke szerepe, amikor idegen nyelvre tolmácsolnak, mint amikor anyanyelvre tolmácsolnak. Noha a trieszti iskola kísérletei értékes adalékokkal szolgálnak a tolmácsolás közben zajló mentális folyamatokról, Pöchhacker (1993: 53) figyelmeztet a lehetséges problémákra is:

Bár egyetértek azzal, hogy „a valóság szisztematikus megfigyelése” önmagában is értékes lehet, kétlem, hogy a vizsgálat tárgya kutatható mindenféle előzetes elképzelés nélkül, anélkül, hogy tudnánk mit vizsgálunk, és milyen célból. Hogy ezt az előzetes (akár implicit) elképzelést lehet-e, kell-e elméletnek hívni, ez nagymértékben az adott tudományág módszertani konvencióitól függ. A dolgok jelenlegi állása szerint a tolmácsolással foglalkozó munkák nagy részében az elmélet az empirikus kutatás végső szakaszában jut csak szerephez, míg a kiinduláskor a vizsgálatok fogalmi kerete furcsamód tisztázatlan marad. E hozzáállást azzal a mottóval lehetne jellemezni, hogy „A kutatásra figyelj: az elmélet majd jön magától” (Take care of research and the theory will take care of itself!). (...) Mint már korábban rámutattunk, a tolmácsoláskutatásban vannak, akik hajlanak arra, hogy előzetes elméleti modell vagy a vizsgálat tárgyával kapcsolatos tényezők és viszonyok előzetes koncepciójának megléte nélkül kezdjenek bele empirikus kutatásokba. Figyelmük az on-line mentális mikrofolyamatokra irányul, míg a konferenciatolmácsolási feladat szakszerű ellátásával kapcsolatos interakcionális, szocio-pszicho-logikai, személyes és kulturális tényezők teljesen vagy részben, figyelmen kívül maradnak. (Pöchhacker 1993: 53)

6. Daniel Gile erőfeszítés-modellje

Gile erőfeszítés-modellje (1995) kognitív pszichológiai és pszicholingvisztikai előzményekre épül, főként a Kahneman (1973) által kidolgozott figyelmi kapacitás-modellre („capacity model”), és bevallottan pedagógiai célokat szolgál. Kahneman szerint a figyelem véges kapacitással bír („limited-capacity resource”), és rugalmasan megosztható az információfeldolgozás egyes szakaszaiban. A figyelem megosztása lehet automatikus vagy tudatos döntés eredménye, függ a különböző mentális feladatok nehézségi fokától, valamint dinamikus folyamat: a pillanatnyi igényeknek megfelelően, folyamatosan alakul.

Gile e kapacitás modell alapján állította fel saját feldolgozási kapacitás-modelljét („processing capacity”, PC) amely három különböző erőfeszítés között oszlik meg:

- (1) megértés („comprehension”);
- (2) memória („memory”)
- (3) beszédprodukción („production”)

Gile abból indul ki, hogy 1. a tolmácsoláshoz mentális energiára van szükség, amely viszont csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre; 2. a tolmácsolás szinte teljes egészében leköti ezt a mentális energiát – sőt, az igények azt meg is haladhatják – ilyen esetekben a tolmácsolás minősége romlik. Úgy véli, hogy mindhárom fenti folyamat erőfeszítést kíván a tolmácsolástól: odafigyelés közben nem szelektálhatnak és kapcsolhatnak ki, mint azok, akiknek tolmácsolnak, és Gile nem ért egyet azzal a korábban gyakran hangoztatott állítással, hogy a beszédprodukción nem kíván jelentős erőfeszítést (vö. párizsi iskola). Feltevése szerint mindhárom folyamat tudatos műveletekből áll („fall under the category of non-automatic operations”), és tudatos erőfeszítést kíván a tolmácsolás részéről – ami a képzés egy bizonyos kezdeti szakaszában valóban hasznos és érvényes modellt kínálhat. Kár, hogy a szerző, aki korábban olyan szenvedélyesen kikelt az empirikusan nem igazolt, személyes elméletek gyártása ellen („personal theorizing” Gile 1990), most úgy tűnik, ugyanebbe a hibába esett.

7. Franz Pöchhacker funkcionális modellje

Pöchhacker (1995) úgy véli, hogy a látszólagos ellentétek ellenére, a humán indíttatású, elméletképző tábor híveit és az empirikus kutatással foglalkozó, ún. természettudományos közösséget egy lényeges vonás fűzi egybe: mindkét csoport a **folyamat-orientált** megközelítés híve. E meghökkentő kijelentésnek van is alapja, ha elgondoljuk, hogy Seleskovitchtól és Lederertől kezdve, egészen Gile-ig és a trieszti iskoláig szinte minden kutató figyelme a tolmácsolás folyamata felé fordult, és a tolmácsolást, mint komplex kognitív folyamatot elemezve próbált közelebb jutni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan működik a tolmácsolás.

A „tudományos” (azaz kvantitatív eredményeket produkáló) megközelítés érdekében előtérbe kerültek az experimentális kutatások, bár az így kapott

eredmények érvényessége nem-kontrollált körülmények között sok esetben megkérdőjelezhető. Ezenközben figyelmen kívül hagyták az olyan holisztikus kereteket, mint a szöveg, szituáció, kultúra, és a tolmácsolási feladat egésze. Mivel kezdettől azon igyekeztek, hogy a tolmácsolást elhatárolják a fordítástól, meg sem igen próbálták a fordításelmélet tanulságait a tolmácsolásra alkalmazni. Pöchhacker a **folyamat-orientált** megközelítés helyett a **termék-orientált** megközelítés híve: egy háromnapos konferencia teljes anyagának alapján azt vizsgálja, mennyiben alkalmazható Vermeernek (1983) a fordításra kidolgozott skopos-elmélete és Holz-Manttari (1984) translatorikus cselekvés-elmélete a tolmácsolás esetében.

A 70-es években a fordításelméleti kutatásokban az ekvivalenciával kapcsolatos vizsgálatokat egy kommunikációs megközelítés váltja fel: a szöveget annak funkcióját figyelembevéve, a kommunikációs helyzetbe beágyazottan vizsgálják. Vermeer a célt („skopost”), azaz a célnyelvi szövegnek szánt funkciót tekintette a fordítás folyamatát leginkább meghatározó elvnek. A skopos-elmélet értelmében a fordítást és tolmácsolást kulturális transzfernek tekintik, a fordítás célját pedig nagyrészt a célnyelvi befogadók kiléte határozza meg. A célnyelvi szöveg eleget kell, hogy tegyen elsősorban az **intratextuális koherencia** (értelmezhetőség az adott kultúrán és kommunikációs helyzeten belül) és másodsorban az **intertextuális koherencia** (forrásnyelvhez való hűség) követelményeinek.

A funkcionalista felfogás szerint tehát a mércét nem az eredetivel való ekvivalencia jelenti, hanem az, hogy a célnyelvi szöveg mennyiben tud saját szocio-kulturális kontextusában a szándéknak megfelelően működni. Annak eldöntéséhez, mi legyen a skopos, ki és hogyan határozza azt meg, Pöchhacker Holz-Manttari (1984) cselekvéselméletét vette alapul: a tolmácsolási megbízás elvégzésének („*translatorisches Handeln*”) valamennyi összetevőjét figyelembe kell venni, pl. a megrendelő körülményeit, elvárásait, indítékait, és a célnyelvi szöveggel kapcsolatos minden információt. A konferenciatolmácsolás esetében a tolmács és megrendelő közötti viszony nem egyszerűen egy szöveg fordítására korlátozódik, hanem egy **kommunikatív eseményről** van szó: ezért Pöchhacker a konferencia egészét **hypertextnek** tekinti, egy holisztikus egységnek, és nála a hypertext-skopos határozza majd meg a funkcionális szövegek megalakítását tolmácsoláskor (ellentétben a vermeer-i felfogással, miszerint a skopos a célnyelvi szöveg funkciójára is utalhat).

A részletesen ismertetett esettanulmány során Pöchhacker (1995) bemutatja, hogy a tolmácsolás szem előtt tartja a célkultúra konvencióit, és valóban történik kulturális transzfer. Ugyanakkor szinkrontolmácsoláskor nem minden esetben érhető el funkcionális invariancia (funkcionális azonosság a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között). Kérdés, hogy nemzetközi szakkonferenciákon mekkora a relevanciája a kulturális transzfernek, ha a résztvevők jelentős része nem a saját anyanyelvén kommunikál, ill. nemzeti hovatartozástól függetlenül, ugyanannak a szakmának a nemzetközi diakultúráját képviseli. Pöchhackernek e tanulmánya nagyszabású integratív keretet biztosít a funkcionális megközelítés híveinek számára, amelyhez a skopos elmélet hasznos kiindulást jelent ugyan, de a tolmácsolás esetében az elmélet további pontosításra, finomításra szorul, amelyhez a jövőben további empirikus kutatásokra lesz szükség.

Irodalom

- Altman, J. 1990. What helps effective communication? Some interpreters' views. *Interpreters' Newsletter* No.3. 23–32.
- Barik, H. 1971. A description of various types of omissions, additions, and errors encountered in simultaneous interpretation. *Meta* 16, 199–210.
- Brislin, R. W. (ed.) 1976. *Translation: Application and Research*. New York: Gardner Press.
- Csernov, G.V. 1969. Színhronnij perevod: recsevaja kompresszija – lingvizticseskaja problema. *Tyetranyi Perevodcsika*. 6. 52–65.
- Daro, V. Non-linguistic factors influencing simultaneous interpretation. In: Moser-Mercer, B. & Lambert, S. (eds.) 249–273.
- Fillmore, C.J. 1968. The Case for Case. In: E. Bach and T. Harms (eds.) *Universals in Linguistics Theory*. New York: Holt.
- Gerver, D. 1976. Empirical Studies of Simultaneous Interpretation: A Review and a Model. In: Brislin (ed.), 165–207.
- Gerver, D. & Sinaiko, W. H. (eds.) 1978. *Language, Interpretation, and Communication*. New York: Plenum Press.
- Gile, D. 1990. Scientific research vs. personal theories in the investigation of interpretation. In: Gran & Taylor (eds.) 28–41.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins.
- Goldman-Eisler, F. 1972. Segmentation of Input in Simultaneous Interpretation. *Journal of Psycholinguistic Research* 1. 127–140.
- Gran, L. & Fabbro, F. 1987. Cerebral Lateralization in Simultaneous Interpreting. In: Kummer, K. (ed.) *Across the Language Gap. Proceedings of the 28th Annual Conference of ATA*. Medford, N.J.: Learned Information. 323–335.
- Gran, L. & Taylor, J. 1990. (eds.) *Aspects of Applied and Experimental Research on Conference Interpretation*. Udine: Campanotto Editore.
- Herbert, J. (1952) 1968. *The Interpreter's Handbook. How to Become a Conference Interpreter* (2nd Ed.) Geneva: Georg.
- Holz-Mänttari, J. 1984. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ilg, G. & Lambert, S. 1996. Teaching Consecutive Interpreting. *Interpreting* Vol.1 (1) 69–99. Amsterdam: Benjamins.
- Jensen, P.A. 1985. SI: A note on error typologies and the possibility of gaining insight in mental processes. *Meta* 30, 1, 106–113.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag.
- Kahneman, D. 1973. *Attention and Effort*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Kurz, I. 1989. Conference Interpreting: User Expectations. In: *ATA Proceedings of the 30th Annual Conference*. Medford, New Jersey: Learned Information. 143–148.
- Kurz, I. 1994. A look into the „black box” – EEG probability mapping during mental

- simultaneous interpreting. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F. & Kaindl, K. (eds.) 199–207.
- Massaro, D. W. 1975. *Experimental Psychology and Information Processing*. Chicago: Rand McNally.
- Moser-Mercer, B. & Lambert, S. (eds.) 1994. *Bridging the Gap. Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: Benjamins.
- Moser-Mercer, B. 1978 Simultaneous Interpretation: A Hypothetical Model and its Practical Application. In: Gerver, D. & Sinaiko, W.H. (eds.) 353–368.
- Pöchhacker, F. 1995. Simultaneous Interpreting: A Functionalist Perspective. In: *Hermes, Journal of Linguistics*. 14. 31–53.
- Pöchhacker, F. 1993. On the Science of Interpretation. In: *The Interpreters' Newsletter* 5. 52–59.
- Pöchhacker, F. 1994. *Simultandolmetschen als komplexes Handeln*. Tübingen: Narr.
- Rozan, J.F. (1956) 1959. *La prise de notes en interpretation consécutive*. Geneve: Georg.
- Seleskovitch, D. 1975. *Langague, langues, et Mémoire. Etude de la prise de notes en interprétation consécutive*. Paris: Minard-Lettres Modernes.
- Seleskovitch, D. 1976. *Interpretation, a psychological approach to translating*. In: Brislin, R.W. (ed.) 92–116.
- Snell-Hornby, M. 1986. (ed.) *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis*. Tübingen: Francke.
- Snell-Hornby, M. & Pöchhacker, F. & Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam: Benjamins.
- Tommola, J. 1995. *Topics in Interpreting Research*. Turku: Painosalama OY.
- Treisman, A. M. 1960. Contextual cues in selective listening. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12. 246.
- Vermeer, H. J. 1986. Übersetzen als kultureller Transfer. In: Snell-Hornby (ed.) 30–53.
- Wolvin, A. & Coakley, C. G. (1982) 1988. *Listening*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown.

A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi

Papp Nándor

Tanulmányomban először a megszólítások kifejezésére leggyakrabban használt nyelvi eszközöket fogom áttekinteni, majd megvizsgálom, milyen tényezők befolyásolják a megszólítás megválasztását, és végül érinteni fogom a megszólítások egyes angol-magyar fordítási/tolmácsolási kérdéseit.

1. A megszólítás meghatározása

„A vocative is an optional element, usually a noun phrase, denoting the one or more persons to whom the sentence is addressed. It is either a CALL, drawing the attention of the person or persons addressed, singling them out from others in hearing, or an ADDRESS, expressing the speakers relationship or attitude to the person or persons addressed” (Quirk & Greenbaum & Leech 1985: 773).

Mint Quirk definíciója mutatja, a megszólítás nem kötelező elem. Elsődlegesen arra használatos, hogy az üzenet küldője megnevezze üzenetének címzettjét. Ez a **figyelem megszerzésére** irányuló használat, ie. CALL illetve ADDRESS. Hasonlással élve, az elsődleges használati kör olyan, mint a borítékon a címzés.

Megszólítást azonban ott is használunk, ahol már ismert az üzenet címzettje, de a kommunikátor szükségét érzi, hogy lépést tegyen a **figyelem további biztosítása** érdekében. Ez a szöveg belsejében fordul elő, s a megszólítások használatának másodlagos körét képezik.

Van a megszólításoknak egy harmadlagos funkciója is. Egy-egy megszólítás utal a beszélő és a hallgató közötti viszony sok elemére (ide tartoznak a nyelvi etikett körébe tartozó udvariassági megfontolások), az üzenet tartalmára, a kommunikációs alkalom jellegére, körvonalazza a kommunikáció tartalmi, stílusi, érzelmi vonatkozásait, **biztosítja az adekvát kontextust**, a hangulatot, az atmoszférát, a közvetlen kontaktust.

Az alábbiakban egy szépirodalmi példával szemléltetjük a megszólítások atmoszféra-teremtő funkcióját:

- **Megmentőm!** Igazán félttem attól a bolond fiatalembertől.
- Elhelyeztem, többé nem alkalmatlankodik **kegyednek**.
Boldogfalviné megsimogatta a férfi arcát:
- **Gazduram** – rebegete,
- Kérem **asszonyom**, ha azt kívánja, hogy önnek hódoló szolgálja legyek, találjon ki számomra valamely új nevet.
- Gonosz ember ön! – szolt Póli, és összevonta a szemöldökét. Ezentúl ez a neve önnek. (Krúdy Gyula: *Szindbád*. Magyar Helikon 1973. 226 old.)

A fenti részletben nem figyelemfenntartó funkciója van a megszólításoknak. Itt a harmadlagos használati körről van szó: a megszólítások tele vannak utalásokkal a résztvevő személyekre, társadalmi, kulturális helyzetükre, az egymáshoz való viszonyukra vonatkozóan, és arra vonatkozóan is, hogy az adott kommunikációs helyzetben kinek milyen az elfoglalt pozíciója.

2. A leggyakrabban használt nyelvi eszközök, szerkezetek a megszólítás kifejezésére

A megszólítás mindkét nyelvben általában rövid, szóban is, írásban is szerkezetileg elkülönülő egység. Önálló szintaktikai, intonációs és hangsúlyozási egység. A megszólítások kifejezésére, mind az angol mind a magyar nyelvben tipikusan **főnévi szerkezetek** használatosak melyek lehetnek egyszerűek (csak egy főnévből állók) vagy összetettek (főnév + elő/utójelzők + determinánsok; főnév + értelmező).

A) Főnévi szerkezetek – felosztás a szerkezet „magja” („head of the noun phrase”) szerint:

a) Nevek (teljes név, családi név, utónév, becenév, ragadványnév) címmel vagy anélkül:

Koós Jánosné asszony, Dr David Owen, My dear Mrs Craig, Dave, Csöpi, Tüsi.

b) Megnevezések:

– családi kapcsolatok megnevezése: *apu, anyu. Öcsi, Hugi, granny, mum- (my), Uncle (Sam), Aunt (Gloria)*

– címek: *ma'am, madam, sir, Your Majesty, Felség, Your Honour, Bíró úr, Your Excellency, Excellenciás uram, my Lord, Professor (Quirk)*

– státusz megnevezések: *Father, Atyám, Sister, Major, Mr President, Elnök úr, Prime Minister (Blair), Miniszterelnök úr*

c) Foglalkozások:

driver, nurse, officer, doctor, tanárnő, doktor úr, főúr

d) Általános köznevek:

Mit csinál, ember? (man) Mi van, haver? (buddy) Mehetünk, drágám? (darling), bastard, (you) swine, (my) ducky, aranyoskám, kiscsibém, galambom, bogaram, Honey, My friends, Kedves barátom, Ladies and Gentlemen

B) Névmások:

a) Személyes névmások:

Hé, te ott! (te-ti, ön-önök, maga-maguk) You, why haven't you finished yet?

b) Személyes névmás értelmezővel:

You over there, you with the red hair, you guys

c) Határozatlan névmás:

Mindenki figyeljen! Kedves Mindnyájan! Get me a pen, somebody.

C) Melléknévi szerkezetek:

drága, édes, kedves, (my) dear, (my) dearest

D) Mellékmondatok:

Whoever said that, come here. Whoever you are, what's your name.

Bárki is vagy, mi a neved. „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.”

A megszólítások **elhelyezkedése** mind a magyar, mind az angol mondaton belül viszonylagosan **szabad**. Sok tekintetben osztoznak bizonyos határozók („disjunct”) szintaktikai sajátosságaiban, egy mondaton belül előfordulhatnak mondatkezdő („initial”) helyzetben, a mondat belsejében („mid-position”), és szerepelhetnek a mondat végén is („end-position”).

A mondat elején:

Mari, siess már!

John, dinner's ready.

A mondat közepén:

And that, my friends, concludes my speech.

És ezzel, kedves barátaim, befejezem előadásomat.

A mondat végén:

My back is aching, doctor.

Nagyon fáj a hátam, doktor úr.

3. A megszólítások előfordulását, megválasztását befolyásoló tényezők

A megszólítások megválasztását, előfordulásának gyakoriságát elsősorban a **kommunikációs cél** határozza meg (ld. a megszólítások három említett funkcióját). De ezen túlmenően számos egyéb tényező befolyásolja még, hogy egy kommunikációs helyzetben mikor, mennyi és milyen megszólítást alkalmazunk. Az alábbiakban néhány fontosabb tényezőt felsorolunk.

Az **üzenetközlő** talán a legfontosabb tényező. Kommunikációs célja, egyénisége, személyisége, társadalmi, kulturális háttere, iskolázottsága, kommunikációs rutinja, stílusa, a célbajuttatandó üzenet tartalma, fontossága, viszonya az üzenet tartalmához, a hallgató(ság)hoz.

Az **üzenetet befogadó** (hallgató(ság)), azaz kik vannak jelen, milyen rangúak, milyen társadalmi, kulturális háttérűek, mit várnak az üzenet közlőjétől, stb.

A **kommunikációs helyzet**, azaz kik kommunikálnak egymással, milyen alkalomból, milyen formában (monológ vagy dialóg).

A **stílus** lehet emelkedett, formális, protokolláris, merev, kötetlen, informális, baráti, meghitt, intim, durva, közönséges, vulgáris; lehet pozitív, negatív, feszült, ellenséges stb.

A **kommunikáció helyszíne**, azaz utcán, buszon, kocsmában, templomban, a Buckingham palotában vagy a Fehér Házban; vendéggként vagy vendéglátóként; fontos lehet az ország is, pl. „Boy – as a vocative – is avoided in the US because of its racial connotations” (Quirk et al. 1985: 774).

A kommunikáló **felek közötti kapcsolat** nagyon sokféle lehet, de ezeken túlmenően az ismeretség foka, mértéke, a kapcsolat társadalmi vonatkozásai is

befolyásolják a megszólítások használatát, ugyanúgy mint az a tény, hogy például látják-e egymást a kommunikáló felek, vagy csak hallják egymást, vagy egyiket sem.

A **kor** a szónak kétféle értelmében is. *a)* egyrészt a történelmi kor: ma már például, a XX. század végén, házastársak nem magázzák egymást, s nem is szólítják meg egymást úgy, hogy *kend*. *b)* másrészt a kommunikációban résztvevők kora, illetve az életkorok egymáshoz való viszonya: *Apuskám*, ... Na gyerünk, *papa*. Mi van, *öcskös*?

A **médiум** (a kommunikáció közvetítő eszköze) is igen fontos tényező. Meghatározó jelentősége van a megszólítások alkalmazása szempontjából annak, hogy üzenetünk címzettjét írásban vagy szóban szólítjuk-e meg. Az írásbeliség a megszólítások retorikai hatásaival kevésbé operál. Az alapfeltetelezés az, hogy írásban elégséges megjelölni a címzettet, a másodlagos és harmadlagos funkciók területén egyéb – zömmel tartalmi – eszközökkel kell hatni. Éppen ezért az írásbeliség jóval kevesebb megszólítást alkalmaz. (Természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy az írásbeliségen belül is többféle műfaj van, s a megszólítások alkalmazása műfajspecifikus. Egy üzleti levél – ebből a szempontból is – nagyon különbözik egy politikai röpirattól, s mindkettő különbözik például egy igen személyes magánlevelettől.)

Talán a legszemélyesebb magánlevelektől, mint kivételtől eltekintve (bár itt is sok konvenció van) jóval standardizáltabb, egységesebb az **írásban** használt megszólítás-rendszer. Ez betudható annak, hogy a beszélt nyelv történelmi távlataihoz képest az írott nyelvi kommunikáció újabb keletű, és ilyen értelemben még a különböző kultúrák között is kisebb az eltérés. Az erre vonatkozó konvenciók is általánosabban elterjedtek, elfogadottak. Másrészt az írásban kommunikálók köre zártabb, jobban körülhatárolható. A társadalmi, szociális és iskolázottsági fokozatok szerinti tagozódás is jóval limitáltabb az írásban kommunikálók között. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nem lennének meg – főleg az üzleti levelezés, jelentések, hivatalos dokumentumok esetében – a megszólításokra vonatkozó igen szigorú szabályok. Kézikönyvek sora írja le az üzleti, illetve hivatalos levelezésben használandó konvenciókat, beleértve a megszólításokkal kapcsolatos tudnivalókat.

4. A megszólítások angol-magyar fordítási/tolmácsolási kérdései

Ennek a kérdéscsoportnak a tárgyalásakor abból indulunk ki, hogy a fordító/tolmács nem fordítógép, hanem „intercultural communicator”, azaz nyelvek, kultúrák közötti közvetítő. Feladata pedig az adekvát kommunikáció, illetve a lehető legpontosabb megértés biztosítása.

A megszólításokkal kapcsolatos fordítási, tolmácsolási problémákat pragmatikai szempontból vizsgáljuk, azaz a beszédhelyzet alapján határozzuk meg. Az adott eset vizsgálatában a probléma megoldását keressük, stratégiát kívánunk leírni, valamint az adott helyzet-megnyilvánulás (situation bound utterance) pragmatikai szinten való fordíthatóságának körüljárásához szeretnénk hozzájárulni.

4.1 Csoportos vagy „listázó” megszólítás?

Ha visszaemlékszük Quirk szintaktikai elemzésére, hogy milyen főnévi szerkezet szerepelhet megszólításként, azt tapasztaljuk, hogy az angolban az élő – élettelen („animate” – „inanimate”) megkülönböztetés nagyon releváns. Élettelen vagy elvont főnevekkel nem nagyon találkozunk az angolban megszólításként. Az angol megszólítások filozófiája az, hogy személyeket, partnereket, ellenfeleket szólítunk meg, nem pedig amorf testületeket, lélektelen hivatalokat, vagy alkalmilag összeverődött emberek halmazát. Az angolban a megszólításnak személyhez szólónak, a konkrét címzettre utalónak kell lenni.

A magyarban viszont gyakran találkozunk az alábbi megszólítástípussal:

Tisztelt Kongresszus! Tisztelt Hallgatóság! Kedves Jelenlévők! Tisztelt Egybegyűltek!

A következő idézet az alig több, mint tíz éve megjelent *Nyelvi illemtan* című kötetből való: „A nagyobb közösséghez szóló megszólítási formák közül ma a helyszín és a jelleg szerint a következők használata szokásos illetve volt szokásban régebben. A legáltalánosabb – közömbös – megszólítási forma lehet: *Tisztelt Értekezlet!* Ez alkalmazható minden szinten és mindenfajta értekezleten, jellegétől függetlenül ... A helyhez, intézményhez és a jelleghez alkalmazkodó megszólítási formák: *Tisztelt Tanács!* a különböző szintű tanácsuléseken, ... *Tisztelt Országgyűlés!* a parlamentben; ... *Tisztelt Választási Gyűlés!* ... *Tisztelt Társaság! Tisztelt Tudományos Ülés!*” (Deme & Grétsy & Wacha 1987: 142–143)

Az angol és a magyar megszólítási konvenciók közötti fent jelzett különbség fordítási problémákat vet fel. Ha pusztán nyelvi szempontból nézzük a dolgot, a nyelvi megfeleltetés lehetséges: *Tisztelt Konferencia!* → *Distinguished Conference*. De vajon helyénvaló-e ilyenkor a nyelvi megfeleltetés vagy, inkább az adott kultúrában szokásos bevett formulá(ka)t kell használni. Ha ez utóbbit tesszük, a fenti megfeleltetés így módosul:

<i>Tisztelt Konferencia!</i>	<i>Mr/Madam Chairman,</i> <i>Delegates, Conference Participants,</i>
------------------------------	---

Ugyanebbe a problémakörbe sorolhatók a következő példák.

<i>Kedves Miniszterasszony!</i>	<i>(Dear) Mrs/Secretary Albright</i>
<i>Miniszter úr!</i>	<i>Mr/Dr Perry,</i>
	<i>Secretary Vance,</i>
	<i>Minister Axworthy,</i>
	<i>Your Excellency,</i>
	<i>Mr Secretary,</i>
<i>Bíró úr!</i>	<i>Your Honour,</i>

Meg kell jegyeznünk, hogy az angol „listázó” megközelítés egyre inkább nemzetközi, sőt magyar gyakorlattá válik, a protokoll rangsorolásnak megfelelően hosszabb vagy rövidebb listával személyeket szólítunk meg.

<i>Felség!</i>	<i>Your Majesty,</i>
<i>Elnök úr!</i>	<i>Mr President,</i>

Tisztelt vendégeink! *Distinguished Guests,*
Excellenciás hölgyeim és uraim! *Excellencies,*

4.2 A megszólítás használatának tetszőlegessége

Mennyire tetszőleges a megszólítás használata vagy nem használata? Hol kell, hol nem, hol lehet? Jelenlétét vagy hiányát milyen tényezők határozzák meg?

Mint ahogyan azt már korábban kifejtettük, az írásbeli kommunikáció során kevésbé gyakoriak a megszólítások. Szóban gyakrabban szólítjuk meg üzenetünk címzettjét. De a szóbeliségen belül is vannak különbségek. Egy pohárköszöntő, egy szónoklat például elképzelhetetlen megszólítás(ok) nélkül. Az érzelmeknek tágabb teret engedő műfajokban gyakrabban fordul elő megszólítás, főleg másodlagos és harmadlagos funkciójában. Gyakrabban fordul elő megszólítás az argumentatívabb kommunikációban, olyan üzenetek célbajuttatásakor, amikor a címzettet meggyőzni akarjuk (lásd a politikai beszédeket). Végezetül pedig, bár – fontosságát tekintve – első helyen kellett volna említenem, s fordítók, tolmácsok számára talán a legrelevánsabb – a megszólítások gyakorisága nyelvtől, nyelvkultúrától is igen nagymértékben függ. „Vocatives addressed to strangers are not neutral, since they always express some relationship or attitude. Their effect and frequency also vary considerably in AmE and BrE.” (Quirk et al. 1985: 775).

Nézzük például egy angol/amerikai bemutatás teljes koreográfiáját:

‘Jane, this is Tom. Tom, this is Jane.’

‘Hi, Tom.’

‘How are you, Jane.’

Ha egy tipikus magyar bemutatkozást megvizsgálunk látjuk, hogy nincs benne vokatívusz.

– *Bemutatom a kollégámat!*

– *Nagyon örvendek.*

Ha például a fenti magyar helyzetet fordítanánk amerikaira úgy, hogy kulturálisan is adekvát legyen, s a helyi protokollnak is megfelelően, bizony nem könnyű helyzetbe kerülnénk fordítóként/tolmácsként, ugyanis itt a helyzet bonyolultabb, mint az előző esetben. Az angolról magyarra fordítás esetében talán még nem is akkora a gond, mert ha szöveghűen fordítunk, legfeljebb csak egy kissé esetlen, idegenszerű lesz a szöveg. A nagyobb probléma a magyarról angolra fordításnál van, mert képletesen ábrázolva, a magyar nem létező megszólítás üres doboza (zéró vokatívusz) áll szemben valamilyen angol megszólítással, amelyet a fordítónak/tolmácsnak kell kitöltenie, ha kommunikátori, kultúraközi közvetítői szerepét jól akarja teljesíteni, s ha a fordító valamit betold, számolni kell azzal is, hogy a fordítás terjedelme szószámában és időben megnő. (Ez az aspektus például szinkrontolmácsoláskor válik fontossá.)

4.3 Tegezés/magázás az angol és a magyar megszólításokban

Mivel az angol *you* egyaránt vonatkozik az egyes szám és többes szám második személyre, a tegezés-magázás esetében – „to be on Christian name terms” (GB), „to be on a first name basis” (US) – az angolról magyarra való fordításban/tolmácsolásban csak nyelven kívüli ismeretek alapján lehet dönteni:

Prime Minister, how delighted I am to see you again. ...
 ... *hogy újra látom,*
 ... *hogy újra látlak;*

Gyula, I am sure you have met Antonio before. He is a real friend.
 ... *biztos találkozott már Antonióval, ...*
 ... *biztos találkoztál már Antonióval, ...*

I saw you yesterday. *Láttalak tegnap téged.*
 Láttalak tegnap titeket.
 Láttam önt/magát tegnap.
 Láttam önöket/magukat tegnap.

A tegezés-magázás problémájának jó vagy rossz megoldását gyakran figyelhetjük meg angol/amerikai filmek magyarításakor, ha például sikerül tetten érniük, mikortól tegeződnek a szerelmesek az amerikai filmekben. Érdekes volt látni például a népszerű *Vészhelyzet* című film magyarra szinkronizált változatában, hogy vezető beosztású orvosok tegeződnek a fiatal, kezdő orvossal, vagy azt, hogy az orvosok tegeződnek az ápolónőkkel. Ez ma még Magyarországon egyáltalán nem általános. Mindkét nyelvkultúrában szociológiai, nyelvészeti vizsgálatok foglalkoznak a *first name basis*, illetve a tegeződés-magázódás kérdésével.

4.4. A főnévi csoport szerkezete az angol és a magyar megszólításokban

Mint ahogyan azt már korábban láttuk, a megszólítások rövid, általában főnévi (névszói) szerkezetek. Állhatnak csupán csak egy szóból (tulajdonnév, névmás), vagy egy egész főnévi szerkezet is szerepelhet mint megszólítás:

Kedves barátom! *My dear friend,*

Egy komplex főnévi szerkezetben tehát megtaláljuk a központi „mag” elemet

(„head”), amelyhez tartozhat jelző („premodifier”) valamint determináns („determiner”). Ez a szerkezet nagyon gyakori mind angolban mind magyarban.

Amikor a magyarban köznévvé a mag. elem, majdnem mindig van jelzője (*kedves, tisztelt*, stb.) és birtokos személyraggal (determináns) van ellátva. Az angol viszont sokszor csak a központi névszói elemhez ragaszkodik, és a főnevet nem kíséri sem jelző sem determináns.

<i>Ladies and Gentlemen,</i>	<i>Hölgyeim és uraim!</i>
<i>Professor,</i>	<i>Professzor úr!</i>
<i>Delegates,</i>	<i>Küldött urak és hölgyek (?)</i>
<i>Your Excellency,</i>	<i>Excellenciás uram!</i>
<i>Yes, Prime Minister</i>	<i>Parancsára, Miniszterelnök úr!</i>

A *Nyelvi illetan* helyteleníti a bemondók által használt (determináns nélküli) *Kedves Hallgatók, Kedves Nézők* megszólítást. Idegen hatást lát ezekben a megszólításokban, „ugyanis sok indoeurópai nyelvben hasonlóképpen mondják” (Deme & Grétsy & Wacha 1987: 144). Az általuk helyesnek tartott megszólítás: *Kedves Hallgatóink, Kedves Nézőink*.

A foglalkozást vagy státuszt jelölő köznevek a magyarban mindig az *úr, hölgy, úrhölgy* (néha *asszony*, még ha nem férjezett is az illető) szóval együtt alkotják a megszólítást.

4.5. A grammatikai hímnem – nőnem kérdése a megszólításokban

Az átlag emberek – férfiak és nők – informális keretek között különösebb gond nélkül kommunikálnak egymással, s a **nem** („gender”) nem is jelenik meg problémaként. Közszereplésekkor, s különösen ott, ahol fontos, hogy minden politikailag korrekt legyen, már lehetnek megfontolni való kérdések.

Valaha a *Hölgyeim és uraim* (*Ladies and Gentlemen*) megszólítással ki is merült ez a téma. (Nota Bene: először a hölgyeket említjük, majd az urakat angolban is magyarban). Érdekes, hogy a *Tisztelt Elvtársak és Elvtársnők!* nem követte ezt az elvet.

Az angol *Excellencies* megszólítással már meggyűlik a tolmács baja, ha tudja, hogy a hallgatóság soraiban ül egy-két női miniszter vagy nagykövet, hisz nem fordíthatja csupán csak úgy, hogy *Excellenciás uraim*, bár hozzáteheti: *és hölgyeim*. Gond csak akkor van, ha az *Excellencies* után folytatódik a megszólítás *Ladies and Gentlemen*, mert akkor már nehézkessé válik a megszólítás: *Excellenciás hölgyeim és uraim, hölgyeim és uraim!*

Sok élcelődésre ad okot azoknak az eredetileg férfit jelölő (*man*-re végződő) státuszt, rangot, foglalkozást jelentő közneveknek a használata, melyek vokativusokban gyakran előfordulnak. Máig sem igazán tisztázott, hogy egy konferencián elnöklő nő (*Elnök asszony!*) angol megszólítása politikailag hogyan is a legkorrektebb: *Madam Chairman* vagy *Madam Chairperson*. Sokan felteszik a kérdést, hogy a *Chairperson* megszólítást használnánk-e akkor is, ha az elnöklő személy férfi; mondanánk-e valaha is: *Mr Chairperson*. (Ha nem, már megint diszkriminatívak vagyunk!). Áthidaló megoldásnak tűnik egy friss konferencia-

élmény: *if the Distinguished Chair could kindly take on the responsibility of ...*; (Megjegyezzük, hogy a fenti konkrét helyzetben mind a új zélandi felszólaló, mind a levezető elnök, azaz a *Distinguished Chair*, nő volt.)

4.6. Politikai implikációk

Egy-egy adott kommunikációs helyzetben a megszólításoknak politikai implikációi is vannak. A magyarországi rendszerváltozás előtt például mindenki *Eltárs* volt, vagy lehetett.

Ma már az *Eltárs* használata Magyarországon nemcsak hogy nem általános, de még ott is nagyon csínján bánnak alkalmazásával, ahol egyébként kézenfekvő lenne. Az angol tolmács számára ezzel kapcsolatban az jelenthet némi gondot, hogy Nyugat-Európában egyes – egyáltalán nem szélsőbaloldali! – politikai (szocialista, szociáldemokrata, munkáspárti) körökben nem ritkán hallható a *Comrades!* megszólítás. Felmerül a kérdés, mi a jelenlegi magyar politikai miliőbe beleillő legmegfelelőbb magyar fordítás? Ha pontosan és szószerint *Eltárs*-nak fordítjuk, vajon milyen asszociációkat keltünk a hallgató(ság)ban a rendszerváltás után alig néhány évvel? Összhangban vannak-e ezek az asszociációk a beszélő szándékaival? Mit tehet a tolmács a politikai félreértések kiküszöbölése, a nem kívánt áthallások elkerülése érdekében?

5. Konklúzió

A fenti példák alapján elmondható, hogy a megszólításokkal kapcsolatos angol–magyar fordítási-tolmácsolási problémák csak kisebb mértékben lexikai-grammatikai természetűek. Nagyobb mértékben a két nyelvkultúra, a társadalmi berendezkedések, szokások, konvenciók, történelmi különbségek valamint az etikett közötti szakadékok áthidalásának feladata hárul a fordítóra, tehát a helyzet-megnyilvánulások honosító fordítása.

Ez természetesen angol–magyar viszonylatban további kérdést vet fel. Nevezetesen: mivel Magyarországon egyre többen tudnak valamilyen szinten angolul, mi történik akkor, ha a megrendelő nem azt a fordítást hallja viszont, amire számít, hanem egy „kulturálisan honosított” verziót? Ha nem azt a fordítást hallja, amire számít, nem rendül-e meg a tolmács iránti bizalma? Esetleg nem „javít-e” bele a megbízó a tolmács fordításába? Milyen módon tudjuk megrendelőinket az ilyen helyzetekre felkészíteni? Ezek a kérdések bármennyire fontosak is, kívül esnek ezen dolgozat vizsgálati területén.

Irodalom

- Quirk, R. & Greenbaum, S. & Leech, G. & Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman
- Deme László & Grétsy László & Wacha Imre (szerk.) 1987. *Nyelvi illemtan*. Bp: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.

A beszédprozódia helye a szinkrontolmácsolásban

Bendik József

A tolmácsolás munkaterülete a szóbeli érintkezés, amelynek főszereplői a beszélő és a hallgató. Az érintkezés létrejöttéhez szükség van még a csatornára, azaz a fizikai közegre (a beszédhangot továbbító levegőrezgésekre, az artikulációs bázisra, technikai eszközökre) és egy közös nyelvre. A közös nyelv hiányában jut szerephez a tolmács. Pontosabban, az utóbbi egyszerre három szerephez jut. A beszélő felé a tolmács – hallgató, a hallgató felé – beszélő, e kettő között – nyelvi kódoló. A tolmácsolt beszéd ún. kommunikációs láncza tehát így ábrázolható.

B. ——— csatorna ——— H.K.B. ——— csatorna ——— H.

A szinkrontolmács munkájában a hallgatói szerepkör ismerete, elsajátítása a közlés minél teljesebb észlelése végett fontos. A forrás és a célnyelv megfelelő ismerete a közlés átkódolásának a nélkülözhetetlen feltétele. A beszélői szerepkör birtoklása a célnyelven történő, lehetőleg kifogástalan közlés érdekében fontos. Mindhárom szerepkörben helye van a beszédprozódiának.

A „prozódia” szó görög eredete szerint mindaz, „ami a dalhoz hozzáadódik”. A félreértések elkerülése végett pontosítjuk „beszédprozódia”-ként. Azért tartjuk a legelfogadhatóbb címkének a tolmácsolás szempontjából, mert a jelenség összetett voltára utal. A magyar szakirodalomban használjuk még az alábbi szavakat, kifejezéseket.

„**Intonáció**”, „**intonációs eszközök**”. A legrégebb, idegen nyelveken is elterjedt megjelölés. Egyesek szerint a jelenség összetevői közül csupán a hangmagasságból származó eszközökre utal.

„**Mondatfonetika**”. A tolmácsolásban nem csupán a mondat prozódiaja értelmezhető. Mint később látni fogjuk, más nyelvtani kategóriákba illeszthető szótagsorok dallamgörbéje is hatásos „mankó” lehet. Különben is, a fonetika a fonémákkal, a beszédhangok elvont fogalmával foglalkozik, a mi esetünkben inkább „tonetikáról” van szó, hiszen a jelenség alapanyaga a „tónus”, a zöngé.

„**Szupraszegmentális jelenségek**”. A hangtani ismeretekkel rendelkezők számára egyértelmű a szakkifejezés, a szegmensek, a beszédhangok „fölkötti” tulajdonságokra utal.

„**Zenei elemek**”. Több mint metaforikus címke, hasznos asszociációkat ébreszt a tudatban a beszéd fizikai természetével kapcsolatosan.

A tolmács hármas szerepkörében elsőként a hallgatói szerep következik, amelynek lényege az elhangzó közlés észlelése és értelmezése. A szavakba, mondatokba fűződő beszédhangokon, a lexikai egységeken és nyelvtani formákon kívül hallja még egyebek között, hogy a beszélő szabadon beszél-e vagy felol-

A ZÖNGE TULAJDONSÁGAI		BESZÉDPROZÓDIAI ELEMEK	
		SZÓTAG SZINTEN	SZÓTAGSOR SZINTEN
frekvencia	hangmagassági fokozat hangmenet: szintartó, eső, szökő, összetett	hangfekvés hangköz hangterjedelem hangmenet: szintartó, ereszkedő, emelkedő, összetett	
amplitúdó	hangerőfokozat	hangosság: átlagos, gyengébb, erősebb	
rezgésidő	időtartam	tempó: átlagos, gyorsabb, lassúbb	
a zöngé hiánya	csend	csend	
BESZÉDPROZÓDIAI ESZKÖZÖK			
DOMINÁLÓ TULAJDONSÁG	frekvencia	hangmagassági fokozat hanglejtés: lebegő, eső, szökő, csúszó, összetett dallamcsúcs	hangmagasságváltozás dallamgörbe: lebegő, ereszkedő, emelkedő, összetett
	amplitúdó	szóhangsúly: elsődleges, másodlagos hangosságváltozás	hangsúly: logikai, kiemelő hangosság: átlagos, hangos, halk, hangosodó, halkuló, ritmus
	időtartam	magánhangzó: rövid, hosszú	tempó: átlagos, gyors, lassú, gyorsuló lassuló
	zöngé hiánya	szünet	szünet: tagoló, hezitáló, hatásszünet

1. ábra

vas, kérdez-e vagy kijelent, felkiált, vége van-e a szónak, mondatrésznek, mondatnak, vagy sem, felismeri a földrajzi dialektusokat, következtetni tud a beszélő szándékáról, a hallgatóhoz való viszonyáról, érzelmi és idegállapotáról. Mindezt a különböző hangsúlyok, hanglejtések, tempók, ritmusok és szünetek alapján, amelyeket gyűjtőfogalommal beszédprozódiai eszközöknek nevezünk.

A fentiek alapján megkockáztathatunk egy „tolmacsközpontú” definíciót, miszerint a beszédprozódia a hangmagasság, a hangerő, a hangzásidő és a hangzásszünet összjátékára épülő, jelentéshordozó eszköztárként használható beszédjelenség. A jelenség működési mechanizmusát az 1. ábrával szemléltetjük.

1. A zöng keletkezése, fizikai tulajdonságai

Amikor a tüdőből kiáramló levegő rezgésbe hozza a hangforrást, a gégefőben elhelyezkedő hangszálakat, létre jön a zöng, a szóbeli érintkezés nyersanyaga. Az artikulációs csatornán haladva a zöng egy része a rezonátorként fellépő toldalékcső üregeiben, valamint különböző artikulációs szervekbe ütközve, beszédhangokká, magán- és mássalhangzókká alakul. A beszédhangok eljutnak a fülünkig, magukban hordozva a zöng alapvető tulajdonságait.

Eme tulajdonságok közül talán a levegőrezgések szaporasága (frekvencia) és annak változása képes a legtöbb beszédprozódiai hatás kiváltására. A hangszálak keltette, ún. kváziperiodikus rezgés beszédzöngéként észlelhető. Minél többször távodik el egymástól a két hangszalag egy másodperc alatt, annál magasabb a zöng alapfrekvenciája, annál magasabb hangot hallunk. Ugyanúgy, mint a húr esetében, az alapfrekvencia száma, tehát a hang magassága, a hangszálak feszítettségén múlik.

A húr analógiájánál maradv, minél erősebben pendítjük, annál hangosabban szól. A hangszálaknál hasonlóképpen, minél nagyobb erejű levegőnyomás alá kerülnek, annál nagyobb az amplitúdójuk, kilengésük mértéke. Innen a hangerő, a hangosság érzete.

Az egymásba fűződő beszédhangok rezgésidőtartamának a függvénye a beszédsebesség, a tempo érzete. A fonetikában a 200 ezredmásodpercnél rövidebb hangot hanglökésnek nevezik. Az egyes beszédhangok időtartama 20 és 300 ezredmásodperc között szóródik.

A zöng negyedik prozódiai eleme a jelkimaradás, amely a rezgés hiányából, adódik. Csendként észleljük, ami a szünet eszközének kizárólagos, vagy uralkodó (domináns) eleme.

2. A beszédprozódiai elemek észlelési keretei

A folyamatos beszédben a szótag a legkisebb keret, amelyben érvényesülnek a beszédprozódiai eszközök. A beszéd agyi programozásának és végrehajtásellenőrző mechanizmusának köszönhetően, a szótag, szótagolás nem nyelvspecifikus jelenség. Ezt számos nyelvtanulási, beszédelsajátítási kísérlet bizonyítja. A szóhangsúly, a beszéd dallam csúcsai, a szótagon belül érvényesülnek. A hangközök, a szünetek két szomszédos szótag viszonyából adódnak.

Mint később látni fogjuk, a beszédprozódia elsődleges funkciója az aktuális

tagolás, a beszédáram egyértelmű szemantikai (szavakra) és szintaktikai egységekre (mondatrészekre, mondatokra) történő tagolása. A szabad szóhangsúlyos nyelvekben a szóhangsúly jelentésmegkülönböztető szerepe csak egész szavak keretében érvényesül, ugyanúgy mint a dallamsémaké a politon nyelvekben. Az alá- és mellérendelési viszonyok megállapításához, a felsorolás észleléséhez mondatrészeket kell hallanunk, vizsgálnunk. Ahhoz, hogy megállapítsuk a mondat modalitásbeli típusát (kijelentő, kérdő, felkiáltó), azt végig kell hallgatnunk. Így hát a szótagsor szintje egyaránt jelenthet szavakat, mondatrészeket, mondatokat, vagy akár ezekkel nem egybeeső keretet is. Tankönyvből ismert példa a *hatalmasok* szótagsor. A tagolástól függően lehet egyetlen („hatalmasok”), két („hatalmas ok”, „hatalma sok”) vagy három („hat alma sok”) teljes jogú szó.

A beszédprozódiai elemek és eszközök egyidejű lejegyzését, viszonyítását, az eszközök összetételének ábrázolását szolgálja a 2. ábrán bemutatott beszédprozódiai átírási rendszer.

A kottapapír lehetőséget kínál arra, hogy egyidejűleg megjeleníthető legyen a mély, a közepes és a magas hangfekvés, mindegyikben négy hangmagassági fokkal. Minden kottafej egy szótagnak felel meg, amely annak hangmagassági fokát, hangerejét és időtartamát rögzíti. Az 1-es fok alá és a 12-es fok fölé további kottafejek írhatók, pótvonalakon, a nagyon mély és a nagyon magas hangfekvésekbe. A két szomszédos hangmagassági fok közötti különbségek, a hangközök, nem felelnek meg a zenei hangközöknek, a közbeeső hangfokok számával mérjük nagyságukat. Ugyanez vonatkozik a hangterjedelmre is, amelylyel a szótagsor, a mondat, a szöveg két legszélsőbb hangfoka közötti távolságot fejezzük ki.

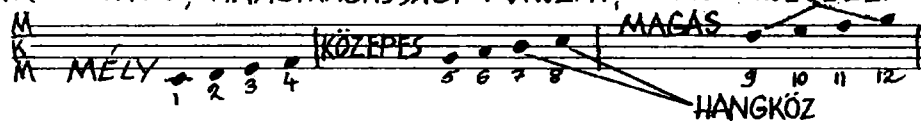
A hangmenet megjelenítési lehetősége alkalmas a legösszetettebb dallamgörbék rögzítésére (pl., szökő-eső, lebegő-ereszkedő, eső-emelkedő, stb.). Legató-vonallal és „üres” kottafejjel rögzítjük az egy szótagon belüli szökő és eső dallamot.

A hangerő négy fokát felfelé ívelő kottaszárakkal jelöljük. Az 1-es fok megfelel a hangsúlytalan szótag nyomatékának, a 2-es a másodlagos szóhangsúlynak (pl. az angol nyelvben), a 3-as a szóhangsúlynak, a 4-es a különösen nagy hangerőt jelöli. Az átlagosnál hangosabb vagy halkabb, szótagsorokat a kottavonalak fölött jelöljük „plusz” vagy „mínusz” jellel, a hangosodást és a halkulást az ábrán megadott jelekkel.

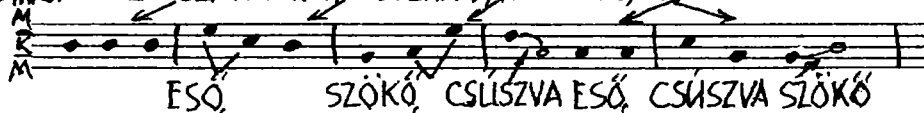
Időtartamot lefelé ívelő kottaszárakkal jelölünk. Az 1-es fok megfelel a rövid magánhangzót tartalmazó szótagnak, a 2-es hosszú magánhangzót jelöl, a 3-as különösen hosszú, „nyújtott” szótagot. Az átlagosnál lassúbb, vagy gyorsabb, lassuló vagy gyorsuló tempókat a hangosságához hasonló módon jelöljük, a kottavonalak alatt.

„Nyolcad-”, „feles” és „egész” zenei szünetjelekkel rögzíthetünk három jelkimaradási fokot. Egy függőleges vonallal jelöljük a szintagma, duplával a mon-

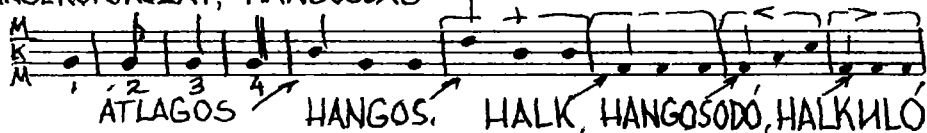
HANGFEKVÉS, HANGMAGASSÁGI FOKOZAT, HANGTERJEDELEM

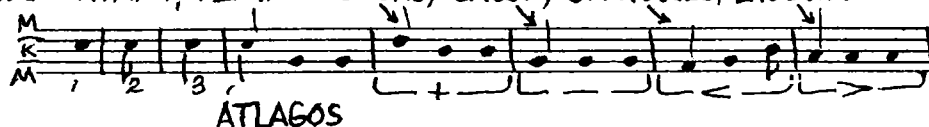
HANGMENET: SZÍNTTARTÓ, ERESZKEDŐ, EMELKEDŐ, ÖSSZETETT

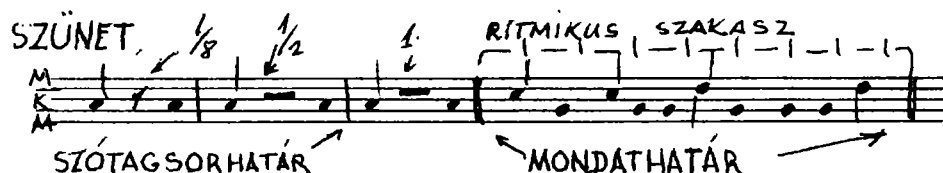
HANGERŐFOKOZAT, HANGOSSÁG

IDŐTARTAM, TEMPÓ: GYORS, LASSÚ, GYORSULÓ, LASSULÓ

SZÜNET

2. ábra

dat határait. Szükség esetén szaggatott függőleges vonallal feltüntethetjük a szavak határait is, valamint a ritmikus és az aritmikus szótagsorokat.

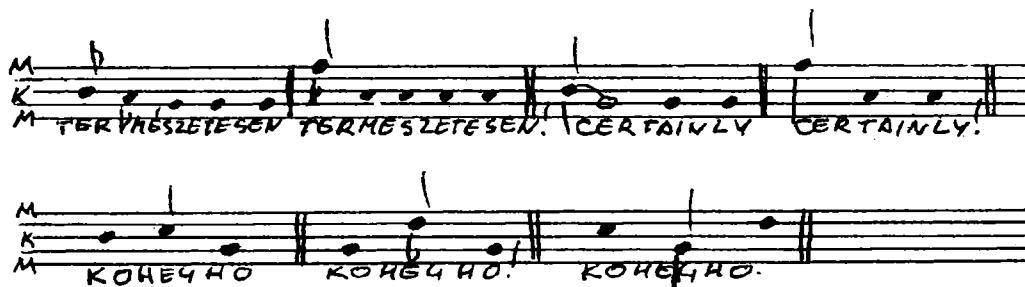
3. A beszédprozódiai elemek

Önmagukban is észlelhetők, leginkább azonban a beszédprozódiai eszközök összetevőiként szerepelnek. A zöngé fent ismertetett tulajdonságai, ugyanis kölcsönös összefüggésben állnak egymással. A hangmagassági fok érzékelése elsősorban az alapfrekvencia függvénye, de a hangerő és az időtartam is befolyásolja. Szabad füllel is észlelhető, hogy a kisfrekvenciájú hangok mélyebbeknek tűnnek, ha növeljük a hangerőt. A magas rezgésszámú hang észlelt magassági foka nő, ha hangosabban ejtjük. Ugyanígy, egy bizonyos rezgésszaporaság fölött, minél tovább hangzik a zöngé, annál teljesebb a magassági fokának az

érzete. Fizikai tulajdonságaik egyenlőtlensége miatt, a beszédprozódiai elemek – valamint az összjátékukból keletkező eszközök – nem diszkrét nyelvi egységek. Ez gyakorlatilag annyit tesz, hogy mind a minőségi különbségeik, mind a mennyiségi paramétereik csak egymáshoz viszonyítva értelmezhetők.

4. A beszédprozódiai eszközök

Mivel általában két vagy több elem összjátékának eredményei, előállításukhoz célszerű tudni, melyik a legfontosabb, domináns elemük. A beszédprozódiai eszközök összetétele nyelvspecifikus, de még egy nyelven belül is változhat, az éppen betöltött funkciótól függően. A 3. ábra 1. magyar példája egy érzelmentes mondaté, a hangsúly hangerőtöbbletként észlelhető. A 2.-ban nyilvánvaló az erős illokúciós szándék, ezt 4-es fokú hangközzel érzékelteti a beszélő, azaz hangmagassági eszközzel emeli ki a hangsúlyos szótagot. Az orosz nyelvű példában az 1. esetben az alkalmazott elemek megegyeznek a magyarokkal. A beszélő meggyőző szándékát kifejező 2. példában figyelemre méltó a szóhangsúlyos szótagnak az átlagoshoz képest hosszabb időtartama. Ez általában jellemző az orosz beszédre, talán azért, mert a magánhangzók hosszúságának nincs szemantikai jelentésmegkülönböztető szerepe. A 3. orosz példában találkozzunk még egy orosz sajátossággal, az eső kiemeléssel, amikor a szónak, mondatnak úgy adnak nyomatókat, hogy csökkentik a szóhangsúlyos szótag hangmagasságát. Az angol nyelvű példákból az derül ki, hogy még egy illokúciós szempontból közömbös átlagos dallamgörbében is észlelhető a „glide”, a hangmagasság glisszandós, csúszós változtatása, másrészt, hogy a nyomatókos kiemeléshez igen nagy (a 2. példában 7-es fokú) hangközöket használnak.

3. ábra

A ritmus érzete azonos időszakokban ismétlődő nyomatókból adódik. A szabályos angol felolvasásban – rövidebb szakaszokon a spontán beszédben is – a hangsúlytalan szótagok számától függetlenül a szóhangsúlyok közötti időtartam egyenletes. Az oroszban, amely szintén szabad szóhangsúlyú nyelv, a ritmus már nem a szűkebb nyelvi jelentéstartomány eszköze, hanem inkább a tágabb, érzelmileg fűtött tartományé. Azonos a helyzet a kötött hangsúlyú nyelvekben, így a magyarban is (például, a „Ha én egyszer kinyitom a számat...” indulatos megszólaltatása feltétlenül azzal jár, hogy a *ki-* és a *szá-* közé bezsúfolt három szótag időtartama nem hosszabb, mint az *én* vagy a *-szer* időtartama).

6. Illokúciós körülmények

A fentiek magyarázata leginkább abban keresendő, hogy a beszédprozódia egyike a legősibb emberi kommunikációs eszközöknek, megelőzi a beszédhangok kialakulását. Idegrendszerbeli működési mechanizmusa a spontán reagálás, megnyilvánulás világába vezethető vissza, s mint ilyen, egyezik az általános viselkedési és motorikus mintákkal. Így pl. a nyugalmi állapotra lassúbb mozdulatok és monoton beszéd jellemző, az izgatottságra épp az ellenkezője. A csodálkozás, kíváncsiság spontán megnyilvánulása a felvont szemöldök, „figyelő” fejtartás. A beszédprozódiai hatások, ílymódon a beszélő személyével, temperamentumával, idegállapotával kapcsolatos tudnivalók egyik forrása. Ugyanakkor, a beszédprozódiai eszközök birtokában lévő beszélő azokat tudatosan is alkalmazza kommunikációs, cselekvési szándékának elérésére. Azonos írott szövegek felolvasása esetén egy tapasztalt, tehetséges szónok sokkal hatásosabban tud meggyőzni, kiábrándítani, lelkesíteni mint egy kezdő, a beszédprozódiai eszközökkel nem élő szónok.

Az illokúciós erőre – azaz a beszélő szándékára vagy érzelmi állapotára – visszavezethető prozódiai hatások torzíthatják az adott szövegnek a szűkebb nyelvi tartományban kifejtett hatását. A torzítás megnyilvánulhat a mondattani hatások mennyiségi felerősítésében, vagy minőségi megváltoztatásában. Például a 4. ábra 1-es átírásában a beszélő illokúciós szándék nélkül szólaltatja meg a mondatot. A hangfekvés közepes, a szóhangsúlyok a helyén vannak, a magánhangzók hosszúsága jelezve van. Állításról lévén szó, a dallamgörbe fokozatosan ereszkedő. A mondaton belüli tagolást még egy rövid szünet is jelzi. A 2-es átírás egy érzelmileg izgatott, erős meggyőzési szándékú közlést mutat be. Magas hangfekvésben indul, gyors tempóban, hangosodva emelkedik a hangmagasság a csúcsszótagig, amely maximális hangerővel szól. A csúcstól hét fokos eső hangköz követi, a mondat hangterjedelme kilenc fok, míg az 1-es

1. ÁTÍRÁS
M
K
H
A BESZÉDPROZÓDIA A LEGFONTOSABB

2. ÁTÍRÁS
M
K
H
A BESZÉDPROZÓDIA A LEGFONTOSABB

3. ÁTÍRÁS
M
K
H
A BESZÉDPROZÓDIA A LEGFONTOSABB

4. ÁTÍRÁS
M
K
H
A BESZÉDPROZÓDIA A LEGFONTOSABB

4. ábra

átírásán csak négy fokos a hangterjedelem. A 3-as átírás érzelmentes meggyőződést sugároz. A kiemelt szótag nyomatékát még a rövid magánhangzó meghosszabbítása is erősíti, így jobban érvényesülhet a csúszó hangmagasság-ésés, amelyet lebegő, redukált szóhangsúlyú szótagsor követ a mondat végéig. A 4-es átírás egy hezitáló, bizonytalan állapotot tükröz.

A szinkrontolmács gyakorlatában előforduló „aknamező” az ülészak, vagy a tanfolyam résztvevőinek bemutatkozása. Ez rendszerint úgy történik, hogy az előadó megfelelően tagolva, követhető tempóban mondja nevét, munkahelyét, beosztását, családi állapotát, majd megkéri a résztvevőket, hogy „röviden mutakozzanak be”. Ezt követően ilyesmi hangzik el, szoros egymásutánban annyi-szor, ahány résztvevő van jelen az ülésteremben: „KovácsJános századosabács-kiskunmegyei főkapitányság bűnügyosztályának vizsgálati csoportvezető helyettese, nős, kétlányomvan”. Az üdvöztető kivételeken kívül, előfordul az a variáció, amikor a szavak között észlelhető a szünet, de a szünetek közötti szótagsorok tempója annál gyorsabb. A résztvevők a későbbiekben jó szónoki teljesítmény-re is képeseknek bizonyulnak, de a bemutatkozásnál a személyükre vonatkozó tudnivalókat „szerénységből” elhadarják. A tolmácsnak ez annál is kínosabb, mivel a bemutatkozás információtartalma száz százalékos.

7. Perlokúciós körülmények

A közlésnek a hallgatóra tett hatása, a perlokúció, azon is múlik, hogy a tolmács milyen mértékben képes az észlelt és értelmezett beszédprozódiai hatásokat a célnyelven továbbítani. A kódolói és beszélői tolmácsszerepkörnek ezt a feladatát a tapasztalt szinkrontolmács már csak azért is vállalja, hogy a saját beszélői teljesítménye meggyőzőbb legyen. Kísérletek és a tapasztalat egyaránt bizonyítják, hogy a hallgatóra tett hatásnak „feltűnőbb” és „emlékezetesebb” eszköze a beszédprozódia, mint a lexikai egységek és a grammatikai formák. A fenti állítást az alábbi eset is bizonyítja. Egy angol-orosz-román nyelvű tanfolyamon az Európa Tanács munkatársa felolvasta az emberi jogokról szóló egyezmény több cikkelyét. Az orosz tolmácsfülke rendelkezett a dokumentum hivatalos orosz nyelvű változatával és – a szónokot követve – felolvasta a szöveget. A román fülke csak az angol nyelvű eredetit tudta használni, tehát „blattolt”, írott szöveget szinkrontolmácsolt. Az előadás után az orosz anyanyelvű hallgatók megjegyezték, hogy a szöveg igen nehezen követhető, unalmas volt. A román hallgatók ezt nem észlelték, kitűnőre minősítették tolmácsaik teljesítményét. Ők nem tudták, hogy a román kollégák egyebek között rádiós szerkesztői és műsorvezetői munkát is végeztek odahaza, tehát meglehetősen hatékonyan bántak a beszédprozódiai eszköztárral.

A beszédprozódiát hanyagoló szinkrontolmácsok leggyakoribb hibái (a szerző elnézést kér az olvasótól a szakkifejezések helyett használt szakzsargonért):

(1) A tagolás nem a mondat szerkezetnek felel meg, hanem tükrözi az agyi átkódolás szaggatott ritmusát (a tolmácsnak „kattog az agya”).

(2) A „kihangosított átkódolás” beszédprozódiáját ösztönösen leplezendő, a tolmács nyújtja a szótagokat („nyújtózkodik”), illetve szövegidegen hangokkal (...öööö..., ...mmm...) tölti ki a szüneteket („vattázik”).

(3) A hosszú, jelkimaradásos szünetek között a szótagsorok túl gyors tempóban, kiemelések nélkül hangzanak el (a tolmács „géppuskázik”)

(4) A tolmács minden dallamgörbéje szökő vagy emelkedő, szüntelen befejezetlenséget érzeltet („hallgatózik”).

(5) A tolmács „imádkozik”, azaz változatlan hangmagassági fokon, lebegő dallamsémával beszél.

8. A funkcionális beszédváltfajokról

A szóbeli érintkezés mindenkori igényeinek megfelelően a társadalomban kialakulnak az ún. funkcionális beszédváltfajok vagy beszédstílusok. Eme igények és az azokkal összefüggő konvenciók befolyásolják az elhangzó szövegek beszédprozódiai jellemzőit is, illetve azok által érvényesülnek. A társadalmi igényeket tükröző, nyelvi és nyelven kívüli tényezők behatárolják, körvonalazzák a releváns beszédprozódiai eszköztárat és paramétereit. Vegyük sorra a szinkrontolmács szempontjából fontos tényezőket.

(1) **A nyelvi megnyilatkozás eredeti jelrendszere.** Ez lehet írás vagy élőszó, vagy valamilyen más szemiotikai jelrendszer (Brail, siketnémák nyelve, stb). A tolmács szempontjából nem közömbös, hogy a tolmácsolandó megnyilatkozás jelrendszere eredeti-e vagy reprodukáló, mint például egy eredetileg írásban megfogalmazott szöveg felolvasása. Ha élőszó a szöveg eredeti jelrendszere, beszédprozódiai jellemzői nagymértékben segíthetik („jó” szónok esetén), vagy zavarhatják a tolmács munkáját. A felolvasás beszédprozódiaja akkor nehezítő körülmény, ha a szónok nem készül az előadásra, vagy nem vesz tudomást a tolmácsolás tényéről (azaz arról, hogy amíg ő bemutatja „olvasni tudását”, a tolmács a célnyelven fogalmaz).

(2) **Előkészítettségi fok.** Az előzőhöz kapcsolódó tényező, amelynek a spontán hozzászólás és az előkészített megnyilatkozás közötti prozódiai különbségek tudhatók be.

(3) **A beszélők száma.** Ha monológrol van szó, a tolmács egyetlen beszélőre kell hogy „ráhangolódjon”. Párbeszéd vagy beszélgetés tolmácsolása esetén ritkán fordul elő, hogy a beszélők azonos színvonalon bánjanak a prozódia eszköztárával. Mind hallgatói, mind kódolói és beszélői szerepében a tolmácsnak ezzel számolni kell. Beszélői minőségében a tapasztalt tolmács ilyen esetben vagy egyszerűen „majmolja” a forrásnyelven is eltérő beszédprozódiaikat, vagy saját, az alkalomhoz illő prozódiai jellemzőkkel látja el célnyelvi közlését.

(4) **Hallgatóság.** A rendezvény típusától függően, a hallgatóság szakmai összetétele, korosztálya, társadalmi státusza, világnézeti azonosságtudata, vagy megegyezik a beszélőével, vagy sem. Szakmai vitákban eldöntetlen kérdés, hogy a tolmács beszélői minőségében alkalmazkodjon-e a hallgatóság feltételezett igényeihez. A döntés támpontja a tolmács stratégiájában keresendő. Ha azt vallja, hogy feladata a szöveg lexikai-grammatikai tartalmának közreadása, eltekinthet mind a prozódia eszközeivel közvetített beszélői „üzenet” továbbadásától, mind pedig a hallgatóság sajátosságaiból származó igények kielégítésétől.

(5) **Előfordulási terület.** Egy reklámszöveg és egy egyházi prédikáció, vagy egy sportesemény helyszíni közvetítése, és egy bírósági védőbeszéd nyilvánvalóan eltérő prozódiai képvisel, amivel a tolmácsnak – hármas szerepkörében – számolnia kell.

(6) **A beszélő személye.** Ide sorolhatók a fentebb már ismertetett kommunikációs szándék, nyelvtudás, szónoki kvalitások, érzelmi és idegállapot.

9. Aktuális tagolás

A szűkebb nyelvi jelentéstartományban a beszédáradat akkor válik értelmessé, érthetővé, ha annak „feldarabolása”, tagolása során egyértelművé válnak a mondatok határai, és modalitásbeli típusai (kijelentő, kérdő, felkiáltó, felszólító, óhajtó). Az elhangzó beszédben a tagolás nélkülönözhetetlen eszköze a beszédprozódia. Ezen funkciója – nyelvtől függetlenül – úgy érvényesül, hogy az értelmileg egybetartozó részeket összefogja az egyik prozódiai hatás (például egy dallamgörbe), az értelmileg elkülönülő részeket elválasztja egy másik hatás (például, hangfekvés vagy szünet). Az összetartozás illetve az elkülönülés mértékét is jelezhetjük. Például, az átlagosnál gyorsabban szólaltatjuk meg a szorosabban egybetartozó mondatrészeket, rövidebb (szavak között), vagy hosszabb (mondatrészek között) szünetekkel jelezzük az elkülönülés mértékét.

1. ÁTÍRÁS

2. ÁTÍRÁS WE DON'T WANT YOU TO BECOME EXPERTS IN THE FIELD OF

1. COUNTERFEITING WE ALSO USE TASK FORCES QUITE OFTEN

1. TO UNCOVER DRUG RELATED CRIMES

5. ábra

A fentiek elmulasztása, elnagyolása megzavarhatja a tolmácsot. Lássunk egy angolul elhangzott szövegből kiragadott példát (5. ábra). Az *experts* szó elhangzása után, az 1-es átíráson ábrázoltaknak megfelelően észlelve a dallamgörbét, a tolmács így fordított: *Nem óhajtjuk, hogy önök szakértőkké váljanak.* Majd szinkronban folytatta. *A pénzhamisítás területén szintén alkalmazunk célerőket, elég gyakran.* Csak a következő mondatrész után (...to uncover drug related crimes) vált egyértelművé, hogy a „... pénzhamisítás területén” a szakértőkre vonatkozott, a célerőket viszont kábítószerrel összefüggő bűnüldözésben alkalmazzák. A félreértés elkerülhető lett volna, ha az *experts* után nem észlelhető jelkimaradás, a *counterfeiting* után hosszú, tagoló szünet következik, majd az új mondat nagyobb hangközzel indul, és rövidebb a szünet az *often* szó után (2-es átírás).

10. Mondaton belüli viszonyok

A szűkebb nyelvi jelentéstartományban, a mondattani viszonyok területén a beszédprozódiai eszközöknek felerősítő vagy helyettesítő szerepe van. A bizonyosságot („biztosan”, „persze”, „száz százalék”), bizonytalanságot („talán”, „vajon”), helyeslést, tiltást, stb. jelentő módosítósók hangközzel, hangsúllyal történő kiemelése hatásosabbá teszi a kívánt jelentést. A megfelelő prozódiai sémákkal hasonló jelentést a módosítósók nélkül, vagy azok szemantikai jelentésének ellenére is elérhetünk (6. ábra.) A tolmács munkájában ez azért fontos, mert ha nem hallotta a szavakat, következtethet a prozódiai hatásokból.

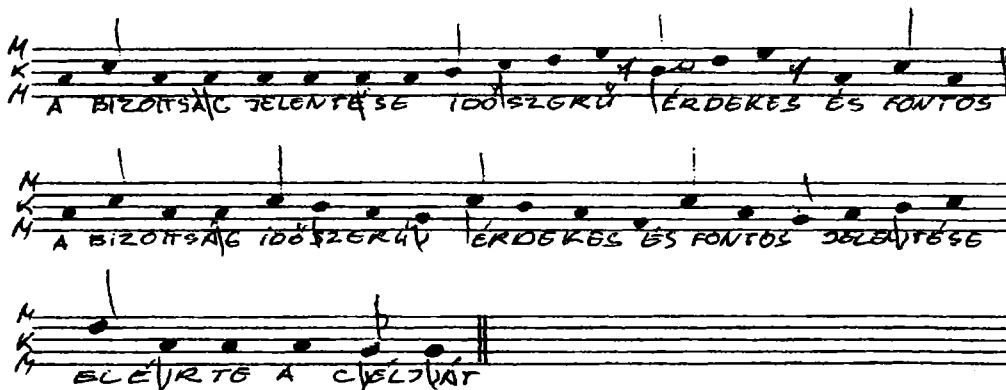
Az egyszerű bővített és az összetett mondatban egyaránt, tartalmi-logikai összefüggéseik alapján a mellérendelésnek öt típusa ismeretes a magyar mondattanban: a kapcsolatos, a választó, az ellentétes, a magyarázó és a következő. A beszédprozódiai hatások általánosítható hasonlósága vagy különbözősége alapján, kifejtő és szembeállító mellérendelést különböztethetünk meg.

A kifejtő szándékkal egymás mellé rendelt mondatrészek, tagmondatok kölcsönösen kiegészítik egymást, kifejtik a mondategész tartalmát. Erre jellegzetes

6. ábra

példa a felsorolás. A felsorolt szavak, szintagmák, tagmondatok – az utolsóként sorolt kivételével – azonos prozódiai paraméterekkel hangzanak el. Az utolsónak sorolt szó, mondatrész, tagmondat eltérő prozodiája jelzi a felsorolás végét. A felsorolást akkor is felismerjük, ha a szavak vagy tagmondatok dallamgörbéje eső, ereszkedő, és akkor is, ha emelkedő, szökő.

7. ábra

A szembeállító jelleggel egymás mellé rendelt szintagmák, tagmondatok dallamgörbéi ellentétes irányúak. A szembeállítás leggyakoribb kötőszavai: *de, vagy, nem ... hanem, azonban*.

8. ábra

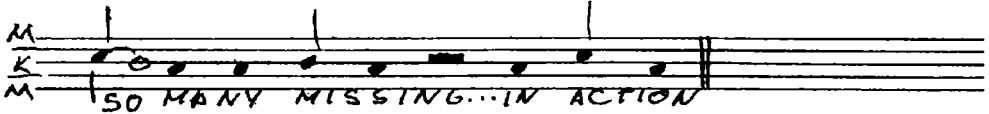
A közbeékelés jelzését leggyakrabban a közbeékelte mondatrész, tagmondat egy mélyebb hangfekvésben történő megszólaltatása szolgálja (9. ábra).

Az alárendelés jelzése úgy történik, hogy a főmondatban található utalószó erős kiemelészt kap nagy hangköz, erős hangsúly vagy szökő dallam eszközeivel. Az utalószó követő szótagsor, egész az alárendelt tagmondatot indító kötőszóig tartja az utalószó hangmagassági szintjét.

9. ábra

Konklúzió helyett, íme egy gyakorlatból merített beszédprozódiai csemege a tisztelt tolmácskollégáknak. Egy szakmai tanfolyamon, ebédszünet után, igencsak foghíjasok a hallgatói padsorok. A szellemes előadó így szól: „*So many missing ... in action...*” És várja, hogy a teremben kitörjön a nevetés.

Irodalom

- Brazil, D. 1985. *The Communicative Value of Intonation in English*. Birmingham: University of Birmingham.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins.
- Kassai, I. 1998. *Fonetika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hadamitzky-Kazár

KANJI és KANA

A japán írásrendszer
kézikönyve és szótára

E könyv legfőbb célja, hogy bevezesse használóját a modern japán írásrendszerbe. Elsősorban tankönyvnek szántuk, ám egyszerűsége miatt a japán nyelv egyszerűsített kézikönyvként is szolgál, hiszen mutatói és táblázatai lehetővé teszik a tárgyat, mintegy 2000 írásjegy gyors kikeresését.

Minden írásjegyet és szót átírásban is feltüntettünk.

Az egyes írásjegyeket a következő adatsorok kísérik: a vonások sorrendje; olvasat(ok); jelentés(ek); példák; a hozzáadott írásjegyek jelzőszámai.

Az 1945 kanjihoz több, mint 4000 olvasat tartozik, amelyek közül mintegy 2000 önálló, egyszerű szót képvisel. Megközelítőleg 9000, gyakoriság szerint válogatott összetétellel mutatjuk be, miként használják az írásjegyeket más írásjegyekhez kapcsolva. A kanji-jegyzék kb. 11 000 alapszót tartalmaz.

A Scholastica kiadványai a következő címen rendelhetők meg:

1123 Budapest, Kékgolyó utca 30.

Fax: 212-8320

Olvassuk újra a klasszikusokat!

A modern fordítástudomány kezdeteinél:

Jirži Levý 1926-1967)

Valló Zsuzsa

Bevezetés

A modern fordításelmélet, mint önálló tudományág viszonylag rövid múltra tekint vissza, hiszen csak a második világháborút követően, az 50-es években fogalmazódott meg egy olyan önálló diszciplína iránti igény, amely „főfogalkozásának” tekinti a fordítói tevékenység és produktum (a fordítás) vizsgálatát. Ahhoz azonban, hogy ennek a tudományágnak a létjogosultsága elismertessék, mindenekelőtt szemléletváltásra volt szükség, arra hogy megváltozzon a fordítás megítélése. Elsősorban arra, hogy megszabaduljon attól az elemzői szemlélettől, amely a fordításokat **kizárólag** az eredeti szöveggel való összevetésben vizsgálta (ld. ekvivalencia kutatás). Ebben a megközelítésben a fordítás ugyanis nem más, mint az eredeti szöveg alteregója (annak a helyettesítésére szolgál), így megítélésénél és értékelésénél az egyetlen (valójában nagyon ingatag) „mérce” az eredetihez való minél tökéletesebb hűség lehet. „Jónak” tehát az fordítás számít, amely a leginkább azonos az eredetivel. A fenti szempontok alapján készült fordításelemzések így sokkal inkább „eltérés-kutatásként” lehetne jellemezni, amelyek többféle megközelítésben, és a szövegek különböző szintjén keletkező különbségek kimutatásán fáradoztak. Ennek megfelelően beszélhetünk nyelvészeti, illetve irodalmi indíttatású, vagy éppen lexikai-, szintaktikai- és szövegszintű elemzésekről.

Az ekvivalencia keresés holtpontjáról a fordításelemzés csak igen nehezen és lassan tudott elrugaszkodni. Ez akkor következ(het)ett be, amikor az elméleti szakemberek egy csoportja a „kihez/mihez legyen hűséges a fordító” és a „mivel mérhető a két szöveg ekvivalenciája” típusú, egyre terméktelenebbnek tűnő vitákat megelőzve új megközelítésben, új kérdéseket vet fel, és próbál kilépni ebből a mágikus körből.

Abban, hogy ez az elszakadás megtörtént, úgy gondoljuk, elévülhetetlen érdemeket szerzett a tragikus hirtelenséggel, alig 40 éves korában elhunyt *Jirži Levý*. Mégis, a prágai strukturalista iskolán nevelkedett cseh tudósnek nevét csak nagyon szűk szakmai körben ismerik, de műveit még ennél is kevesebben olvasták. Ennek magyarázata lehet részben az is, hogy bár Levý igen rövidre szabott élete során hihetetlen munkát végzett, rengeteg anyagot gyűjtött, elsősorban csehül publikált, annak ellenére, hogy jórészt valamennyi nagy európai nyelven beszélt (és háromból – angol, francia, spanyol – rendszeresen fordított). Írásai azonban az 50-es években a nemzetközi kapcsolatok szűkössége és az ebből nyilvánvalóan származó külföldi publikációs nehézségek miatt csak nehezen jelenhettek meg más nyelveken. A most bemutatandó, nézeti szín-

tézisét nyújtó, 1963-ban cseh nyelven megjelent *Umění překladu* című könyv is csak a halála után vált a szakma számára hozzáférhetővé, amikor 1969-ben németül, majd az eredeti publikáció után tizenegy évvel, 1974-ben oroszul is kiadták. Így érthető, hogy Levý munkássága csak lassan, lényegében a 60-as években kezd ismertté válni, amikor az Európa-szerte rendezett nemzetközi konferenciákon is kifejthette nézeteit (Nyugat-Németországban, Finnországban, Jugoszláviában). Gondolatainak igazi elterjedését és népszerűvé válását azonban már nem érthette meg, és szomorú tény az is, hogy ennek a rendkívüli tehetségű és tájékozottságú tudósnek a bemutatása még ma, több mint harminc évvel a halála után is időszerűnek tűnik.

Jirži Levý könyvét az 1974-ben *Iszkusstvo perevoda* című orosz kiadás alapján fogjuk ismertetni. A fordítás a Progressz Kiadónál jelent meg, Rosszelsz, a kiváló orosz fordításkutató fordításában és előszavával.

1. Jirži Levý, a „másként gondolkodó”

Levý legfőbb érdeme, hogy fordítást (mint tevékenységet és mint produktumot) vizsgálva a tágabb összefüggésekre irányítja a figyelmet, vagyis az egyedi fordítói nyelvi problémák összehasonlításán és az ekvivalencia keresésén túl lépve kísérletet tesz egy összefüggő fordításelméleti rendszer felállítására. Levý szakít azzal a normatív szemlélettel, amely előre megfogalmazott kritériumok teljesülését kéri számon a fordításokon, és az 50-es évek végén, 60-as évek elején keletkezett munkáiban az elsők között (ha nem elsőként!) beszél a „fordítás kontextuális meghatározottságáról” (1974: 50–51).

Levý értelmezésében a fordítás (mint folyamat) egy komplex rendszerbe ágyazott, abban kibontakozó tevékenység, az elkészült fordítás (mint produktum) pedig a rendszerbe belépő, ott hatást kifejtő szöveg. Abból pedig, hogy a fordítás – az eredeti művekhez hasonlóan – egy adott szocio-kulturális környezetben jön létre, értelemszerűen következik, hogy az új szöveget nem lehet pusztán egy korábban megszületett írás jól-rosszul sikerült helyettesének tekinteni, hiszen a környezet változásai rajta is nyomot hagynak. Így, minthogy nem létezik két egyforma kontextus, nyilvánvalóan nem jöhet létre két tökéletesen azonos szöveg sem.

Levý indoklása szerint azért van tehát szükség egy önálló, fordítással foglalkozó tudományágra, mert a fordítást az „alkotói tevékenység” (1974: 89) egy sajátos formájának tartja, amely speciális műfaji jellemzőkkel rendelkezik, ezért, ezt már mi tesszük hozzá –, saját jogon, az irodalomelemzéstől eltérő megközelítésben kell tanulmányozni. Levý is azok véleményéhez csatlakozik, akik úgy gondolták, hogy szükség van egy olyan önálló tudományos elméletre, amely kidolgozza saját, fordítás-specifikus elemző módszereit és modelljeit. Levý az általános fordításelméleti kérdések mellett megkülönbözteti az egyes műnemek (például a vers és a dráma) fordítási problémáit tanulmányozó ágazatokat is. Tegyük hozzá, hogy amikor Levý fordításról beszél, akkor az irodalmi művek fordításáról (műfordításról) van szó.

Jirži Levý könyve lényegében két önálló részből áll. Az elsőben az összefoglaló elmélet megalapozását tűzi ki célul, míg a másodikban önálló versfordítási

tipológia felvázolására tesz kísérletet. A továbbiakban Levýnek az általános elméletre vonatkozó nézeteit kívánjuk részletesebben ismertetni.

A Jirži Levý által kidolgozott önálló elmélet négy lényeges, egymással szorosán összefüggő alaptézisre épül: (1) a fordítás kontextus-függő tevékenység; (2) a fordítás – az eredeti művek létrehozásához hasonlóan – alkotói folyamat, amely a fordítói koncepció függvényében zajlik; (3) a fordításnak elsősorban az eredeti mű funkcióját kell érvényesítenie, ami csak új befogadó közönség részvételével valósulhat meg; (4) a fordítást csak empirikus úton és leíró elemzési módszerrel, a kontextuális feltételek figyelembe vételével lehet vizsgálni.

1.1. A fordítás kontextusa

Jirži Levý első fontos tézise, hogy a fordítás egy bizonyos társadalmi-történelmi közegben jön létre, amely dinamikus kölcsönhatásban áll a kulturális-irodalmi folyamatokkal, és mindezek befolyásolják az elkészült (fordított) mű sorsát. Így a fordítás, amely az eredeti és a befogadó kultúra között közvetít, tagja lesz egy új rendszernek, és különös, „bonyolult kapcsolatba lép a befogadó kultúrával” (részben az egész kultúrával, részben pedig annak egyes elemeivel) (1974: 105), hiszen az ezeken felnövő olvasótábor fogadja be a fordítást is. Az elkészült szövegek két végletes pólus, a forrás- és a célkultúra közötti egyenes mentén helyezkednek el, és attól függően, hogy mely pólushoz közelítenek inkább, beszélhetünk hűséges vagy szabad, receptív vagy adaptív fordításról.

Jirži Levýnek ezek az 50-es évek végén, 60-as évek elején a fordításról kifejtett gondolatai csak a 70-es évek elejétől, elsősorban Even Zohar munkássága révén váltak népszerűvé. 1978-ban jelent meg Even-Zohar *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem* című tanulmánya, amely éppen Levý nyomdokain haladva, és az ő gondolatait továbbfejlesztve, gyökeresen szakít az ekvivalencia kereső szemlélettel.

Even-Zohar röviden csak „poliszisztéma” (polysystem theory) néven ismertté vált elméletében fejt ki, hogy a fordítás is – a befogadó nemzet eredeti alkotásaihoz hasonlóan – egy összefüggő, bonyolult irodalmi rendszer részévé válik (ez a poliszisztéma), amelyben különböző műfajok, iskolák élnek együtt, és vetekednek a vezető pozícióért egymással. Így ez a poliszisztéma nagyon heterogén, és állandóan változik. A fordításnak ebben a folytonosan változó, bonyolult rendszerben kell megállnia a helyét, amely értelemszerűen hat rá, hiszen a fordító ennek függvényében alakítja ki a maga koncepcióját, és hozza létre a szöveget.

Even-Zohar még csak az irodalmi rendszer komplexitásában megjelenő fordítás helyzetét vizsgálja, André Lefevere poliszisztéma értelmezése azonban már kiterjed az egész szocio-kulturális rendszerre, amelynek az irodalom csak az egyik eleme. Lefevere az 1980-ban megjelent *Translating Literature/Translated Literature. The State of Art* című írásában azt mondja, hogy még az Even-Zohar által megfogalmazottnál is összetettebb feladatot kell a fordításnak megoldania, amikor ebbe a tágabb és komplexebb kulturális rendszerbe belép.

1.2. A fordítás mint (alkotási) folyamat

Amint azt a bevezetőben már említettük, Levý az eredeti művek szerzőihez hasonlóan, a fordítót is alkotó művésznek (1974: 90) tekinti, aki a forrásszöveg újbóli megszólaltatásán fáradozik egy új közegben, mégpedig úgy, hogy közben a jövődöbéli befogadó közönség szempontjait is érvényre juttatja, és egy (esetleg nagyon) megváltozott szövegkörnyezethez is alkalmazkodik. Márpedig Levý szerint ez igenis alkotói kvalitásokat igényel, hiszen csak így őrizhető meg a szöveg eredeti funkciója. A fordítás ugyanis nem önmagáért van, a folyamat végén ott áll a befogadó, akinek az érdekében történik minden, tehát a fordító első számú feladata ennek a jövődöbéli olvasónak a szolgálata. Levý példaként említi a gyermekek számára íródott mesekönyveket, amelyeket úgy kell fordítani, hogy könnyen érthetőek, míg a színpadi előadásra szánt műveket úgy, hogy hallás után is követhetőek legyenek. (1974: 58)

Levý a fordítói tevékenység folyamatában három mozzanatot különböztet meg: (1) az eredeti „megközelítésének”, (2) „interpretációjának”, és végül (3) „újjáteremtésének” fázisát (1974: 60–89). De erről az alkotási folyamatról beszélve azt is hangsúlyozza, hogy célja **nem egy új mű teremtése**, csak egy meglévő **mű újjáteremtése** lehet. (1974: 90)

A fordítás, mint alkotás tehát nem más, mint a szöveg újjáteremtése, amelyhez az eredeti újraértelmezése révén jut el a fordító valahogy úgy, ahogyan egy színész újraértelmezi Hamlet alakját. Levý ezt a hasonlatot kifejtve, a színész és a fordító újraértelmezési munkája közötti különbséget abban látja, hogy míg a színész **a már leírt szöveget** engedi át személyiségének szűrőjén, a fordítónak **meg is kell találnia** a megfelelő szavakat a maga értelmezéséhez. A „nyelv viszont nemcsak az anyag, amely segítségével életre kelnek az alkotó gondolatai – előbb a szerzőé, majd a fordítóé –, hanem bizonyos mértékig a folyamat aktív résztvevője is” (1974: 55), hiszen a fordító által választott szavak befolyásolhatják az eredeti közlendő információ- és asszociációs tartalmát vagy stílusát.

Az eredeti megközelítésének folyamatában a **fordító-olvasó** (1974: 54) sokkal mélyebbre hatol a szövegben, mint bármely átlag olvasó vagy akár a jól felkészült kritikus. A fordító ugyanis csak akkor képes újrateheríteni az eredeti szerző által alkotott valóságot, és tükrözni ezt a fordításban, ha behatol a szereplők, a gondolatok, a képek, helyzetek mélyére, kibontja és értelmezi az eredetét. A végső döntés attól az **interpretatív alapállástól** (1974: 72) függ, amelyet a fordító előzetesen elfoglal a művel kapcsolatban, és amelynek alapján kialakít egy alkotói koncepciót, és megválasztja a módszereit.

A választás, vagyis a **fordítói koncepció** (1974: 74) kialakít(ul)ásában számos dolog játszik közre, így például a tágabb környezet, a befogadás körülményei, valamint a fordító személyisége. A tágabb környezeti normákhoz Levý a kor, a szocio-kulturális környezet, a két nyelvrendszer és a két irodalom tradícióit sorolja, vagyis azt, hogy a nemzeti kultúrában a fordítással kapcsolatban milyen elvárások vannak, hogyan érvényesül a fordítói elődök hatása, milyen nyelvalkotási stilisztikai stb. szabályok a meghatározók. (1974: 74–89)

A befogadás körülményei Levý értelmezésében azért fontosak, mert a for-

dítónak feltétlenül számolnia kell az új befogadó közönség toleranciájával, tudásával stb. annak eldöntésekor, hogy milyen mértékben őrizze (őrizheti) meg az eredeti mű különösségeit. A más nyelvi anyagban megszólaló műnek csak úgy állítható helyre a relevanciája, ha a befogadó tudatában újból megszületik a **konkretizációja** (1974: 54). Ezt a végső mozzanatot tekinti ugyanis Levý a szöveg valódi létrejöttének. Az eredeti és fordítás szövegek különbözőségének mértéke attól függ, hogy mennyire tér el a forrás- és a célnyelv, a két kultúra és a két befogadó közönség tudása egymástól.

Itt jegyezzük meg, hogy erről, vagyis a fordító és a környezet kapcsolatáról, valamint a fordítói koncepciót befolyásoló tényezőkről Gidon Toury írt nagyhatású és fontos könyvet, amely 1980-ban jelent meg *In Search of a Theory of Translation* címmel. Ebben Toury három alapvető normatípust különböztet meg, amelyeket ő **előzetes** (preliminary), **kiinduló** (initial) és **működési** (operational) normáknak nevez (1980: 535–5). Az előzetes normák az adott kultúra fordítással kapcsolatos általános filozófiáját tükrözik, például, hogy mely országokból és nyelvekből fordítanak, és mely művekre esik a választás. A kiinduló normák a fordító általános alapállásának, fordítói magatartásának függvényében alakulnak, vagyis jelzik a fordítónak a munkáról alkotott koncepcióját. Végül az operációs-működési normák a gyakorlati munka során végrehajtott műveletek megválasztását határozzák meg.

Visszatérve Levýhez, szerinte a végső produktum kialakulásában szerepet játszó harmadik faktor a **fordító személyisége**, amely pontosan úgy, ahogyan az eredeti szerző befolyásolja a döntéshozatali folyamatot. A fordítói személyiség az egyéni adottságokon túl annak függvényében is formálódik, hogy a fordító mely kultúrának a szülötte (1974: 41), amelynek hatása alól ő sem vonhatja ki magát (tegyük hozzá az esetek többségében). Ez a meghatározottság megnyilvánul már önmagában abban is, ahogyan olvassa, felfogja a szöveget.

Ide kapcsolódnak Levýnek a fordítói munka elemzésére vonatkozó észrevételei is, amelyek alapvetően befolyásolták később a fordításelmélet módszereit is. Levýnek abból a tételéből, hogy az eredeti művekhez hasonlóan a fordítás is mindig valamilyen adott kontextusban jön létre természetesen következik az megállapítása, hogy ennek fordítói döntéshozatali folyamatra kifejtett hatását (kor, kultúra, társadalom stb.) az elemzéskor is figyelembe kell venni, vagyis az elkészült fordításokat csak ebben a feltételrendszerben célszerű vizsgálni. Hibás tehát az az elemző módszer, amely szigorúan csak az eredetihez való hűség/azonosság viszonylatában értékeli a munkát. A fordítói munkát befolyásoló tényezőkhöz csak empirikus, a szövegen alapuló elemző módszerrel juthatunk el. Csakis így, az újraértelmezett produktum elemzése révén ismerhetjük meg a fordítói koncepciót, illetve juthatunk el az azt kialakító tágabb összefüggések és törvényszerűségek felismeréséhez.

2. A gondolatok utóélete

Levý gondolatai a már korábban említett szerzőkön túl (Even-Zohar, Lefevere, Toury), a **manipulátorok** (Lefevere, Lambert, Herman, Bassnett, Toury, Even-Zohar) között találtak igazi visszhangra, és az ő írásaik révén futják be

diadalútjukat. A csoport T. Hermans által szerkesztett, 1985-ben megjelent *The Manipulation of Literature* című gyűjteményes kötetéről kapta a nevét. Az itt megjelent tanulmányok két alapvető gondolat köré csoportosíthatók. Egyrészt, a Levý által kifejtett, a fordítás kontextus-függőségéről szóló tételt gondolják tovább, amikor azt hirdetik, hogy a környezet változása minden esetben a szöveg bizonyos fokú **manipulációját** eredményezi. Másrészt, Levýhez hasonlóan, ők is szembe fordulnak a normatív elemző módszerrel, és azzal érvelnek, hogy a szöveg változásának mértékét nem előre gyártott kritériumok alapján, hanem csakis értelmező, leíró elemzéssel (deszkriptív módszerrel) lehet kideríteni.

Végül ezekből a lényeges alaptézisekből fejlődik ki a 90-es évekre az az irányzat, amely a fordítást fokozatosan egyre tágabb dimenzióban, nagyobb összefüggésekben vizsgálja, átértékelve annak helyét és szerepét a kultúrák közötti érintkezésben és az egyes kultúrák fejlődésében.

Az ilyen szellemben íródott, utóbbi években megjelent számos izgalmas könyv közül csak kettőt emelnénk ki. Az egyik Mary Snell-Hornby 1995-ben megjelent *Translation Studies. An Integrated Approach* című könyve, amely a fordítást, mint öntörvényű, saját jogon való szövegtípust tárgyalja. Snell-Hornby szerint a fordítás egyrészt a kultúrák közötti kapcsolatok megtestesítője, másrészt integráns része a befogadó kultúrának.

A másik könyv a Heylen által írott, 1993-ban megjelent *Translation, Poetics, and the Stage*, amelyben a szerző a *Hamlet* hat francia fordítását vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a fordítást a korábbi nyelvészeti, illetve értelmezőirodalmi indíttatású elemzések helyett más paraméterek szerint, inkább a kultúrára gyakorolt hatására összpontosítva kellene vizsgálni. A fordítás ugyanis, mondja Heylen egy cél-orientált, szocio-kulturális tevékenység, amelyet nem lehet kortól, helytől és kultúrától független univerzálék alapján elbírálni, hiszen a fordítás megítélése éppen ezektől függően változik. Így a különböző kultúrákban és/vagy különböző időben dolgozó fordítók más-más *Hamletet* fognak újjáteremtteni (1993: 5).

Levý gondolatainak örökösei között meg kell említeni az ún. nyitrai iskola tagjait, és köztük különösen Anton Popovičot (1933–84), aki Levý tanítványa volt, és Levý nyomdokain haladva strukturalista módszerekkel közelítette meg az irodalmi fordítást, kidolgozva az irodalmi metakommunikáció elméletét. Popovič fő művét *Teória umeleckého překladau*-t több nyelvre lefordították, s mivel Popovič tanítómestereként sokszor hivatkozik Levý-re, így ő is hozzájárult ahhoz, hogy Levý neve széles körben ismertté váljon (tegyük hozzá, sajnos anélkül, hogy műveit olvasták volna).

Fő műve az *Úmeni překladau* mellett van még egy tanulmánya Levýnek, amelyre újabban gyakran hivatkoznak, miután Wolfram Wilss mintegy újrafelfedezte Levýt azzal, hogy a döntéshozatal kutatásának egyik előfutáraként említi (Wilss 1994). Wilss Levýnek a Roman Jakobson elmékkönyvben 1967-ben megjelent tanulmányára utal, amelynek címe *Translation as a Decision Making Process*. A tanulmányban, amely a játékelmélet egyik korai alkalmazása a fordítástudományban, Levý a fordítói döntéseket befolyásoló tényezőkről elmélkedik. Véleménye szerint a normatív fordítástudomány **optimális** döntéseket

vár a fordítótól, míg a fordítói gyakorlatban a döntések **pragmatikusak**: a fordító minimális erőfeszítéssel maximális hatást akar elérni. Beszél arról, hogy minden lépést a korábban hozott döntések és a korábbi döntések által létrehozott **szituáció** befolyásol, és arról, hogy a fordítók, tudat alatt mindig arra gondolnak, hogy az olvasók, hogyan fogják értékelni a fordításukat, tehát el fogják kerülni azokat a megoldásokat, amiről úgy gondolják, hogy nem számíthatnak az olvasók tetszésére. Levýnek az a gondolata, hogy a fordítók, ha több megoldás között kell választaniuk, rendszerint azt a megoldást választják, amelyvel a legkisebb erőfeszítés árán a legnagyobb hatást tudják elérni (1967: 1179), „minimax elv” néven bekerült a *Dictionary of Translation Studies*-ba (Shuttleworth & Cowie 1997), mint a fordítók tevékenységét irányító egyik alapelv.

A fordításelméleti tudomány megújulása felé tehát Levýnek az a felismerése vezetett, hogy a fordítás (a tevékenység és a termék) jelenségének megértéséhez nem elegendő a két szöveg összevetése, hanem szükség van a két kultúrában betöltött funkciójuk és a kontextusuk vizsgálatára is. Úgy gondoljuk tehát, hogy a fentiekben tárgyalt gondolatok ismeretében ideje lenne Levý méltó helyét kijelölni a rövid múltra visszatekintő, de már így is nagy adósságokat felhalmozó nemzetközi fordításelméletben.

Irodalom

- Even-Zohar I. 1978. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. In: Holmes, J. & Lambert, J. & van den Broeck, R. (eds.), 117–127.
- Hermans, T. (ed.) 1985. *The Manipulation of Literature*. London, Sydney: Croom Helm.
- Heylen, R. 1993. *Translation, Poetics, and the Stage*. London & New York: Routledge.
- Holmes, J. & Lambert, J. & van den Broeck, R. (eds.) 1978. *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Leuven: Acco.
- Lefevere, A. 1980. Translating Literature/Translated Literature. The State of Art In: Zuber (ed.) 1980: 153–161.
- Levý, J. 1959. *Česke teorie překladu*. Praga. SNKL.
- Levý, J. 1963. *Ůmení překladu*. Prága: Československý spisovatel. 2-ik kiadás. 1983. Prága: Panorama.
- Levý, J. 1967. Translation as a Decision Making Process. In: *To Honor of Roman Jakobson*. vol. 2. The Hague: Mouton. 1171–82., ld. még: Chesterman, A. *Readings in Translation Theory*. 1989. Finland: Oy Finn Lectura Ab.
- Levý, J. 1969. *Die Literarische Übersetzung: Theorie eniner Kunstgattung*. Frankfurt am Main: Athenäum. ford.: Schamschula, W.
- Levý, J. 1974. *Iszkussztvo perevoda*. Moszkva: Izdatyelsztvo Progressz. ford.: Roszszelsz, V.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého překladu*. magyarul: 1980. A műfordítás elmélete. Bratislava: Madách-Gondolat. ford.: Zsilka Tibor.

- Shuttleworth, M & Cowie, M. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St.Jerome.
- Snell-Hornby, M. 1995. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Benjamins.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, G. 1985. A Rationale for Descriptive Translation Studies In: Hermans, T. (ed.) 16–42.
- Toury 1995. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Wilss, W. 1994. A Framework for Decision-Making in Translation. *Target* 6.2. 131–151.
- Zuber, O.(ed.) 1980. *The Languages of Theatre. Problems in the Translation and Transposition of Drama*. Oxford and New York: Pergamon Press.

KONFERENCIANAPTÁR

1999 NOVEMBER 3–7.

The 40th Annual Conference of the American Translators Association

Színhely: St Louis, Missouri, USA

Információ: American Translators Association , 1800 Diagonal Road, Suite 220, Alexandria VA 22314, USA. Tel.: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122, e-mail: 73564,2032@compuserve

1999 NOVEMBER 25–27.

UNESCO Chair in Translation Studies - UCTS Conference

Színhely: Bratislava (Budmerice), Szlovákia

Rendező: Comenius University, Bratislava

Nemzetközi szervező bizottság: Mona Baker (Manchester), Piotr Fast (Katowice), Gideon Toury (Tel Aviv), Brano Hocheľ (Bratislava)

Központi téma: Translating and Training Translators for Changing Market(s)

Információ: UNESCO Chair in Translation Studies, Comenius University, Safarikovo nam. 6. 818 06 Bratislava, Slovakia, Fax: 421 7 63 828 615, e-mail: ucts@rec.uniba.sk.

A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet

Kóbor Márta

A francia fordításkutatás eredményei különféle, legfőképp nyelvi okokból kifolyólag viszonylag kevésbé ismertek a fordítástan hazai berkeiben. Az alábbiakban a párizsi Sorbonne Nouvelle égisze alatt működő Tolmács- és Fordítóképző Főiskolán (Ecole Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs, ESIT) immár 40 éve folyó fordításelméleti kutatások legfontosabb eredményeinek rövid összefoglalására vállalkozunk.

1. Az ESIT kutatócsoportjának története

Franciaország talán legismertebb fordításelméleti iskolájának vezéralakja, Danica Seleskovitch 1956-ban kezdett el a párizsi Tolmács- és Fordítóképző Főiskolán tanítani, ahol egyrészt pedagógiai tevékenysége, másrészt az iskola akkori vezetője, Maurice Gravier ösztönözték arra, hogy gyakorlati tevékenységét görcső alá véve elméleti szempontból is közelítsen napi munkájához. A nyelvészettel önmagában sohasem foglalkozó, sőt az egymást követő, sokszor egymásnak ellentmondó elméletektől és nyelvészeti iskoláktól hosszú pályafutása során önmagát mindvégig szándékosan távol tartó Seleskovitch nyelvekhez való viszonyát nem befolyásolták sem mondat-, sem szövelemzési problémák, sem szintaktikai, sem szemantikai kategóriák. Fordításról vallott nézeteit, s a lassanként köréje csoportosuló, kutatásaikat szintén gyakorlati tevékenységükre építő munkatársaiból formálódó kutatócsoport tagjaival, közülük kiváltképp az iskola jelenlegi vezetőjével, Marianne Ledererrel karöltve kidolgozott interpretatív fordításelméletét leginkább saját, s kollégái hosszú évtizedek során megszerzett szakmai tapasztalata, konferenciatolmácsi múltja alakította.

Seleskovitch érdeklődése elsőként a nemzetközi konferenciákon akkortájt legelterjedtebb, tehát napi tevékenysége leggyakoribb tárgyát képező konszekutív tolmácsolás felé irányult. Ezen kutatási területen szerzett tapasztalatait 1968-ban a *L'interprète dans les conférences internationales, problèmes de langage et de communication* (A konferenciatolmács – a nyelv és a kommunikáció problematikája), 1975-ben pedig a *Langage, langue et mémoire, étude de la prise de notes en interprétation consécutive* (Nyelv, nyelvek és memória. Jegyzetelés konszekutív tolmácsolás közben) címet viselő kötetekben összegzi. Ez utóbbi alapjául két angol nyelven elhangzott beszéd során egy tucat hivatásos tolmács által elkészített jegyzetek, s maguk a tolmácsolások szolgáltak. 1976-tól kezdődően, Lederer fokozatos előtérbe kerülésével a kutatócsoport figyelme előbb a szimultán tolmácsolás felé fordul (e tolmácsolási mód legkimerítőbb megközelítése Marianne Lederer tollából látott napvilágot 1981-ben), majd a kutatások elmélyülésével lassanként kiterjed az írásbeli fordítás tárgykörére is, mely-

nek alapvető mechanizmusai a formálódó, mind koherensebb egészlet alkotó elmélet szerint lényegében nem különböznek a tolmácsolásától.

A kutatócsoport két legmeghatározóbb egyénisége azóta több közösen készített kötetben (pl. Seleskovitch & Lederer 1989), valamint cikkek egész sorában tárta a világ elé a fordítástudomány történetébe interpretatív elméletként bevonult nézeteit. Legfontosabb cikkeiket az *Interpréter pour traduire* címet viselő kötetbe gyűjtötték össze, melynek első kiadására 1984-ben került sor, a korábban sajnos nehezen áttekinthető terminológia pontosítását követően némileg módosított kiadása pedig 1993-ban került a könyvesboltok polcaira. A kötet rövid bemutatása, illetve Seleskovitch és Lederer egy-egy cikke magyarul is olvasható a Helikon egyik különszámában (1986/1–2). Az interpretatív fordításelmélet legfontosabb eredményeit Lederer legutóbb a *La traduction aujourd'hui- le modèle interprétatif* (A fordítás ma – az interpretatív modell) című kötetben gyűjtötte egybe, amelynek kiadására 1994-ben került sor.

Doktori iskolájukba a világ minden tájáról érkeznek kutatók, akik számos nyelvpárosításon (a koreaitól a spanyolig, az arabtól a kínaiig), valamint számtalan szakterületen s műfajban (a műfordítástól a bírósági tolmácsoláson keresztül a szoftverek fordításáig) bizonyítják az ESIT elméleti feltételezéseinek érvényét. Disszertációk egész sora támasztja alá Seleskovitchék meggyőződését, miszerint a professzionális fordítás/tolmácsolás nem nyelvi, következtetésképp nem is nyelv-függő művelet (pl. francia-koreai viszonylatban lényegében ugyanazok a mechanizmusok működnek, mint a francia és az olasz esetében), amelyet a tevékenységi kör és mód sem befolyásol alapvetően (legyen szó akár szóbeli, akár írásbeli fordításról).

Fontosnak tartjuk azonban megjegyezni, hogy az ESIT kutatócsoportjának elméleti megállapításai kizárólag a professzionális fordításra/tolmácsolásra vonatkoznak, s figyelmen kívül hagynak minden egyéb, a köznyelvben szintén „fordítás”-nak nevezett tevékenységet (pl. nyelvtanulás, szótárkészítés stb. céljából történő nyelvi megfeleltetést).

2. Az interpretatív fordításelmélet tárgya

Az iskola empirikus szemlélete meghatározó, kutatásaik nem egy már meglévő nyelvelméleten, hanem a nyelvek működésének, a fordítás/tolmácsolás gyakorlatának megfigyelésén és alapos elemzésén alapulnak – s épp ez adja meggyőző erejüket. Elméletüket nem egy-egy hipotézis bizonyításhoz szükséges, s ennek érdekében kellőképpen „megválogatott” példák felhasználásával próbálják bizonyítani, hanem – épp ellenkezőleg – autentikus, kontextusukból ki nem ragadott példákra építik feltevéseiket.

Elméletük kiindulópontjaként azon megfigyelésük szolgált, miszerint – bár tevékenységük kiindulási és végterméke kétségkívül nyelvi természetű – a fordítók és tolmácsok valójában nem magukat a nyelveket fordítják, hanem egy, a fordítandó szövegek által hordozott nem verbális tartalmat, amelyet az egyes nyelvek, és az azokat használó beszélők illetve szerzők is sajátosságaiknak megfelelő módon verbalizálnak. Ennek bizonyítására a forrás- és célnyelv szerkezeti elemeinek, kifejezőmódjának összehasonlítása helyett Seleskovitchék

mindössze azt tartják fontosnak megjegyezni, hogy a nyelvek – függetlenül attól, hogy milyen nyelvről van szó – mind másként ragadják meg, és reprezentálják a valóságot, ami azonban távolról sem jelenti azt, hogy a különféle nyelvek használói másként is látnák a világot. Sokat idézett példájuk a „kulcs-lyuk jelenség”, amely minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy bár a különféle nyelvek gyakran más-más aspektusát explicitálják ugyanannak a dolognak vagy fogalomnak (pl. az angol *keyhole* ‘kulcs-lyuk’ szemben a francia *trou de serrure*-rel, ami szó szerint ‘zár-lyuk’), a különböző nyelveket beszélők tudatában ettől függetlenül ugyanaz a mentális reprezentáció él. Az interpretatív fordításelméletben tehát a nyelv metonimikus¹ természete kap hangsúlyt – az, hogy a mentális reprezentációkhoz képest az egyes nyelvekben általában csupán egy-egy rész utal az egészre, amely „részek” a különféle nyelvek esetében sokszor különböznek egymástól.

Egyik rendkívül reprezentatív”példájuk azt vizsgálja, a különböző nyelvek miféle szempontok szerint neveznek meg például egy múzeum falán látható képet. Eszerint az angol *painting*, a francia *tableau*, az olasz *quattro* stb. mind más aspektusból (felülete, alapja illetve alakja felől) közelít ugyanahhoz a tárgyhoz. Az egyes nyelvi elemek kommunikációban betöltött szerepe e példák tanúsága szerint a jelentés „hordozása” helyett annak csupán egyfajta „képviselőtére”, felidézésére korlátozódik.

A nyelveknek ez a jellegzetessége az ESIT teoretikusai szerint nem csupán a lexika szintjén érvényesül, hanem a nagyobb egységek, tehát a szövegek tekintetében is. Amint a szavak is gyakran csupán egy-egy aspektusát nevezik meg az általuk jelölt fogalomnak vagy tárgynak, a szöveg szintjén ugyanez a jelenség tapasztalható. „Minden szöveg elliptikus” – állítja Seleskovitch (1984: 183), kiemelve, hogy amint az egyes lexikai elemek, a szövegek is kimondatlanul hagynak sok-sok megértésükhöz szükséges részletet, önmagában tehát egy-egy szöveg sem jelöl illetve jelent semmit, csupán felidézni képes jelentéseket. Ezen gondolatok a különféle fordításelméletek által több-kevesebb figyelemre számot tartó jelenség, az explicit-implicit variáció minden fordítási szituációra történő kiterjesztésén alapulnak. Eszerint az egyes nyelvek, illetve használók is általában csupán mondandójuk egy részét explicitálják, a „többit” implicit, azaz kimondatlan formában hagyják.

A fenti megállapításokból több dolog is következik. Mivel teljesen természetes (a nyelvek metonimikus természetéből fakad), hogy az egyes nyelvek mentális reprezentációink más-más részletét explicitálják, azok összehasonlításából aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Az interpretatív fordításelmélet képviselői ezért – legalábbis a fordítástudomány terén – kétségbe vonják a kontrasztív kutatások relevanciáját. Az ESIT köré csoportosult kutatók nem elégszenek meg a nyelvi jelenségek felszínes összehasonlításával, hanem igyekeznek azt vizsgálni, miként lehetne megragadni a fordítás folyamatát és alapvető mechanizmusait.

A második fontos következtetés, hogy amennyiben a nyelvi elemek, s a különféle nyelven íródott szövegek önmagukban nem jelentenek semmit, csupán utalnak valamire, ahhoz, hogy elnyerjék értelmüket, valakinek (jelen esetben a fordítónak) meg kell fejtenie, interpretálnia kell jelentésüket. A fordításelméleti

kutatások elsődleges tárgyát ezért ezen interpretáció, vagyis a megértés-értelmezés folyamata kell, hogy képezze.

Nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy az emberi elmében bármely részlet (szolgáljon alapjául akár nyelvi, akár vizuális, akár auditív, vagy bármi másféle benyomás) képes ugyanazt a képzetet felidézni (az utcán elég ismerősünk sziluettjét, vagy akár csak fejformáját meglátnunk, hangját meghallanunk ahhoz, hogy felismerjük). Ilyen értelemben az, hogy az egyes nyelvek a dolgok és fogalmak mely aspektusát ragadják, s nevezik meg, csupán felszíni kérdés, mivel a lényeg – a nyelvi „csomagolástól” teljesen függetlenül – minden esetben ugyanaz marad. A fordítónak e nem-verbális lényeg szempontjából jelentéktelen nyelvi köntöstől kell tehát megfosztania (az ESIT terminológiája szerint „deverbalizálnia”) a fordítandó szöveget, s a gondolatokat a célnyelv köntösébe bújtatva (a célnyelvi normáknak és befogadói elvárásoknak megfelelő módon explicitálva) kell hallgatósága rendelkezésére bocsátania. E logikát követve, a fordítás kutatóinak az implicit tartalom megértésén kívül a deverbalizálás, illetve a célnyelven történő megfogalmazás (explicitálás) folyamatát is figyelemmel kell kísérniük.

A fenti okokból kifolyólag az interpretatív elmélet képviselőinek vizsgálódásai nem korlátozódnak a kiindulási és végtermékre, hanem folyamatként, folyamatában próbálják megragadni a fordítói tevékenységet. Figyelmük, amely gyakorlatilag a fordítói tevékenység minden egyes mozzanatára kiterjed, a folyamatot három fázisban modellálja, illetve követi nyomon:

- (1) az explicit nyelvi megjelenítés mögött megbúvó implicit jelentés megértése
- (2) a hallottak mentális képpé, nem-verbális reprezentációvá alakítása vagyis deverbalizálása
- (3) a nem-verbális jelentés célnyelvi megfogalmazása (explicitálása)

Az interpretatív fordításelmélet lényege, hogy a fordítást nem nyelvi átváltási műveletként, hanem egy háromszöggel érzékeltethető kognitív folyamatként tekinti, melynek harmadik sarkában a jelentés értelmezése (interpretálása) áll. Ahhoz, hogy egy szöveg valódi jelentése előbb a fordító, majd az általa elkészített fordítás olvasói számára is hozzáférhetővé váljék, Seleskovitchék szerint a fordítónak a percepciótól a konceptualizálásig, majd az idegen nyelven történő újra-verbalizálásig kognitív műveletek s ismeretek egész sorát mozgósítania kell. Az ESIT kutatói érdeklődésének középpontjában ezért nem a forrás- és célnyelv, nem is maga a fordítandó szöveg, hanem az emberi értelem nyelvhez fűződő kapcsolata áll.

3. A megértés folyamata

Az interpretatív fordításelmélet a megértés problematikája körül artikulálódik. Seleskovitch szinte egészen a kezdetektől, 1968 óta foglalkozik a megértés folyamatának vizsgálatával, amely azóta is kitüntetett helyen szerepel az ESIT kutatócsoportjának programjában.

1975 körül dolgozzák ki, majd tovább pontosítják a megértés folyamatával kapcsolatos terminológiát, amely az elméleti kutatások elmélyülésével egyre szervezettebb rendszerbe szerveződött. Kezdetben a nyelv és a jelentés megértéséről beszélnek, a szavak és a dolgok, vagyis a megértés nyelvi és nem-nyelvi szintjét különítik el egymástól. 1975 óta használják szisztematikusan írásaikban a *signification* (nyelvi, szótári jelentés), illetve *sens* (kognitív jelentés, értelem) megkülönböztetést (Seleskovitch 1975: 11). Számos alkalommal és számos példával bizonyították, hogy a nem verbális természetű jelentés, vagyis egy szöveg értelme szinte soha nem egyenlő a verbális, nyelvi jelentések összegével: ha a fordítandó szövegből előzőleg kiválogatott szavak, illetve mondatok szótári jelentését összevetjük egy sikeres fordítás szerint az adott szövegben kapott értelmükkel, gyakran meglepő eredményekre jutunk.

Az alábbiakban egy veszélyeztetett gyermekekkel foglalkozó telefonos segítség-szervezetről szóló francia újságcikk részletének egyik általunk elfogadhatónak ítélt magyar fordítása alapján próbáljuk illusztrálni a párizsi kutatócsoport ezen meggyőződését:

Francia eredeti:

L'appelant doit d'abord trouver le courage, ou l'occasion, de composer le 05-05-41-41. Dans 70% des cas, il s'agit d'un enfant. Ensuite, il lui faut supporter l'attente. Un message défile en boucle pour l'inciter à ne pas raccrocher, mais il n'empêche: un tiers seulement des appelants trouvent une oreille attentive auprès de l'un des quarante chargés d'accueil qui se relaient au Snatem (Service national d'accueil téléphonique pour l'enfance maltraitée), boulevard Brune, dans le 14e arrondissement. ... (Le Monde, mercredi 18 septembre 1996)

Magyar fordítás

A telefonálónak először is bátorságra, vagy csak egy megfelelő alkalomra van szüksége, hogy feltárcsázza a 05-05-41-41-es zöld számot. Az esetek 70%-ában egy gyermek van a vonal végén, akinek azután türelemmel ki kell várnia, hogy sorra kerüljön. A vonal másik végén egy hang ugyan újra meg újra arra biztatja, nehogy letegye, mégis hiába: a telefonálók alig egyharmada várja meg, hogy a párizsi székhelyű országos telefonos gyermek-segélyszolgálat (Snatem) negyven munkatársának valamelyikénél meghallgatásra találjon. ... (Le Monde, 1996. szeptember 18.)

Tapasztalhatjuk, hogy a fenti rövid szöveget alkotó szavak szótári jelentése szinte minden esetben számottevően különbözik az általuk a szövegben elnyert értelmüktől. Bár a szövegnyelvészet módszereivel kétségkívül könnyedén megmagyarázhatnánk, hogy a szótári jelentése szerint *egy gyermekről van szó* kifejezésből (il s'agit d'un enfant) hogyan lett *egy gyermek van a vonal végén*, az 'üzenet'-et jelentő *message*-ből hogyan lett *hang*, a *défile en boucle* ('körbe vonul', 'körbejár') kifejezésből hogyan lett *újra, meg újra*, kizárólag a nyelv, vagy a szöveg szintjén nem indokolja semmi, hogy a fordító (egyébként nagyon helyesen) *párizsi székhely*-nek fordítsa a *boulevard Brune, dans le 14e arrondissement* kifeje-

zést (szó szerint: 'a Brune sugárúton, a 14. kerületben'). Olyan szótárt is aligha találunk, mely a 05.05.41.41 fordításához a *zöld*, esetleg *ingyenes szám* kiegészítést javasolná.

Ezek a példák egyértelműen bizonyítják, hogy a fordítás folyamatában nem csupán arról van szó, hogy egy szöveg értelme nem egyenlő a szótári jelentések összességével, hanem arról is, hogy a megértés folyamata aligha magyarázható csupán nyelvi-nyelvészeti eszközökkel, hiszen abban bizonyíthatóan egyéb, nem nyelvi eredetű tényezők is szerepet játszanak.

A fenti, s hasonló példák bizonyossága szerint a klasszikus saussure-i értelemben egymástól valóban elválaszthatatlan signifiant és signifié a nyelv használata során még a számok és szakkifejezések esetében is elválhat egymástól, és – adott esetben – gyakorlatilag bármely jel utalhat bármely reprezentációra. Az, hogy az értő befogadók számára adott helyzetben az efféle polisziémia mégsem jelent problémát, Seleskovitchék számára azt bizonyítja, hogy a jelentés nem magában a nyelvi rendszerben, hanem a fordító tudatában keresendő (Seleskovitch & Lederer 1984: 72). Meggyőződésük szerint ráadásul a jelentés bármilyen, nem feltétlenül nyelvi jel formájában testet ölthet (gesztus, stb.), s ilyen értelemben szintén közelebb áll a beszélőhöz és hallgatójához, a szerzőhöz és olvasójához, mint magához a nyelvhez, mint rendszerhez. Ezért nem érdekli hát az ESIT kutatóit a forrás- és a célnyelv, s ezért van az is, hogy – sok más fordításkutatóval ellentétben, akik a nyelv mind komplexebb régióiban (szintaktikai, szövegnyelvészeti szinten) keresik a megoldást – a megértés folyamatához, mely Seleskovitchék szerint szubjektív és dinamikus (Seleskovitch 1975: 174), az ESIT kutatóinak logikája szerint a nyelv helyett az emberi elme működése felől tanácsos közelítenünk (Seleskovitch 1976: 108).

A megértéshez tehát elsősorban ismeretek szükségesek, amelyek a fentiek értelmében szintén nem tekinthetők pusztán nyelvi természetűnek: „A jó fordítónak számot kell vetni azzal, hogy nem képes lefordítani egy szöveget anélkül, hogy ne merítsen a forrásnyelv ismeretét meghaladó tudásanyagból” (Seleskovitch 1986: 165).

Kezdetben a szavak ismeretén felül a dolgok ismeretét emlegetik, majd a nyelvi ismeretektől azon nem nyelvi ismereteket tartják szükségesnek elkülöníteni, melyek lehetővé teszik, hogy a hallgatók a felszíni, nyelvi szintről eljuthassanak a mélyebb, „lényegi” szintre. A jelentéssel kapcsolatos terminológiai pontosítással és a velük kapcsolatos kutatások elmélyülésével párhuzamosan a megértéshez szükséges ismeretek pontosabb kategorizálására is sor került. Seleskovitchék kezdetben „tárgyi” (tematikus) illetve „nyelvi”, később „kognitív” és „nyelvi” (Seleskovitch & Lederer 1984: 72–103) ismeretanyagot különböztetnek meg egymástól, majd az első kategória a „kognitív összetevők” összefoglaló nevet kapja, melyen belül a „kognitív kontextusból” (i.m. 227), vagyis a szöveggörnyezetből származó nem nyelvi ismereteink összességéből, illetve „kognitív ismeretanyagunkból” (i.m. 174) azaz a születésünk óta tudatunkban felhalmozódott általános tudásunkból származó ismereteket különböztetnek meg. Az ESIT koncepciója szerint a jelentés mindezen különféle ismereteknek a megértés folyamatában egymástól el nem választható, reflexszerű összeolvadásából születik meg.

Már utaltunk rá, hogy a „forrásnyelvet meghaladó tudásanyag” nem a nyelvben és nem is a fordítandó szövegben keresendő, ezért a megértéshez szükséges ismeretek után az ESIT kutatói a befogadó elméjében, nevezetesen emlékezetében kutatnak. A Paris XII. egyetemen Barbizet-tel, az agyi mechanizmusok kutatójával közösen végzett neuro-pszichológiai kísérleteik tanúsága szerint a memóriánkban tárolt ismeretek agyunkban funkcionális hálózatokba rendeződnek. Különbéféle ismereteink összefüggéséről és folyamatos interakciójáról tanúskodik azon megfigyelésük (Barbizet 1964), miszerint az emberi agykéreg tízmilliárd agysejtje ezertől tizezerig terjedő nagyságrendű kapcsolódási ponttal rendelkezik, ezért kizártnak tekinthető, hogy a nyelvi ismeretek izoláltak, egyéb ismereteinktől függetlenül aktiválhatók legyenek.

A memóriával kapcsolatos egyéb kutatásainak csupán a fordítás elmélete szempontjából legérdekesebb eredményeit tartjuk szükségesnek megemlíteni. Első lépésben a kezdetben akusztikus, majd „verbális” (Seleskovitch 1975: 15), később „formális” (Seleskovitch & Lederer 1984: 85) jelzővel illetett rövid távú memóriát tartják szükségesnek körülhatárolni, ami annak a kb. 7–8 szónak tárolására szolgál, amit egyszerre emlékezetünkben tudunk tartani, s amellyel a kísérletek tanúsága szerint a megértés folyamatában egyéb ismereteink fűzőóra lépnek. A nyelvi s kognitív ismeretek nehezen megragadható szintéziséből származó „kognitív egységek”² ezután a középtávú kognitív memóriába kerülnek. Az ember tartós ismeretei a hosszú távú kognitív memóriájában tárolódnak, s innen hívhatók elő szükség esetén a nyelvi elemek által felidézni kívánt implicit jelentés(ek) rekonstruálásához.

Ebben a megközelítésben a fordításkutatók vizsgálódásainak gyakori tárgyát képező fordítási egységek, amik a fordítás több évezredes története során voltak már a szavak, a mondatok, újabban pedig maguk a fordítandó szövegek, Lederer meghatározása szerint a fent említett kognitív egységek volnának, melyek tehát – sok kolléga elképzelésével szemben – nem a szöveg egy-egy szegmensének felelnek meg, hanem a fordító egyfajta tudatállapotának. Ilyen értelemben mondhatjuk hát, hogy az ESIT a fordítás pszichológiai megközelítését gyakorolja.

4. A fordítási folyamat további mozzanatai: a de- és reverbalizálás

Amint már említettük, az ESIT koncepciója szerint ahhoz, hogy a célnyelven spontán természetességgel hallgatói elé tudja tárni az elhangzottakat, a fordító/tolmács kénytelen nyelvi köntösétől megfosztani, vagy talán inkább megszabadítani a forrásnyelven elhangzottakat. Seleskovitchék terminológiája szerint ez a „deverbalizálás” mozzanata, amely a megértési, ha úgy tetszik értelmezési (interpretatív) folyamat eredményeképpen válik lehetségessé.

A fordítás folyamatában a nyelvi és kognitív tudás fűzőja segítségével megértett, poszt-verbális formában tárolt értelem célnyelvi újrafogalmazása úgy történik, hogy a nyelvhasználó hallgatósága feltételezett kognitív ismeretei és szükségletei tudatában formázza, vagyis explicitálja újra célnyelven az eredeti szöveg jelentését. A telefonos segélyszolgálatról szóló fenti példákra visszatérve nyomon követhetjük, milyen jelentős szerepet játszik a fordítás aktusában

nemcsak a deverbilizálás, hanem a fordító azon tudása is, amit a célnyelvi olvasók ismereteiről alkot. A megértési folyamatban nyelvi és nem-nyelvi ismeretei fúziójának eredményeként válhatott világossá számára, hogy a *boulevard Brune, dans le 14eme arrondissement* a telefonos szolgálat párizsi székhelyének címe. Az, hogy az eredetileg francia olvasóknak szánt szöveg mennyire volt pontos a cím megadásakor, csak a deverbilizálás eredményeképpen veszíthette el jelentőségét, s a fordító saját, magyar olvasói ismeretei, s szükségletei tudatában választhatta végül a bizonyos értelemben kevésbé explicit (utcanév helyett város), bizonyos értelemben pedig explicitebb („...székhelyű”) megfogalmazást.

Ennek a tudatos, kreatív folyamatnak az eredményeképpen Seleskovitchék szerint olyan ekvivalenciák születnek, melyek egyediek, melyeket egyetlen nyomtatott szótár sem tartalmaz, melyek adott fordítási szituációban mégis tökéletesen helytállóak, s képesek visszaadni az eredeti szöveg értelmét. Az ESIT teoretikusai számára – kezdetben kissé zavaros terminológiájuk letisztulása óta – ezt jelenti az ekvivalencia fogalma, szemben a nyelvi szinten történő szótári vagy kontextuális megfeleltetésekkel (korrespondenciákkal). Ilyen értelemben a *trouver* (‘találni’); *supporter l’attente* (‘elviselni a várakozást’); *il n’empêche* (‘nem akadályozza meg’) francia kifejezések hiába rendelkeznek a mögöttük zárójelben feltüntetett magyar nyelvi szótári megfelelővel (vagyis korrespondenciákkal), a fent idézett egyedi fordítási aktusban nem biztos, hogy ezek teszik majd lehetővé magyarul is ugyanazon kognitív tartalom kifejezését. A deverbilizálás folyamatában a francia szerző által választott, s használt kifejezések formája jelentőségét veszti – a szöveg értelmének magyar nyelven történő, hűséges visszaadásához olyan kreatív ekvivalenciák szükségesek, melyek nem feltétlenül szerepelnek a szótárban: *trouver* – *szüksége van*; *supporter l’attente* – *türelemmel ki kell várnia, hogy sorra kerüljön*; *il n’empêche* – *hiába*, stb. Seleskovitch így ír a fordítás aktusában született ekvivalenciákról:

Nagyon egyszerű okokból állítjuk azt, hogy a fordításban szerephez jut az alkotókészség: szerepe azoknak a korábban nem sejthető megfelelések megalkotásában nyilvánul meg, amelyek az adott szövegekre érvényesek, de a két nyelv összevetésének szintjén nem jósolhatók meg előre. (Seleskovitch 1986: 167)

Az ekvivalencia fogalmának tisztázása teszi lehetővé egy, az ESIT kutatóinak írásaiban rendre visszatérő megkülönböztetés megértését: a professzionális fordítás, amely mindig egy kreatív, interpretatív folyamat eredménye, nem egyenlő a nyelvi megfeleltetések, vagyis korrespondenciák szintjén operáló átkódolási művelettel (transcodage).

Seleskovitch, aki kezdetben csupán a tolmácsolás elméleti hátterét, alapvető mechanizmusait kutatta, hamar felismerte, hogy függetlenül attól, hogy szóban, vagy írásban történik, hogy irodalmi vagy szakszöveg fordításáról van szó, néhány kétségtelen változótól eltekintve mindenfajta fordítási tevékenység a megértés, az interpretáció, tágabb értelemben a nyelvhasználat megismerésének tárgykörébe tartozik³. Az interpretatív fordításelmélet elnevezésben az

interpretatív szó így egyszerre utal magára a tolmácsolási tevékenységre (franciául *interprétation*), melynek tanulmányozásán általános elméleti feltételezései alapulnak, valamint arra az általános értelmezési folyamatra, amely Seleskovitchék szerint minden fordítási művelet alapja. Az értelem Seleskovitchék szerint nem a forrásnyelvben, s nem is a forrásnyelven megalkotott fordítandó szövegben keresendő, hanem egyfajta poszt- illetve preverbális formájú tudatállapot formájában létezik, melyet a tolmács nyelvi és nem nyelvi ismereteinek birtokában épít fel, majd hallgatósága feltételezett ismereteinek tudatában explicitál a célnyelven. Amennyiben a fordítást a megértés – deverbálizálás – újrakifejezés hármas folyamatában képzeljük el, az a megértés tudománya, tehát a kognitívizmus tárgykörébe tartozik.

Jegyzetek

1. A megnevezés metonimikus természetét remekül nyomon követhetjük egy-egy nyelven belül, és több nyelv viszonylatában is egy néhány évvel ezelőtt megjelent tárgy, a rádiótelefon elnevezése kapcsán: a magyarban kezdetben használatos rádiótelefon, *bunkofón*, *maroktelefon* elnevezések után elterjedt *mobiletelefon* használatát úgy tűnik végképp felváltja a rövid *mobíl* elnevezés. Hasonló előzmények után nyert teret a franciában a *portable*, német nyelvterületen a *handy*, angolszász vidékeken pedig a *mobile* elnevezés, melyek egyébként mind más-más aspektusát emelik ki ugyanannak a tárgynak. Meg szeretnénk ugyanakkor jegyezni, hogy az ESIT kutatói Lederer nyomán a nyelvek fent bemutatott jellemzőit egy másik retorikai jelenséghez, a „szinechdoké”-hoz hasonlítják. Magyar nyelvű összefoglalónkban mi tudatosan döntöttünk a „metonímia”, „metonimikus” terminusok használata mellett.

2. „Units of meaning are the synthesis of a number of word present in short term memory associating with previous cognitive experiences of recollections; this merging into sense leaves a cognitive trace in the memory while the short term memory is waking up and storing the ensuing words until a new synthesis occurs...” (Lederer 1978: 330).

3. Seleskovitch *De l'expérience aux concepts című* tanulmánya segítségével remekül nyomon követhetjük, hogyan jutottak el az ESIT munkatársai a szimultán tolmácsolás gyakorlatának megfigyelésétől általános fordításelméletük megfogalmazásáig. (Seleskovitch & Lederer 1984: 72–103)

Irodalom

- Barbizet, J. 1964. Études cliniques de la mémoire. In: *Etudes sur la Mémoire*. Paris: L'Expansion Scientifique Française.
- Lederer, M. 1978. Simultaneous Interpretation – Units of Meaning and other Features. In: Gerver D. & Sinaiko H.W. et al. (eds.) *Language Interpretation and Communication*. New-York: Plenum Press.

- Lederer, M. 1994. *La traduction aujourd'hui- le modèle interprétatif*. Paris: Hachette.
- Seleskovitch, D. 1968. *L'interprète dans les conférences internationales, problèmes de langage et de communication*. Paris: Minard Lettres Modernes.
- Seleskovitch, D. 1975. *Langage, langue et mémoire, étude de la prise de notes en interprétation consécutive*. Paris: Minard Lettres Modernes.
- Seleskovitch, D. 1976. Interpretation, a psychological approach to translating. In: Brislin, R. W. et al. (eds.) *Translation: Application and Research*. New-York: Gardner Press.
- Seleskovitch, D. & Lederer M. 1984. *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Erudition.
- Seleskovitch, D. 1986: Fordítás és alkotókészség. In: *Helikon Világirodalmi Figyelő*. 1–2 167 (Kálmán Péter fordítása)
- Seleskovitch, D. & Lederer, M. 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: OPOCE és Didier Érudition.

KONFERENCIANAPTÁR

2000 ÁPRILIS 26–29. és 2000 SZEPTEMBER 21–24.

The 3rd International Maastricht-Lodz Duo Colloquium on "Translation and Meaning"

Színhely: Maastricht, Hollandia és Lodz, Lengyelország

Szervező: Drs Marcel Thelen (Maastricht) és Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Lodz)

Központi téma: Translation and meaning, practical aspects (Maastricht), theoretical aspects (Lodz).

Információ:

Maastricht session: Drs Marcel Thelen (Chairman and Sectertary), Department of English, Hogeschool Maastricht, School of Translating and Interpreting. P.O. Box. 964. 6200 AZ Maastricht, the Netherlands. fax: 31 346 6649, e-mail: m.m.g.j.thelen @ ftv.hsmaastricht.nl.

Lodz session: Prof. Dr. habil. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. (Chairman) Department of English Language, University of Lodz, Al. Kosciuszki 65. 90-514 Lodz, Poland, Fax: 48 42 36 63 37, e-mail: duoduo@ksyia.uni.lodz.pl

Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda 130 éves

Szappanos Géza

Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda Rt., illetve annak jogelődje, a Magyar Királyi Miniszterelnökségi Központi Fordító Osztály történetének bemutatásán keresztül megközelítőleg objektív képet alakíthatunk ki a fordítás, beleértve a szakfordítás hazai szabályozásáról.

1. Az OFFI Rt., illetve jogelődjének megalapítása

A soknemzetiségű Magyarország hivatalos nyelve évszázadokon keresztül a latin volt, s ezt csak olykor szakította meg a német nyelv kötelező hatósági használata, pl. József császár uralkodásának éveitől vagy az 1948–49-es szabadságharc bukása utáni időkben. A jogszabályok, kormányzati határozatok is ezeken a nyelveken készültek, és azokkal közvetlenül csak a rendi világ vezető osztályainak tagjai, valamint a deákos műveltséggel rendelkező értelmiség szűk köréhez tartozó személyek ismerkedhettek meg, míg a lakosság széles – politikai jogokkal nem, vagy csak részben rendelkező – tömegei azokhoz hozzá nem férhettek.

Mivel a lakosság túlnyomó többsége nem értett sem latinul, sem németül, még kevésbé volt képes magát e nyelveken írásban kifejezni, kénytelen volt latinul vagy németül tudó embereket, „translator”-okat vagy „Übersetzer”-eket igénybe venni, akik beadványaikat díjazás ellenében lefordították. Az országos hatóságoknál, kormányzati szinteken, ahová a jogkereső közönségnek anyanyelvén szerkesztett beadványai tömegesen érkeztek be, a belső szervezés rendjében kialakultak a hierarchia alsó lépcsőfokain álló „officina translatória”-k, a fordítóirodák, melyek kizárólag az adott kormányzati szint belső fordítási szükségleteit voltak hivatottak kielégíteni.

Az államiságát 1867-ben részben visszanyert Magyarország felelős tényezői felismerték, hogy a régebbi gyakorlat nem tartható fenn, még akkor sem, ha a latin nyelv helyét a magyar nyelv foglalta el. Mivel a nyelvhasználat terén komoly közjogi engedmények megtételétől idegenkedtek, a kapitalizmus fejlődésének korszakába lépett ország kibontakozó kereskedelmi és ipari fejlődésének fellendülésével együttjáró rendkívüli mértékben megnövekedett jogi- és igazgatási ügyforgalom nyelvi akadályait le kellett bontani. Szükség volt továbbá a korábbi jogrend helyébe lépő állami és gazdasági berendezkedés jegyében egyre-másra napvilágot látó jogszabályok gyors és megbízható fordítására a nemzetiségek számára.

Ez az európai közigazgatás történetében újszerűnek és haladónak tekinthető feladat lett a Központi Fordító Osztály egyik legfőbb feladata. Ez az intézmény nemcsak fordítástörténeti, hanem igazgatás-, sőt kultúrtörténeti szempontból

is érdekes színfoltja a magyar történelemnek, és hasonlót a világban valószínűleg csak egy-két bi- vagy multilinguis ország (Belgium, Svájc, illetve a II. világháború után Jugoszlávia) hasonló jellegű hivatalos fordító szerveinél, központi kormányhivatalainál találhatnánk meg.

A kormányzati rendszer kötelességének tartotta, hogy a soknyelvű országban az idegen ajkú kisebbségek saját anyanyelvükön ismerjék meg az ország törvényeit, egyéb jogszabályait, a jogéletet, a törvénykezést és a közigazgatást, a kibontakozó gazdasági tevékenységet, a mindennapi életet szabályozó hatósági határozatokat. E feladatok ellátására hozta létre az 1869. március 25-én megjelent határozat a Központi Fordító Osztályt, amely a Miniszterelnökség keretében önálló osztályként kezdte meg működését.

Már ez az első, a Hivatalos Közlönyben kihirdetett szöveg szabályozza azokat az alapvető kérdéseket, amelyek mind a mai napig végigkísérik a hazánkban működő szakfordítók és tolmácsok által felvetett problémákat. Szabályozza egyrészt, hogy kik és milyen szakmai ismeretekkel láthatnak el fordítói tevékenységet. Szabályozza az elvégzett munkáért járó díjazást, szabályozza természetesen a ma már nem működő hites tolmácsok jogosítványait, illetve azok működésének feltételeit.

A II. világháború végéig gyakorlatilag hazánkban a Királyi Miniszterelnökség Központi Fordító Osztálya munkájára vonatkozó előírások alkalmazása biztosított bizonyos áttekinthetőséget a fordítók és tolmácsok munkájára vonatkozóan.

2. A hiteles fordítás és fordításhitelesítés

A bírósági és ügyészségi munka segítésére rendelkezésre állt az ún. hites tolmácsolás intézménye. Ez a ma már hazánkban alig ismert intézmény szabályozta az egyes bíróságok működési területén azon szakmai tudással rendelkező és alapvető jogi ismeretekkel bíró személyek tevékenységét, akik hiteles fordításokat készíthettek, kizárólag hazai felhasználásra. A hites tolmácsolás intézménye a II. világháború után a szakfordítás és fordítás 1949. évi első szabályozásával egyidőben az általános szabályozás alól kikerült, és 1951–52-ben megszűnt.

A II. világháború utáni első szabályozásra a 4234/1949. számú Minisztertanácsi rendelet vállalkozott. Ebben már gyakorlatilag előírták, hogy az állami, megyei, városi és községi hatóságok, hivatalok és intézmények, úgyszintén a nemzeti és helyi vállalatok kötelesek voltak a rendelet értelmében az OFFI-hoz fordulni, kivéve, ha a fordítás (tolmácsolás) elvégzésére alkalmas személyzettel rendelkeztek.

A fenti szabályozás már kezdetben kiemelte az OFFI országos jelentőségét, és számára – mivel akkor egyetlen ilyen állami intézmény volt – monopolhelyzetet biztosított. Ez a helyzet tulajdonképpen csak a 60-as évek elején az egyes minisztériumok mellett szervezett ún. háttér-intézmények megjelenésével változott, de a hiteles fordítások és a fordításhitelesítés tekintetében az OFFI megkülönböztetett feladatköre továbbra is fennáll.

Az 1980-as évek végén elkezdődött privatizációs folyamatok, illetve a vállalkozási szabadság az ún. háttéroidák folyamatos átalakulásához, egyes esetekben magánkézbe kerüléséhez, más esetekben megszűnéséhez vezetett. Ezzel pár-

huzamosan a korábban szervezett magánvállalkozások megerősödése mellett új, a megszűnt cégek vevőkörét „átmentő” fordítói vállalkozások jelentek meg.

Átérve a fordításhitelesítés témájára, megemlítjük, hogy az ipari forradalom, valamint a kereskedelmi és jogi kapcsolatok erőteljes fejlődése már a XIX. század közepe óta megkérdőjelezte az akkor kizárólagos diplomáciai felülhitelesítés komplikált gyakorlatát. Számos nemzetközi szerződés született, amelyekben az államok lemondtak bizonyos okiratok felülhitelesítéséről, ha azt a kiállító állam hatósága valamilyen formában megerősítette.

Az „Ipari Tulajdon Védelméről” kötött 1883-as párizsi egyezményben jött létre első ízben olyan multilaterális megállapodás, amelyben a részes államok lemondtak az ezen a területen keletkezett iratok diplomáciai felülhitelesítéséről. Egy általánosabb és nem bizonyos típusú iratokhoz kötött egyezmény gondolata azonban csak a XX. század derekára érlelődött meg.

Manapság az Európai közösséghez való csatlakozás és az ehhez kapcsolódó jogharmonizációs program során elengedhetetlenné válik, hogy csatlakozzunk a nemzetközi okiratforgalmat megkönnyítő egyezményekhez. Csatlakozásunkkal az 1961-es Hágai egyezményhez már 1973-ban megtettük az első lépéseket ezen az úton.

Hogyan jutottunk el idáig? 1952-ben az Európa Tanács ajánlására a Hágai Nemzetközi Magánjogi konferencia megkezdte egy nemzetközi átfogó egyezmény kidolgozását, amelynek célja a külföldi közokiratok diplomáciai (konzuli) felülhitelesítésének mellőzése volt. Az ajánlott egyezményt végül is 1961-ben kötötték meg. Sajnos ez a szabályozás is komplikált, és nem vezetett a néha talán feleslegesnek látszó felülhitelesítés mellőzéséhez, hiszen azt „póthitelesítési” eljárás váltotta ki. Az országok belső szabályozásánál feltehetően az a megfontolás érvényesült, hogy az alsóbb szintű hatóságok nem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, amelyek lehetővé tennék közvetlen részvételüket a nemzetközi jogsegélyforgalomban.

Nálunk a Hágai egyezmény végrehajtásáról az 1973-as IM/KüM együttes rendelet rendelkezik. Ennek értelmében az Igazságügyi Minisztérium állít ki tanúsítványt (apostille-) a bíróságok, közjegyzők, szakértői intézetek, valamint az OFFI által kiállított okiratok esetében. Minisztériumok és más felsőszintű állami hatósági szervek, a Legfőbb Ügyészség, a Kereskedelmi Kamara és más közokirat kiállítására feljogosított államigazgatási szervek által kiállított közokiratok tekintetében a Külügyminisztérium igazolja az aláírásra feljogosított személyek aláírásának és bélyegzőlenyomatának hitelességét.

A külföldi okiratok diplomáciai felülhitelesítéseit, illetőleg a külföldön kiállított iratok magyarországi felhasználását a nemzetközi jognak megfelelően, a nemzetközi szokásjog részeként korábban megállapodásokban rögzítették. Ezek a szabályok a konzuli hitelesítés körét szabályozták.

Anélkül, hogy hosszasan elidőznénk az okiratok hitelesítésének, felülhitelesítésének témakörében, mindenképpen érzékelnünk kell, hogy az okiratok nemzetközi forgalmának megnövekedése, az egyes köziratok (pl. útlevelek, anyakönyvi kivonatok, különféle igazolványok, végzettséget tanúsító iratok) mindenféle felülhitelesítés nélküli elismerése fokozza ezek hamisításának esélyeit.

A kereskedelmi fordítások piacán működő fordítóirodáknál talán e bonyo-

lult helyzet ismeretének hiánya eredményezhette azoknak a véleményeknek a kialakulását, amelyek az OFFI úgynevezett „monopolhelyzetének” megszüntetését kezdeményezték.

Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság 1998. január 19-ei határozata világosan fogalmaz indoklásában, miszerint: „Önmagában az a körülmény, hogy az állam valamely gazdasági tevékenységre gazdasági társaságot hoz létre, nem alkotmányellenes. Jelen esetben azonban az állam által létrehozott gazdasági társaság közfeladatot lát el, amelynek során közhitelű teljes bizonyító erejű közokiratot bocsát ki. Az 108/B/1992. AB határozatban kifejtettekhez hasonlóan (ABH, 1994. 525.) arról van szó, hogy az OFFI olyan szolgáltatást végez, amelynek lényege a közhitelesség.

Az Alkotmány 10. § (2) bekezdése szerint „az állam... kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.” Jelen esetben azonban egyrészt szó sincs arról, hogy a fordítás vagy a tolmácsolás kizárólagos állami gazdasági tevékenység lenne. Sőt arról sem, hogy a hiteles fordítás vagy a más által készített szövegfordítás hitelesítése az OFFI monopóliuma volna. A hiteles fordítás, a fordítás hitelesítése, a hiteles másolat készítése vagy a bíróságnak, ügyésznek, nyomozóhatóságnak végzett tolmácsolás nem gazdasági tevékenység, hanem állami feladat ellátása, amelyet jogi és természetes személyek díjazás fejében vesznek igénybe.

Következésképpen az Alkotmány felhívott 9. § (1) bekezdésének alapul vételével a köztulajdon és magántulajdon egyenjogúságának sérelme fel sem vethető, a vizsgált jogszabályhelyek és az Alkotmány említett rendelkezése összefüggésbe nem hozhatók.” „... a hiteles fordítás, sem a fordítás hitelesítése, sem pedig a hiteles másolat készítése nem gazdasági tevékenység. Éles különbséget kell ugyanis tenni a közhiteles szolgáltatás és a gazdasági tevékenység között. Mivel az indítvány által megjelölt alkotmányi rendelkezések gazdasági tevékenységre vonatkoznak, a R. és a Vhr. szabályai pedig közhiteles szolgáltatásokra, a vállalkozás jogának, illetve a gazdasági verseny szabadságának sérelme nem állapítható meg.”

3. A fordítók szakmai képvisellete

Az OFFI, mint hazánk legnagyobb könyvkiadáson kívüli fordítást végző cége, szakmai egyesület hiányában 1987-ig ellátta a hazai fordítók és tolmácsok képviselétét a Nemzetközi Fordító Szövetségben, a FIT-ben a Magyar Írószövetség műfordítói tagozatán keresztül. Csak az 1970-es évek közepétől kezdve indult meg a szakfordítók és tolmácsok önálló szakmai képviselétének szervezése. Ennek eredményeként jött létre a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE), amelynek minden olyan személy tagja lehet, aki a hatályos jogszabályok szerint szakfordítói munkakört láthat el, illetve ezt a tevékenységet főfoglalkozásként, anyagi ellenszolgáltatásért végzi.

Az 1986-ban megjelent rendeletcsomag szabályozta a szakfordító és tolmács tevékenység ellátásához kötelező szakmai követelményrendszert és utoljára még miniszteri ármegállapítással a szakfordításért járó díjazást is.

A gazdasági környezet folyamatos változása, a vállalkozások szabadságának

biztosítása eredményeként azonban a fordítói díjak szabad árformába kerültek, és ezáltal szabad alku tárgyává lettek. Ma már nincs kötelező előírás sem magánszemélyek, sem a fordítói piac egyéb szereplői – irodák, kft-k, Bt-k, vállalkozói igazolvánnyal rendelkező fordítók – által kért ellenértékre, sem pedig az általuk foglalkoztatott fordítók vállalt díjazáshoz kötött és azzal szoros összefüggésben megállapított arányos javadalmazására. A fordítási alapidíjak, illetve a nyelvi közvetítés díjazása ma az adott nyelv keresettsége, illetőleg a megrendelő minőségi igényeinek vagy anyagi helyzetének a függvénye. Sajnálatos kísérőjelenség, hogy mind a mai napig nem sikerült olyan általános szabályokat megalkotni, illetőleg a hatályos szabályozásnak érvényt szerezni, amely a piac szereplőinek – mind a megrendelő, mind a szolgáltató oldalán – biztonságot jelentene. A mai világban sajnos még mindig jellemző, hogy a megrendelő szempontjai között a legfontosabb helyen az olcsóság szerepel, és alig érvényesíthető a minőségi fordítás emelt díjazása. Remélhető, hogy a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete, amely tagjai közé kizárólag szakirányú felsőfokú végzettséggel és szakfordítói (tolmács) vizsgával rendelkező személyeket vesz fel, hosszú távon érvényesíteni tudja törekvéseit és el tudja érni a minőségi munka magasabb szintű díjazását.

Irodalom

- Tardy Lajos 1969. *A százszentendős fordítóiroda – a hivatalos magyar fordítás 100 évének történeti áttekintése*. Budapest: az OFFI Jubileumi kiadványa.
- Karcsay Sándor 1974. Az OFFI működése. *Tudományos Műszaki Tájékoztató* 21. évf. 8–9. szám.
- Karcsay Sándor 1975. A fordítók nemzetközi szervezete a fordításügy szolgálatában. *Tudományos Műszaki Tájékoztató* 22. évf. 7–8. szám.
- Hargitay József 1994. Külföldi okiratok diplomáciai (konzuli) felülhitelesítése. *Magyar Jog* 1994. október.

Hivatkozott hatályos jogszabályok

- 1961 október 5-én kelt Hágai Egyezmény a külföldi közokiratok felülhitelesítésének mellőzéséről.
1961. június 6-án kelt Európai Egyezmény a diplomáciai vagy konzuli képviselők által készített okiratok felülhitelesítésének mellőzéséről.
- A Minisztertanács 24/1986 (VI.26.) MT számú rendelete a szakfordításról és tolmácsolásról.
- Az Igazságügy-miniszter 7/1986 (VI.26.) IM számú rendelete a szakfordításról és a tolmácsolásról szóló 24/1986 (VI.26.) MT számú rendelet végrehajtásáról.
- A Művelődési Miniszter 7/1986 (VI.26.) MM számú rendelete a szakfordító és tolmácsolás megismerésének feltételeiről.
1991. évi XLI. törvény a közjegyzőkről

Az „European Society for Translation Studies” második nemzetközi kongresszusa

Spanyolország, Granada, 1998. szeptember

Simigné Fenyő Sarolta

Az Európai Fordítástudományi Társaság (*European Society for Translation Studies – EST*) második kongresszusát 1998. szeptember 23. és 28. között rendezték meg a spanyolországi Granadában. A konferencia házigazdája a Granadai Egyetem volt, színhelye pedig a Kongresszusi Palota impozáns épülete. A kongresszus nemzetközi viszonylatban is nagy érdeklődésre számot tartó esemény volt: 23 európai és 9 tengerentúli országból összesen 268 résztvevő érkezett Granadába, hogy a fordítás elméletével és gyakorlatával kapcsolatos ismereteit bővítse, problémáit külföldi kollégákkal is megvitassa, új ismereteket és tapasztalatokat gyűjtsön. Magyarországot a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének két munkatársa Simigné Fenyő Sarolta és Urbán Anna képviselte.

Az Európai Fordítástudományi Társaság 1992-ben alakult Bécsben, a bécsi egyetem fordító- és tolmácsoló intézetében rendezett „*Translation Studies – An Interdiscipline*” című nemzetközi konferencián. A konferencia megrendezésének és az EST megalakításának fő mozgatórugója Mary Snell-Hornby professzor volt, aki azóta is központi szerepet játszik az európai és a nemzetközi fordítástudomány szervezésében, bár éppen most a granadai II. EST konferencián mondott le elnöki posztjáról. Az EST fő szervező ereje a konferenciák között (az első nemzetközi EST konferencia Prágában volt 1995-ben) az EST Newsletter, amelyet Daniel Gile szerkeszt (a szerkesztőség címe: Daniel Gile, 46 rue d’Alember, F-92190, Meudon, France, e-mail: DGile@compuserv.com.).

A konferencia munkájáról nem kívánunk részletes beszámolót adni, hiszen egészen a záró plenáris ülésig minden a hasonló konferenciákon már megszokott és kialakított forgatókönyv szerint zajlott. Bár szervezési újdonságok voltak, hiszen a hagyományos előadások számát szigorúan limitálták a szervezők, és a programot ún. „interaktív tematikus szekciók köré szervezték”. Ez azt jelentette, hogy különböző témákhoz pl. *Audiovizuális és médiafordítás, Új technológiák, Fordítás és humor*, kiválasztottak egy moderátort, és rábízták, hogy a saját elképzelései szerint szervezze meg szekcióját.

A kongresszus záró plenáris ülésének utolsó szakaszában azonban történt valami, ami emlékeztetessé fogja tenni a granadai konferenciát, nemcsak az EST történetében, de valószínűleg a fordítástudományi konferenciák sorában is. Először fordult elő hogy a résztvevők közül valaki komoly formában kifogást emelt egy fordítástudományi konferencia „fordításpolitikája” ellen. Nyelvpolitikai problémák a fordítástudományban? Igen, erről van szó. A záró plená-

ris ülés menetét egy olyan felszólalás zavarta meg, amely a nemcsak az egyébként rendkívül színvonalas és összehangolt munkát végző szervező bizottságot érte váratlanul, hanem számos résztvevő számára is meglepő volt.

Mivel a vendéglátó ország szerepét Spanyolország vállalta, érthető, hogy innen érkezett a konferencia legtöbb aktív és passzív résztvevője. Egyikük, a Granadai Egyetem vezető oktatója a záró plenáris ülésen tiltakozó levelet olvasott fel, amelyben kifogásolta, hogy a kongresszus munkanyelve az angol, és nem a spanyol volt. Érveit azzal támasztotta alá, hogy napjainkban a spanyol legalább annyi embernek az anyanyelve, mint az angol. Ezért vélte, jogosan követelhetik, hogy a spanyol, amely ilyen értelemben világnyelvnek számít, egy hazájukban megrendezett kongresszusnak a közvetítő nyelve legyen. A másik probléma, amit a felszólaló felvetett, hogy mi lesz a sorsa a spanyol nyelvű előadásoknak, mivel tudvalevőleg a Benjamins Kiadó, amely az EST konferenciák anyagát szokta megjelentetni eddig mindig ragaszkodott ahhoz, hogy a kötetek 75%-a angol nyelvű legyen. Kifogásolta továbbá, hogy a konferencián – a plenáris ülés kivételével – nem volt tolmácsolás.

Snell-Hornby professzor, a kongresszus szervező bizottságának korábbi elnöke a felszólalásra azonnal reagált. Elmondta, hogy a kongresszuson az angol nyelven kívül németül, franciául és spanyolul is hangzottak el előadások. Hangsúlyozta, hogy az EST a konferenciaanyagok publikálását illetően speciális helyzetben van, mivel nemcsak szorosan együttműködik a Benjamins Kiadóval, hanem annak támogatását is élvezi. A granadai konferencián elhangzott előadásokból készülő kiadvány szintén a Benjamins kiadó gondozásában fog majd megjelenni. A kiadó fenntartja magának azt a jogot, hogy ő határozza meg, milyen terjedelmű anyagot áll módjában angolul, illetve németül, franciául és spanyolul megjelentetni úgy, hogy a többnyelvűségből adódó problémák ne menjenek a minőség rovására. A tolmácsolás hiányát azzal indokolta, hogy az egyrészt rendkívül megnövelte volna a konferencia költségeit, másrészt azt is nehéz lett volna eldönteni, hogy mely nyelvekre fordítsák le az anyanyelven megírt előadásokat.

A vita ezzel nem ért véget, mivel a kongresszust követően a spanyol felszólalók a konferencia összes résztvevőjéhez e-mail-en eljuttattak egy üzenetet, amelyben a fenti kifogásokat megismétlik, és 18 kérdésben fogalmazzák meg az EST működésével és nyelvpolitikájával kapcsolatos kifogásaikat. Az EST hírlevelének 13. számában Yves Gambier, az EST újonnan megválasztott elnöke igyekszik választ adni a nem mindig jóindulatú kérdésekre. Néhány kérdést és választ kiemelünk a vitából:

Kérdés: Ha a konferencia hivatalos nyelve az angol volt, és a spanyolt csak a színhely miatt engedélyezték, miért lehetett németül és franciául is előadni?

Válasz: Praktikus okokból az EST hivatalos nyelve az angol, ezt használják a vezetőségi üléseken és dokumentációs célokra. Az egyes konferenciák nyelvét a Végrehajtó Bizottság és a helyi szervező bizottság közösen dönti el. Más a hivatalos nyelv és más a munkanyelv. 1992-ben Bécsben és 1995-ben Prágában munkanyelv volt a német és a francia is. A csehek Prágában nem kérték, hogy a cseh is munkanyelv legyen. Granadában a spanyolok után a finnek voltak legtöbben. Vajon egyetértének-e azzal, hogy 2001-ben Koppenhágá-

ban finnül is lehessen előadni. És mi legyen a dánnal?

Kérdés: Hogyan lehetséges, hogy egy kiadó (Benjamins) korlátozásokat vezessen be a konferenciaelőadások tartalmát és nyelvét illetően egy nemzetközi tudományos szervezet esetében?

Válasz: Először is a kiadó nem vezet be tartalmi korlátozásokat. Nincs cenzúra. A bírálók a kiadóval együtt azon munkálkodnak, hogy magas színvonalú tanulmánygyűjtemény jelenjen meg. Más dolog azonban a tudomány logikája és a kereskedelmi szempontok. Az 1998-as barcelonai kongresszus nyelve a spanyol és a katalán volt a Proceedings 75%-a mégis angol nyelven fog megjelenni. Az a kérdés kinek írunk: a nemzetközi tudományos közösség egészének vagy a szomszédainknak. Mindkét cél lehetséges, de nem szabad őket összekeverni.

Kérdés: Úgy gondolják, hogy az előadások nyelve összefüggésben van a minőségével?

Válasz: Egyáltalán nem.

Kérdés: Nem gondoltak-e arra, hogy egyes előadásokat le is lehetne fordítani?

Válasz: Milyen nyelvre? Az EST tagjai bármily nyelvre lefordíthatják vagy lefordíttathatják előadásait. Ha az EST végeztetné a fordításokat az nagyon költséges lenne, a tagság nagy része pedig ellenzi a tagdíj emelését.

A kérdések és a válaszok további része olvasható az EST hírlevelének 13. számában. Ugyancsak olvasható Mary Snell Hornbynak a leköszönő elnöknek fejtegetései a „Miért éppen az angol?” kérdéssel kapcsolatban. Ehhez szeretnénk most hozzászólni, mivel a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékére is eljutott a spanyolok felhívása, amire akkor nem válaszoltunk, de most néhány adatot szeretnénk válasz helyett hozzáfűzni a „Miért éppen az angol?” vitához.

Véletlenszerűen kiválasztottunk három szakterületet, a műszaki tudományokat, az orvostudományt és a kémiát. Megnéztük, hogy 1999 januárjában az interneten hány, a fenti szakterületeket érintő cikk és közlemény volt hozzáférhető angol, illetve spanyol nyelven. Az angolul olvasható közlemények száma a következő: műszaki tudományok: 10 122 032, orvostudomány: 4 313 746, kémia: 2 873 448. Ennél jóval kevesebb a spanyolul hozzáférhető szakirodalom, hiszen a milliós nagyságrendet egyetlen adat sem közelíti meg. A műszaki tudományok tárgykörébe tartozó cikkek száma 508 432, az orvostudományt 645 295, a kémiát pedig 310 147 tudományos cikk képviseli.

Ehhez nehéz bármit is hozzáfűzni. A következő EST konferencia egyébként, mint említettük, 2001 augusztusában lesz Koppenhágában. Ha valaki tagja akar lenni az EST-nek, akkor a következő címen lehet kapcsolatba lépni az EST titkárságával: EST Secretariat, Christina Schäffner, Aston University, Birmingham B4 7ET England, Fax: 44 121 359 6153, e-mail: C.Schäffner@aston.ac.uk.

Szótárvadászaton Moszkvában

Soproni András

1998. októberében munkahelyem, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a Moszkvai Puskin Intézet jóvoltából két hetet tölthettem Oroszországban. A tapasztalatokban gazdag út során természetesen sok órát töltöttem könyvesboltokban, egyebek között munkaeszközökre: szótárakra vadászva. Örömmel állapíthattam meg, hogy az elképesztően gazdag általános könyvválasztékon belül bőséggel akad hagyományos és elektronikus szótár is. Az orosz káromkodások világát feldolgozó CD-kből hárommal is találkoztam. Jómagam egy ötvenezer szavas példányt vettem meg (*Russzkij mat*, Izdatyelsztvo ETSz). A kiadó katalógusából szereztem tudomást egy elektronikai aerokozmikus szótárról, amely a Shuttle-Mir program lexikáját is tartalmazza, és egy ufológiai értelmező szótárról, mely feltünteti az angol és német ekvivalenseket is. Jómagam a kínálatból a klasszikus Dal-szótár CD-változatát vásároltam meg (VI. Dal: *Tolkovij szlovar zsiivo vo velikorusszkovo jazika*, Izdatyelsztvo ETSz), és vettem egy angol-orosz nagyszótárat (*Bolsoj anglo-russzkij, russzko-anglijszkij szlovar*), amellyel kitűnő tapasztalataim vannak: a merevlemezre telepíthető, így rendkívül gyors, amellet a CD-meghajtó fennmarad egy másik szótár – például a magyar GIB – számára. A szótár – valószínűleg nem véletlenül – a magyar MOBIDICK-re emlékeztet, szóanyaga pedig frissebbnek tűnik a GIB-nél.

A hagyományos, vagyis papíra nyomott szótárak közül zsákmányomat gazdagította a *Novij szlovar szokrascsenij russzkovo jazika*. (J. G. Kovalenko, Izdatyelsztvo ETSz, Moszkva, 1995, 674 old.) című rövidítésszótár (ebből is láttam két másik fajtát), valamint egy facsimile egyháztörténeti szótár (*Cerkovno-istoricseskij szlovar*, összeállította: Leonyid Petrov esperes. Az eredeti megjelenési helye és éve: *Szentpétervár*, 1889, az új a Szretjenkszij monasztir 1996-os kiadványa, 304 old.). Régebbi – 1984-es – de tartós értékű kiadvány V. J. Szokolov munkája, a *Pjaryjazicsnij szlovar nazvanyij zsiivotnih (Mlekopitajucsije)* (Moszkva, Russzkij Jazik, 1994, 336 old.), amely latin, orosz, angol, német és francia nyelven tartalmazza az emlősök neveit.

Részletesebben két igazi inycenségről szeretnék beszámolni. Az első V. Sz. Jelisztratov *Jazik sztaroj Moszkvi* (A régi Moszkva nyelve) című remek munkája (Moszkva, Russzkije szlovari, 1997). A szerzőben a moszkvai argó szótárának (*Szlovar moszkovszkovo argo*, 1994. NB – ezt még meg kell szerezni!) készítése közben vetődött fel a gondolat, hogy össze kellene gyűjteni Moszkva régebbi (főképp múlt századi) életének szóanyagát. Ebből az elhatározásból született a könyv, amelynek műfaját Jelisztratov így határozza meg: *lingvoenciklopegyicseskij szlovar*, vagyis körülbelül: *szótárlexikon*. „Minden lexikográfiai szakmunka azzal a megállapítással kezdődik” – írja bevezetőjében –, „hogy megkülönböztetünk lingvisztikai és enciklopédikus szótárakat. A lingvisztikai

szótár „főszereplője” a szó, az enciklopédikus szótáré a dolog, a reália maga. ... A [szavak és a dolgok] létezése azonban nem szigetelhető el egymástól, így a lingvisztikai szótárak készítői mindig kénytelenek érinteni a dolgokkal kapcsolatos problémákat, az „enciklopédisták” pedig a szavak problémáját.

A régi Moszkva nyelve egyszerre szól a nyelvről és a mindennapok életéről, vagyis a „szavakról” és a „dolgokról”. A létezést a nyelven keresztül, a nyelvet a létezésen keresztül írja le. Csak így lehet megbirkózni a kitűzött feladattal, amely nem kevesebb, mint a régi Moszkva beszélt nyelvi – életmódbeli közegeinek rekonstrukciója.

A szerző abból a tételtől indul ki, hogy létezik egyfajta sajátos moszkvai lét és moszkvai nyelv, és a könyv a maga egészében igazolni látszik az elgondolást. Forrásként moszkvai írók, esszéisták, memoárirók stb. Moszkváról szóló írásait választotta. A kronológiai határokat nagyjából a tizenkilencedik század harmincas éveinél és a huszadik század húszas éveinél húzta meg, ezen belül a múlt század hatvanas éveitől a századunk tízes éveiiig terjedő időszak bizonyult a legtermékenyebbnek. A szótár anyagának szociológiai meghatározásához kimutatja, hogy Moszkva alapvetően, lakossága legalább kilencven százalékat tekintve **köznépi-polgári város** (prosztonarodno-mescsanszkij gorod). „A polgári élet leírásának felvirágzása a tizenkilencedik század második felére esik, ezért ez a Szótár időbeli és szociális magja.”

A szótár állományába a következő elemek kerültek:

- (1) azok a szavak, amelyek nem szerepelnek a normatív és történeti-etimológiai szótárak fő szöveganyagában;
- (2) szerepelnek ugyan más szótárakban, de új megvilágítást, etnográfiai, lingvisztikai stb. kiegészítéseket igényelnek.

Így szerepelnek benne nem hivatalos toponimák, tipikus reáliák nem normatív megnevezései, zsargonizmusok, a városi, „utcai” retorika (kocsiskialtások, árusok reklámszemlésségei) elemei, a városi folklór hőseivé vált legendás moszkvai személyiségek nevei és gúnynevei.

A szócikkekben szerepel a címszó értelmezése, idézet a forrásból, bizonyos kiegészítő nyelvészeti vagy kulturológiai kommentár (az előfordulási közeg konkrétabb meghatározása; rövid etimológiai és szóképzési magyarázat; utalás a mai analógiákra; rövid általános kulturológiai kommentár) és utalás a szótár más helyeire.

A szerző vállalja, hogy a lehető legteljesebben igyekezett megszabadítani szótárát a lexikográfiai kánonoktól, abból a célból, hogy olvashatóvá, olvasmányossá tegye munkáját – s ez remekül sikerült is.

Külön érdekessége a könyvnek, hogy a szerző szokatlan módon terjedelmes – és rendkívül érdekfeszítő, gondolatébresztő – utószót is csatolt hozzá, amelyben összefoglalja filozófiáját, történeteszemléletét. Ennek főhőse az életet és egyszersmind a nyelvet fenntartó *mescsanyin*, amelynek fogalmát csak nagyon pontatlanul fedi a magyar kispolgár szó. „A történelem nem a Napóleonokból és Leninekből tevődik össze, hanem olyasmikből, mint a padlódeszka nyikorgása az ember otthonában, a nagymama régi kartonruhája, egy családi körben elköltött kellemes vacsora – vagyis azok a normális, egyszerű és jó „dolgok és szavak”, amelyek valójában oly sokat jelentenek, és amelyeket oly gyorsan és

oly hálátlanul el szoktunk felejtetni”. Ennek a szemléletnek a hordozója – a szerző értelmezésében – a *mescsanyin*, aki a szótárban feldolgozott nyelv legfőbb alkotója.

A másik szótár a „szovjet nyelv” értelmező szótára (V. M. Mokijenko, T. G. Nyikityina: *Tolkovij szlovar jazika szovgyepü*, Szentpétervár, Folio-pressz, 1998, 700 old.), mely a nyelvi közelmúltba kalauzol vissza. A könyv első számú erénye a frissesség, hiszen a legközelebbi múltban kezdődött és sok szempontból még be nem fejeződött folyamatokat igyekszik kodifikálni és értelmezni. Szovjet-Oroszország és a Szovjetunió fennállásának hetven esztendeje alatt kialakult egy sajátos nyelvezet, amely terméke és megerősítője volt a rendszer természetének. E nyelvezet néhány sajátossága az átpolitizáltság, az ideologizáltság, a mitologizáló jelleg, a szókincs redukciója, az eufemizmusok, a hangzatos frázisok alkalmazása. A *peresztrojka* és az azt követő időszak nyelvészeti kutatásai – a korábban külföldön megjelent munkákkal összhangban – sokoldalúan feltárták e nyelvezet sajátosságait. A szótár előszavának maliciózus megjegyzése szerint „a totalitarizmus nyelvének eleven, friss, érzelemgazdag leírása egyes nyelvészekben szenvedélyes vágyat ébresztett, hogy küzdjenek (megint!), leleplezzenek, irtsák a gyűlölt társadalmi rend és nyelvezete maradványait”. A nyelv hordozója, a posztszovjet nép azonban jórészt túllépett az élettelené vált nyelven, melynek elemei kihullottak az aktív használatból, vagy éppenséggel ironikus átértelmezésen mentek keresztül. A *Vovcsik* szót – Lenin keresztnevének gyermeki változatát – ma a (mellesleg, meghagyott) Lenin-emlékművek megnevezésére használják, kb. így: „Csao, akkor holnap hatkor a vovcsiknál”. A *Mauzolej* (mauzózeum, általában a Lenin-mauzózeum) olyan hely, amelynek bejárata előtt általában hosszú sor áll.

A szótár szerzői ennek megfelelően célul tűzték ki, hogy sokoldalúan bemutassák a szovjet korszak lexikai tükörképét, másfelől feltárják a szovjetizmusok „kettős életét” a szovjet korszak idején, bemutassák posztszovjet sorsukat, funkcionálásukat új minőségükben, konnotációjuk változásait, strukturális-szemantikai átalakulásait, zsargonizálódásukat, stb.

Az alapos, szakszerű munka tartalmaz szemantikai szovjetizmusokat, amelyek meglévő, semleges, nem ideologikus tartalmú szavak átértelmezéséből születtek (például a *belij* – *fehér* szó, amely a szovjethatalom ellen, a polgárháború alatt fellépő személyek jelzője lett), szóalkotással keletkezett szovjetizmusokat (pl. *novosztrojka* – *nagyméretű új építkezés*, *szovgyep* – *szovjet küldött*) és stilisztikai szovjetizmusokat (pl. *Vözsgy mirovovo proletariata* – *a világ proletariatusának vezére*).

Igen nehéz feladatot vállaltak a szerzők, amikor megkísérelték minél teljesebben felderíteni a szavak összekapcsolhatóságát és a többemű kifejezések kötött jellegét. A szavakat szükség és lehetőség szerint ellátták stilisztikai jelzésekkel, amelyek utalnak a szó funkcionális stílusára és érzelmi színezetére is. Figyelemre méltó észrevételük szerint, mivel a szovjetizmusokat főképp a hivatalos propaganda hozta létre és terjesztette, főképp a „sajtón keresztül”, elterjedésükkel a szovjet nyelvben a semleges szint fogalma eltolódott. Ennek következtében a szerzők kénytelenek voltak eltekinteni a *sajtónyelvi* és a *hivatalos* minősítés alkalmazásától.

Külön érdekessége a szótárnak a szovjet nyelv onomasztikai vizsgálata. Bemutatnak olyan személyneveket, mint *Traktorina*, *Ninel* (női név, *Lenin* neve visszafelé), állatneveket, mint *Kommunarka*, ismert személyek nevéből keletkezett toponimákat (*Sztálingrád*), és közneveket (*andropovka* – *J. Andropov* pártfőtitkársága alatt megjelent olcsó vodka).

Aligha kell bizonygatni, milyen felbecsülhetetlen értéket jelentenek az ilyen szótárremek a fordító számára. Minden elismerésem a klasszikus orosz irodalom magyarországi fordítóinak, akik ilyenek nélkül ültették át – nagyszerűen – kötetek százait. S miközben hálával gondolok a szerzőkre, akik a nagy múltú orosz szótárirodalom legjobb hagyományait folytatják, szomorúsággal tölt el két számomat: a szovjet nyelv értelmező szótára tízezer, a régi Moszkva nyelvének szótára három- azaz háromezer példányban jelent meg.

KINGA KLAUDY–JÁNOS KOHN (eds)

Transfere necesse est ...

Proceedings of the 2nd international conference on

Current Trends in Studies of Translation and Interpreting

(5–7 September, 1996. Budapest, Hungary)

A selection of abridged versions of papers presented at the 2nd International *Transfere Necesse Est* Conference, selected and edited by the members of the International and Hungarian Organising Committee

Authors include:

B. Adab, B. Alexieva, C. Dollerup, A. Chesterman, D. Gile, G. Kingscott, D. Király, I. Kurz, J. Lambert, J. Milton, E. Nida, P. Newmark, N. Riabtseva, Ch. Schäffner, P. A. Schmitt, M. Snell-Hornby, S. Tirkkonen-Condit etc.

*

Lia Bassa, József Bendik, Ágnes Élthes, Zsuzsa G. Láng, Katalin Halácsi Scholz, Pál Heltai, Judit Hidasi, Tibor Koltay, Zsolt Lengyel, Anette Márta, Judit Navracsics, Gábor Prószéky, Sarolta S. Fenyő, Anikó Sohár, Erika Szomor, Zsuzsa Valló

Kapható: *Corvina Könyvklub*

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel.: 317 5185

Scholastica Publishers Hungary H-1123 Budapest, Kékgolyó u 30.

Fax: (36-1) 212 8320

Könyvszemle

Douglas Robinson

Translation and Empire

(Manchester: St. Jerome Publishing
1997. 131 pp.)

Kóbor Márta

A Translation Theories Explained sorozat a kortárs fordításelméleti munkák sokszínűségének bemutatására vállalkozott, azzal a céllal, hogy a különféle irányzatokat, néha egészen sajátos megközelítéseket a maguk történelmi, szociális kontextusában, a megértésükhöz szükséges magyarázatokkal kiegészítve bocsáthassa a fordításkutatás legfrissebb eredményei iránt érdeklődő olvasók rendelkezésére.

A sorozat hatodik kötete néhány, a fordítás elméletét és gyakorlatát a gyarmatosításhoz, illetve a gyarmati felszabadításhoz fűződő viszonyuk tükrében vizsgáló kutató legjellemzőbb gondolatait foglalja össze. A szerző, Douglas Robinson tökéletesen tisztában van vele, hogy a fordítás és a hódítás fogalma első ránézésre legfeljebb George Steiner hermeneutikája, illetve azon fordításelméleti irányzatok keretein belül hozható összefüggésbe, melyek a fordítást politikai, szociális aktusként tekintik (ld. Even-Zohar és Vermeer írásait). Valószínűleg ezért tartja fontosnak rögtön az elején megjegyezni, hogy a kötetben bemutatott irányzat, a 80-as évek második felében született, antropológiai és történettudományos ihletésű ún. „poszt-koloniális” iskola egészen más szempontból közelít a fordítás problematikájához, mint a fordításkutatók többsége.

Bár kétségtelen, hogy bizonyos politikai és főleg kulturális problémák a nyelvészeti megközelítés szükségességét valló kutatók napirendjén is szerepelnek, a jelen kötetben bemutatott kutatók – nyelvész kollégáikkal szemben – nem nyelvi okokkal aligha magyarázható nehézségek feloldása érdekében fordultak efféle magya-

rázatokhoz, hanem egészen más felől közelítettek a fordítás problematikájához. Ők a kultúrák közvetítésének problémáiból indultak ki, s onnan jutottak arra a következtetésre, hogy – mivel a kultúrák a nyelvek közvetítésével találkoznak – a „harmadik” és „első” világ kommunikációjának viszonylatában az egyik legfontosabb interkulturális tevékenység a fordítás, melynek feltétlenül kutatásaik tárgyát kell képeznie. A fordítás tehát a gyarmati birodalmak felbomlását követően a nyugati társadalomtudományokban teret nyert kutatói szemlélet, a „poszt-koloniális kutatások” keretén belül kapcsolódik össze a hódítás, az imperializmus fogalmával. A fordítás ebben a megközelítésben mint a hódítás, a területszerzés és leigázás egykori eszköze, a meglehetősen bonyolult jelen helyzetben a kulturális identitás és különbözőség megőrzésének záloga szerepel, mely a jövőben a gyarmatok végső, kulturális felszabadításhoz vezető utat jelentheti.

Az első fejezet a poszt-koloniális tanulmányok fordításelméleti szempontból legérdekesebb aspektusait veszi számba. Az utóbbi évtizedek baloldali ideológiájával átítatott birodalom- és hegemoniaellenes szemlélet bemutatása ugyan sok, inkább csak a poszt-marxista elméletek kutatói számára érdekes részletet tartalmaz, a fordításkutatás iránt érdeklődő olvasók számára is megvilágít jó néhány fontos alapgalmat és jelenséget (migráció, diaszpóra, stb.). Ezeket egyébként, rövid magyarázatokkal együtt, a kötet végén található fogalomtárban is megtalálhatjuk.

A bevezetést követő négy fejezetben körvonalazódik azután a kötet tárgyát képező sajátos fordításkutatói megközelítés történeti áttekintése: a korai előfutároktól, a fordítás gyarmatosító mozgalmakban játszott szerepén keresztül, a jelen világpolitikai helyzetben betöltött funkcióinak tanulmányozásán át, egészen egy szebb jövő képének felvázolásáig, melyhez a for-

dítás újfajta koncepciója vezetheti el a volt gyarmatok lakóit.

A szerzőhöz hasonlóan kezdjük mi is egy kronológiai „csavarral”: a fordítás meglehetősen bonyolult erővonalak mentén ábrázolt mai helyzetének és szerepének áttekintésével. Robinson érvelése gerincéül Richard Jacquemond egyik 1992-ben megjelent írása szolgál, mely a következőképp summázza a napjainkban „uralkodó” helyzetet:

- a domináns népek irodalmából jóval többet fordítanak, mint fordítva (Id. az északi és nyugati, főképp angolszász kultúrák elsöprő fölényét a déliekkel és keletiekkel szemben);
- azon ritka esetekben, mikor a harmadik világbeli népek irodalma mégis fordítás tárgyát képezi, azok nehezen olvashatók, csak néhány beavatott specialista számára érthető formában jelennek meg (telis-teli nehezen kibogozható vég- és lábjegyzetekkel); az uralkodó kultúrák csak olyan műveket fordítanak, melyek megfelelnek a domináns nép körében a másiktól elterjedt sztereotípiáknak;
- azon harmadik világbeli szerzők, akik nemzetközi elismerésre számíthatnak, közvetlenül a domináns kultúra nyelvén írnak, és igyekeznek megfelelni a domináns kultúra által számukra kiosztott szerepeknek.

Eme meglehetősen szimptomatikus helyzet okai minden bizonnyal a múltban keresendők. A múlttal kapcsolatban ezért Robinson előbb a fordítás Hérodotosztól Nietzsche-ig ívelő történetének kíván új olvasatot adni, ritkán idézett utalások és részletek bemutatásával, valamint számos érdekes történelmi példával alátámasztva azon meggyőződését, miszerint a fordítás ősidőktől fogva a hódítás, az imperializmus eszköze, annak egyfajta metaforája lett volna. Sajnos az érvelés helyenként kissé erőltetettnek tűnik, másutt pedig az újdonság ereje hiányzik, hisz ha nem is „poszt-koloniális” címszó alatt, s ha nem

is angolul, hasonló gondolatok már több helyütt napvilágot láttak (a franciák közül említhetnénk Ballard fordítástörténetét, valamint Cordonnier több hasonló tárgyú írását is).

A múlttal kapcsolatos másik fejezet három fordítástörténeti művön keresztül mutatja be ugyanezt az álláspontot. Eric Cheyfitz az észak-amerikai kontinens meghódításának poszt-strukturalista történetét írja meg (*The Poetics of Imperialism* címmel), amelynek legfájóbb sebei a domináns kultúra belső ellentmondásainak projekciójából, valamint a két kultúra között fennálló különbségekből, s az ezek miatt kialakult beteges hierarchiából fakadtak. Tejaswini Niranjana (*A Siting Translation* című írás szerzője) azt mutatja be, miként alakítottak ki és tartottak fenn a britek egyes szanszkrit szövegek végtelen leegyszerűsített angol fordításával egy rendkívül infantilis, primitív, misztikus képet az indiaiakról. A harmadik szerző, Vicent Rafael (*Contracting Colonialism*) a hittérítés, a hódítás, és a fordítás összefüggéseit vizsgálja a spanyolok által leigázott tagalog népcsoport esetében, akik sajátos interpretatív sémáik miatt rendre félreértették gyarmatosítóikat (pl. a szomszéd bűneit gyónták meg sajátjaik helyett), megalázó szerepbe kényszerítve ezáltal magukat az idegenek előtt.

A gyarmattörténeti fordításkutatók nem elégszenek meg a fordítás történelemben betöltött, meglehetősen negatív szerepének megállapításával. A következő, *Ellenállás, irányváltás, átfordítás* címet viselő fejezetben Robinson azon írásokat mutatja be, melyek azt kutatják, miként válhatna a fordítás az ellenállás, sőt egyfajta politikai irányváltás eszközévé. A múlttól alkotott meglehetősen sötét képet egy sokkal derűsebb, pozitívabb jövőkép váltja fel, melynek záloga Niranjana szerint az indiai szövegek benjaminini hűséggel történő újrafordítása, Rafael szerint a tagalog és spanyol nyelv elemeinek tudatos vegyítése volna. A harmadikként idézett Samia Mehrez egyiptomi tudós egy Rafaeléhoz hasonló alternatívát kínál: szerinte csak a

hibrid, keverék nyelvek használata vethetne véget a nyelvi hierarchiáknak.

A mindeddig semleges, rendkívül pártatlan szerző a kötet utolsó fejezetében hangnemet vált. Nagyra méltatja ugyan a „poszt-koloniális” szemlélet eredményeit, nem mulasztja el felhívni olvasói figyelmét nem egy súlyos ellentmondásra (pl. a fordítás démoni beállításának hátulütőire, az érthetlenség határait súroló szószertinti fordítások veszélyeire). Mindezek ellenére a szerző hozzáállása nagyon pozitív: a nyelvészeti vagy irodalmi irányultságú kollégáikhoz képest kissé marginális helyzetben lévő poszt-koloniális fordításkutatók eredményeit mindenki figyelmébe ajánlja.

Valóban, e kötet nem csupán a fordításelméleti problémák iránt érdeklődő diákok és tanáraik, hanem minden olyan kutató számára is érdekes lehet, akik kellő nyitottsággal rendelkeznek a fordítás eme egészen sajátos megközelítésének megismeréséhez, a fordítói tevékenység szociálpszichológiai meghatározottságát bizonyító tanulságainak levonásához.

Christiane Nord

Textanalyse und Übersetzen

(Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. Heidelberg: Julius Groos Verlag. 1991. 284 pp).

Hoppálné Erdő Judit

A fordítás elméleti alapjainak, módszerének és didaktikai alkalmazásának leírását ígéri a szerző könyvének alcímében és a tartalomjegyzékben. Christiane Nord mint a Heidelbergi Egyetem tanára több szemeszteren át vezetett fordítástani kurzusokat, és eközben egyre jobban foglalkoztatta az a kérdés, hogyan lehetne a fordítástant, de mindenekelőtt a fordítási

gyakorlatokat olyan **szilárd metodológiai** alapokra helyezni, amelyek aztán a hallgatóknak további segítséget, útmutatást adhatnának akár az egyéni, akár a csoportos felkészülésben.

Alapos előkészítő munka után született meg ez a könyv, melyben Nord meghatározza a szövegelemzési modell alapjait, amely szerinte kiindulópontja lehet az előbb említett módszertani keretnek. A könyv 1987-ben jelent meg először, második, átdolgozott változatát 1991-ben adták ki.

Felépítését tekintve a könyvben három nagy fejezetet találunk: I. Bevezetés („Einleitung”), II. Főrész („Hauptteil”), III. Végkövetkeztetés („Schlussbemerkungen”). A bevezető rész röviden felvázolja a szövegelemzés modelljének lehetőségeit és határait, annak fordítási, kommunikatív és nyelvtudományi kereteit, a harmadik fejezet pedig rövid összefoglalással és más szakirodalomra való kitékintéssel zárja a könyvet.

A könyv magvát a terjedelmes főrész adja, mely több alfejezetre oszlik. Az első alfejezet az elméleti feltevéseket a fordításelméleti és a szövegelméleti alapokon keresztül vizsgálja. A második alfejezet leírja a kiindulási szöveg elemzésének helyzetét és funkcióját a fordítási folyamaton belül. A harmadik alfejezet tartalmazza a faktorsémák részletes magyarázatát. Az elméleti rész végén Nord a modell didaktikai alkalmazhatóságának lehetőségeit fejti ki. A második fejezet befejező része a modell tényleges alkalmazását mutatja be kiválasztott példaszövegek segítségével.

A könyv céljának tekinti egy közös elméleti bázis létrehozását, amely a tudomány, a képzés és a gyakorlat számára egyaránt támpontot ad, és ezzel nem utolsó sorban maga a fordító is kezébe vehet egy olyan „munkaeszközt”, amely független kulturális és nyelvi kompetenciájától egyaránt. Egy ilyen modell nemcsak a jövődől tolmácsoknak és fordítóknak lehet érdekes, hanem a fordítást tanító tanároknak is, akik még mindig saját tapasztalataikra és kutatásaikra, esetleg fantáziá-

jukra vannak utalva, ha tanítványaiknak példákat akarnak bemutatni.

A hetvenes évektől kezdve a fordítás-irodalom olyan szövegelemzési módszer kialakításába kezdett, amely a kiindulási szöveg* átfogó megértését tűzi ki célul még a fordítás megkezdése előtt vagy a fordítás folyamatának első fázisában („fordításreleváns szöveganalízis”). Egy szöveganalízis akkor fordításreleváns, ha az nemcsak a kiindulási szöveg megértését és interpretációját biztosítja, vagy a nyelvi-textuális struktúráját magyarázza, hanem ha a fordítónak **megbízható alapokat nyújt minden egyes fordítási döntéshez**. Ez csak akkor lehetséges, ha a szöveganalízis a fordítás folyamatának meghatározott modelljébe integrálódik, és állandó hivatkozási alapot jelent a fordító számára.

Egy ilyen modellnek viszont függetlennek kell lennie a mindenkori kiindulási és célnyelvtől, a fordítás irányától és a fordító kompetenciájának fokától is. A megfelelő módszer megtalálásakor explicit vagy implicit módon rá vagyunk utalva más tudományokra, amelyek kifejlesztették a saját szövegelemzési módszereiket, mint például az irodalomtudomány, szövegnyelvészet, szövegtan vagy a teológia. A könyv további célja azt megkeresni, hogyan lehet a társtudományokat (az előbb felsoroltak közül is különösen a nyelvtudományt és az irodalomtudományt) a fordítás számára közvetlenül is termékkennyé tenni.

A könyv tartalmára vonatkozó reflexióimat az elméletre, a módszerre, a didaktikára és a példaszövegekre kitekintve vonom meg.

A modell **elméleti** alapvetése két forrásból ered: az ún. cselekvésorientált szö-

vefogalomból és a funkcionalista fordítási koncepcióból. Mindkettő kölcsönösen feltételezi egymást, és egyidejűleg fontos impulzusokat adnak egymásnak.

A cselekvésorientált szövegfogalom azt jelenti, hogy a szöveg nem más, mint egy kommunikációs cselekvés. Ebből következik, hogy a szövegfordítást is cselekvésnek foghatjuk fel, amely során az új szövegnek úgy kell funkcionálnia, hogy beteljesüljön a másik kommunikációs partner szándéka. A fordítás nem csupán a kiindulási nyelv nyelvi elemeinek átvitele a célnyelv ekvivalens nyelvi elemeire, hanem inkább egy funkcionálisan megfelelő célszöveg létrehozása. A könyv szerzője tehát alapjaiban meg akarja változtatni a fordításról alkotott eddigi tradicionális elképzelésünket, és mind a fordítás, mind a tolmácsolás területén érvényesnek tekintti a cselekvési koncepciót nyugvó szövegelemzési modellt, amely megmondja a fordítónak, mit kell tennie meghatározott kiindulási körülmények között (kiindulási szöveg, feladat, cél, nyelvi és más kompetenciák stb.).

Az elméleti alapvetésnek megfelelően a **módszernek** is magában kell foglalnia mind a szövegen belüli mind a szövegen kívüli faktorok elemzését. A cselekvéselméleti koncepciót követve a szövegen belüli, szituatív faktornak azonban elsőbbséget kell élveznie. A modell módszertanának a kidolgozásakor Nord arra helyezi a hangsúlyt, hogy az elemzési folyamat alapvetően minden szövegfajtára és minden nyelvre vonatkoztatva alkalmazható legyen – függetlenül a fordítás irányától és a választott célnyelvtől.

A modell **didaktikai** vizsgálata során megállapítható, hogy a kidolgozott séma nem elsősorban a már gyakorló szakembereknek, hanem a fordítóképzésben résztvevő leendő fordítóknak szól. Mivel az átvitel folyamatának lépéseit szabályozni kell, ki kell tűzni az ahhoz szükséges kompetenciákat (receptív és szövegelemzői kompetencia, fordítói kompetencia, szöveglétrehozási kompetencia, ellenőrző- és ítélő kompetencia, és nem utolsósorban

*Megj.: Mivel a német szakirodalom az *Ausgangssprache/Zielsprache* terminuspárt használja a *forrásnyelv/célnyelv* terminuspár jelölésére, ezért a német szakirodalomra támaszkodó magyar szóhasználatban gyakran a „kiindulási szöveg” terminus használatos a „forrásnyelvi szöveg” megjelölésére)

nyelvi és kulturális kompetencia mind a kiindulási- és mind a célkultúra tekintetében). Ezeket a kompetenciákat kell a képzés során a fordítókban és a tolmácsokban kifejleszteni. Ahhoz, hogy jól strukturált legyen a képzés szerkezete, a részkompetenciákat egyrészt külön-külön, másrészt egymással kölcsönhatásban szükséges kifejleszteni. A fordítási gyakorlatokat pedig semmiképpen sem ajánlatos elhanyagolni, hiszen éppen az eredeti szövegeken lehet legjobban elméleti ismereteket közvetíteni a fordítás módszeréről és folyamatáról.

A szerzőnő több szempontot követett a példaszövegek kiválasztásánál. Mivel a fordítási sémának univerzálisnak kell lennie, így bizonyos értelemben egy komplex szövegfajtát kell kiindulási pontnak tekinteni, ezért a példaszövegek nagy része irodalmi szöveg. Másrészt további kritérium a szövegek kiválasztásában az, hogy azoknak lehetőleg rövideknek és önmagukban kerek egészet alkotó szövegeknek kell lenniük, mert csak így lehet konzekvens elemzést végezni. A szövegek egyben azt is példázzák, hogy szövegfajtánként változhat a prioritást élvező faktorok száma. Végül a szövegeknek lehetőséget kell adni, hogy bennük a nyelvek közötti, a kultúrák közötti különbségek felszínre törjenek, és így rávilágítsunk az általános és specifikus fordítási problémákra.

Christiane Nord könyvében alapos, lényegretörő betekintést nyújt a fordításelmélet és szövegnyelvészet kapcsolatán alapuló szövegelemzés elméletébe, módszertanába és didaktikájába. A tudomány által is alátámasztott gondolatok sokéves oktatói és kutatói munkán alapulnak. A könyvet itt Magyarországon is hasznosan forgathatják azok a hallgatók, leendő tolmácsok, akik segítséget szeretnének kapni a fordítás folyamatának elsajátításához.

Volker Kapp (Hrsg.)

Übersetzer und Dolmetscher

Tübingen. Francke. 1991. 3. kiadás.
239 pp.

Salánki Ágnes

Annak, hogy nem az egyik legújabb kiadású fordításelmélettel, fordítástechnikával, tolmácsolással foglalkozó tanulmánygyűjteményt ajánlom az olvasó figyelmébe, legfőbb oka az, hogy erre a műre a magyarországi fordítástudománnyal foglalkozó kutatók méltánytalanul ritkán hivatkoznak. Volker Kapp tanulmánygyűjteménye kevésbé ismert, hazánkban, ahol – anyanyelvünk „kisebbségi helyzete” miatt – az idegennyelvek oktatásának, ezen belül a fordítás és a tolmácsolás tanításának nem csak a felsőoktatásban, hanem a nyelvvizsgákra, felvételi vizsgákra felkészítő középfokú oktatási intézményekben vagy nyelvtanfolyamokon is igen nagy jelentőséget tulajdonítanak.

Mindez természetes és helyénvaló, éppen ezért ajánlom Kapp művét – mivel annak cikkei didaktikai szempontból kimondottan gyakorlat-orientáltak –, nem elsősorban a fordításelmélettel magasabb szinten, hanem a fordítás és tolmácsolás oktatásával színvonalasan és tudományos alapokon foglalkozó pedagógusok figyelmébe. A könyv ugyanis nem csupán a fordítás és tolmácsolás általános elméleti kérdéseit, a szövegnyelvészetnek a fordítás során betöltött szerepét vizsgálja, amikor – egyik fejezetében – rövid összefoglalást ad a 70-es években e tudományterületen megmutatkozó új tendenciákról, hanem legtöbb szemelvényét kimondottan a hivatásos fordítók és tolmácsok képzése didaktikai szempontjainak szenteli. Olvasóival ismerteti, milyen alapvető terminusokat szükségszerű, ill. célszerű alkalmazni, tanítani a fordítás és tolmácsolás gyakorlati oktatása során. Széles körű áttekintést nyújt a szaknyelvi fordítás és tolmácsolás specifikumairól, nagy

jelentőséget tulajdonít a fordítók és tolmácsok földrajzi, szocio-kulturális háttér-ismereteinek. Ezen problémákkal minden pedagógus találkozhat, akár újságcikkeket fordítat, akár nyelvvizsgára, érettségi vagy felvételi vizsgára készíti fel tanulóit, így a mű ismeretében jó eséllyel növelheti munkája hatásfokát. Ugyanúgy ajánlható azonban Kapp könyve a hivatásos fordító- és tolmácsképzésben résztvevő, többnyire felsőoktatási intézményekben dolgozó német szakos kollégáknak, különös tekintettel a szövegnyelvészetnek és a szövegtypológiának a fordítás során hangsúlyozott jelentőségét tárgyaló cikkekre.

Kappnak szövegyűjteménye összeállításához a német fordításelmélet és -technika olyan neves képviselőit sikerült megnyernie, mint Wolfram Wilss, Wolfgang Dressler, Gisela Thiel, hogy csak néhány nevet említsünk. A nemzetközi kitekintést a fordító- és tolmácsképzésre a külföldi szerzők cikkei biztosítják.

A tanulmányokban feltüntetett irodalmi hivatkozások, pl. Catford, Kade, Koller, Nida, Reiss, Wilss, stb... korábbi – alapszövegeknek tekinthető – monográfiáira garanciaként szolgálhatnak a szövegyűjtemény fajsúlyos voltát illetően.

Az itt leírtakra hivatkozva ismételtelen hangsúlyozni kívánom az általam ajánlott mű gyakorlati jelentőségét és hasznosíthatóságát bármely kollégám számára, hiszen a szemelvények elolvasásakor nem csak lényeges és fontos elméleti ismeretekkel gazdagodhatnak, hanem a német nyelv oktatása során – bármely szinten – olyan gyakorlati tapasztalatokra és tudásanyagra tehetnek szert, amely a jövőben munkájukat még gyümölcsözőbbé teheti.

Basil Hatim – Ian Mason

The Translator as Communicator

London: Routledge. 1997. 244 pp.

Márta Anette

A magyar olvasók előtt is jól ismert szerzőpáros nagy sikerű, *Discourse and the Translator* címmel 1990-ben megjelent könyve után ismét széleskörű érdeklődésre számot tartó kötetben foglalja össze mindazt, amit a fordítás folyamatáról tudni kell.

Számos tanulmány foglalkozott már a fordítás különböző aspektusainak vizsgálatával; ez a mű azonban új nézőpontból elemzi ezeket a jelenségeket. A szerzők szerint el kell vetni a fordítástudományban eddig használt felosztási szempontokat, melyek alapján mindig egy mással szembeállítva vizsgáljuk a szépirodalmi illetve szaknyelvi fordítást, a fordítást illetve tolmácsolást, valamint a különböző ekvivalencia elméleteket és az ezekhez kapcsolódó fordítói stratégiákat. Úgy vélik, célravezetőbb, ha minden, nyelvek közötti tevékenységet fordításnak tekintünk és nevezünk, és ezt a *kommunikáció* szempontjából közelítjük meg. Véleményük szerint a fordítás ugyanis olyan kommunikációs helyzet, melynek során kulturális és nyelvi határokat átlépve közvetítünk egy másik célnyelvi közönségnek megfogalmazott üzenetet. E felfogás alapján a fordító egyszerre 'címzett' és 'feladó', hiszen segítségével, azaz rajta keresztül megy végbe a két nyelv és kultúra közötti kódváltás. A szerzők azokat a törvényszerűségeket mutatják be, melyek segítségével létrehozzuk és fogadjuk az írott vagy szóbeli szövegeket. Ezek megismerése révén pontosabb képet kaphatunk a különböző fordítói stratégiák és döntések hátteréről is.

Manapság egyre több tanulmány vizsgálja a filmfeliratozás (*subtitling*) kérdéseit. A szerzők szerint ez a fordítói tevékenység jó példa annak bemutatására, hogy a kommunikációs helyzetet korlátozó té-

nyezők miként befolyásolják a különböző nyelvi elemek használatát. Mivel a meghatározott hosszúságú (általában 33–40 karakternyi) szöveg csak néhány másodpercig látható a képernyőn, ezért egyidejűleg kell törekedni a kép és szöveg koherenciájára, valamint arra, hogy a szükség-szerűen tömörített mondanivaló értelmes legyen. A néző-olvasónak ugyanis nincs módja visszakeresni a korábban megjelent feliratokat, ha az adott rész értelmezésével gondjai vannak. A fordítónak tehát oly módon kell megváltoztatnia az eredetileg elhangzott szöveg szerkezetét, hogy az jelentősen lerövidítve, az idiolektusok, dialektusok teljes megfeleltetése nélkül is hűen tükrözze a tartalmat.

A kommunikáció egyik legfontosabb összetevőjét mindazon nyelvi elemek alkotják, melyek segítségével a 'címzett' és a 'feladó' közötti kapcsolat létrehozható, fenntartható vagy megváltoztatható. Ezen elemek használata azonban nagymértékben függ a regisztertől és a kontextustól, így két különböző kultúra találkozásakor fokozottan kell ügyelni a célnyelvi közönség elvárásaira. A szerzők az ebből adódó fordítói problémák illusztrálására egy francia film eredeti és szinkronizált változatának részleteit elemzik igen szemléletesen és részletesen.

A manapság sokat emlegetett és vizsgált interkulturális kommunikációt Hatim és Mason az argumentatív szövegek szempontjából vizsgálja. Arab anyanyelvű fordítójelöltekkel fordítottak le egy angol nyelvű argumentatív írásművet, és könyvükben azt elemzik, milyen fordítási hibák keletkeztek a két nyelv és kultúra eltérő argumentációs struktúrájának eredményeként. Megállapítják, hogy egy adott kultúrában koherens szöveg nem feltétlenül az egy másfajta háttérrel rendelkező csoport számára. Éppen ezért nem elég a fordítandó szöveget szó-, mondat- és szöveg-szinten értelmezni, hanem tisztában kell lenni az írásmű kulturális szerepével is.

A legtöbb fordítói hiba pragmatikai és szemiotikai természetű. A fordítók sokszor nem ismerik fel a kommunikációs hely-

zethez kapcsolódó regisztert, és ez lényegesen megváltoztathatja a forrásnyelvi üzenet jelentését. Ennek igazolására a szerzők egy írásbeli és szóbeli fordítási (tolmácsolási) feladatot elemeznek.

Mindezen hibák úgy kerülhetnek el, ha a képzés során tudatosítjuk hallgatóinkban az egyes szövegtípusokhoz kapcsolódó fordítási eljárásokat. A különböző műfajú írásművek ugyanis eltérő feladat elé állítják a fordítót. Fontos az egyes szövegtípusokon belül azok szövegepítési stratégiáira is felhívni a figyelmet (például témaprogresszió), mert csakis a forrásnyelvi szöveg teljes megértése eredményezhet ekvivalensként elfogadható fordítást.

A mindennapi fordító-oktatásban éppen az elfogadhatóság kritériumainak pontos felvázolása, azaz a teljesítmény értékelése jelenti a legtöbb gondot. A szerzők szerint ez a kérdés még további kutatást igényel, hiszen a fordítások minősége, a minőségbiztosítás (Juliane House), valamint a teljesítmény értékelés (Christiane Nord) számos problémát vet fel, melyek mindegyikére még nem sikerült megoldást találni. – A szerzők Christiane Nordot idézik, aki szerint elvetendő az a gyakorlat, hogy a hallgatóknak fordításra kiadott szövegeket azok nehézsége alapján választjuk, mivel ezek csak részleges képet adhatnak a döntéshozatal folyamatáról és a fordítói készségekről. Ehelyett a már említett szövegtípus és műfaj szerinti szöveg-választást javasolják, mert ennek segítségével pontosabban körülírhatók és mérhetők a vizsgálni, illetve tesztelni kívánt készségek és eljárások. Rendkívül fontosnak tartják, hogy az egyes szövegek fordításához mindig kapcsolódjon részletes utasítás is (ki a megrendelő/olvasó, milyen alkalomra készül a fordítás, hol jelenik meg, stb.), mert csakis ezek ismeretében tud a fordító-hallgató és az oktató egységes normához igazodni.

A szerzők áttekintik a fordítói hiba különböző meghatározásait (Juliane House, Juan Sager), majd felvázolják azokat a tesztelési módokat (diszkrét pontos, feleltválasztós), melyek segítségével gyorsan

objektív eredményeket kaphatunk az egyes fordítói készségek meglétéről vagy hiányáról. Mindezek az eljárások azt szolgálják igazolják, hogy a jó fordítónak nem csak nyelvi, hanem kulturális kompetenciával is kell rendelkezni.

Hatim és Mason most bemutatott műve nem használható tankönyvként, viszont rendkívül hasznos segédanyag a fordítást oktatók számára. Mivel a fordítást főleg szövegnyelvészeti és ahhoz kapcsolódva

kommunikációs nézőpontból közelítik meg, sok ponton elgondolkodtatják az olvasót, és esetenként átértékeltetik vele korábbi elképzeléseit a fordítás mibenlétéről. A könyv legnagyobb erényének azonban a nagy számú, valós fordítási helyzetekből vett példákat és azok minden részletre kiterjedő elemzését tartom. Ezeket bárki felhasználhatja a fordítástechnika- vagy elméleti órákon a tananyag illusztrálására, vagy kontrollvizsgálatok végzésére.

KONFERENCIANAPTÁR

1999 AUGUSZTUS 1–6.

12th World Congress of Applied Linguistics, AILA'99

Színhely: Tokió, Japán

Téma: The Role of Languages in the 21st Century: Unity and Diversity.

Információ: Secretariat AILA'99 Tokio, Simul International Inc., Kowa Bldg, No.9.

1–8–10, Akasaka Minato-ku, Tokyo 107, Japan; Tel: 81 3 3586 8691,

Fax 81 3 3586 4531; <http://langue.hyper.chuber.ac.jp/jacet/AILA99>

1999 AUGUSZTUS 6–10.

FIT – Federation Internationale des Traducteurs - Congrès Mondial

Színhely: Mons, Belgium

Központi téma: Translation – Transition

Nyelvek: angol, francia

Információ: FIT Congress 1999, Ecole d'Interprètes Internationaux, 17, Avenue du

Champ de Mars, B-7000 Mons, Belgium. E-mail: fit99@writeme.com

Internet: <http://fit.ml.org/>

2000 ÁPRILIS 28–30.

„Research Models in Translation Studies” Conference

Színhely: Manchester, Anglia

Szervező: Mona Baker (UMIST), Theo Hermans (UCL), Maeve Olohan (UIST)

Információ: Maeve Olohan, Centre for Translation Studies, Department of

Language Engineering, UMIST, P O Box 88, Mancehster, M60 1QD, UK:

Fax: 44 161 200 3099; maeve@ccl.umist.ac.uk.

2000 JÚNIUS 15–17.

„Translation and Pedagogical Challenges” International Colloquium

Színhely: Turku, Finnország

Szervező: Yves Gambier

Információ: Centre for Translation and Interpreting, Tykistökatu 4 - 20520 Turku,

Finland. Fax: 358 2-333 87 30; e-mail: yves.gambier@utu.fi

KINGA KLAUDY-JOSÉ LAMBERT-ANIKÓ SOHÁR (eds.)

TRANSLATION STUDIES IN HUNGARY

INTRODUCTION

Translation and/as Research for Societies
Translation, Translators and the Study of Translation in Hungary

GENERAL ASPECTS

What Can (Corpus) Linguistics do for Translation?
Some Aspects of the Philosophy of Translation
The Ontogenesis of Translation

LINGUISTIC ASPECTS

Lexical Contrasts in Learner's Translations
Positive Interference in Translating Some English Idioms into Hungarian
Types of Untranslatable Jokes
Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation
Problems in Translating Legal Texts (with German-Hungarian Examples)

LITERARY ASPECTS

Cultural Importation of Genres. The Case of SF and Fantasy in Hungary
Translating an American Comedy for the Hungarian Stage
The Ageless Chekhov. Text modality
as a Key to Three Hungarian Chekhov Interpretations
Investigating a Translator's Poetics:
Amy Károlyi's Translations of Emily Dickinson's Poetry

INTERPRETING

Temporal Characteristics of Simultaneous Interpreting
On Suprasegmentals in Simultaneous Interpreting
Information Processing During Interpreting and Some Teaching Implications

Authors:

Sándor Albert, István Bart, József Bendik, Krisztina Bohák Szabari,
Erzsébet Cs. Jónás, Pál Heltai, Zsuzsa Gergely Láng, Kinga Klaudy, János Kohn,
José Lambert, Endre Lendvai, Zoltán Lengyel, Judit Navracsics, Anikó Sohár,
Zsuzsanna Ujszászi, Zsuzsa Valló, Tamás Vraukó

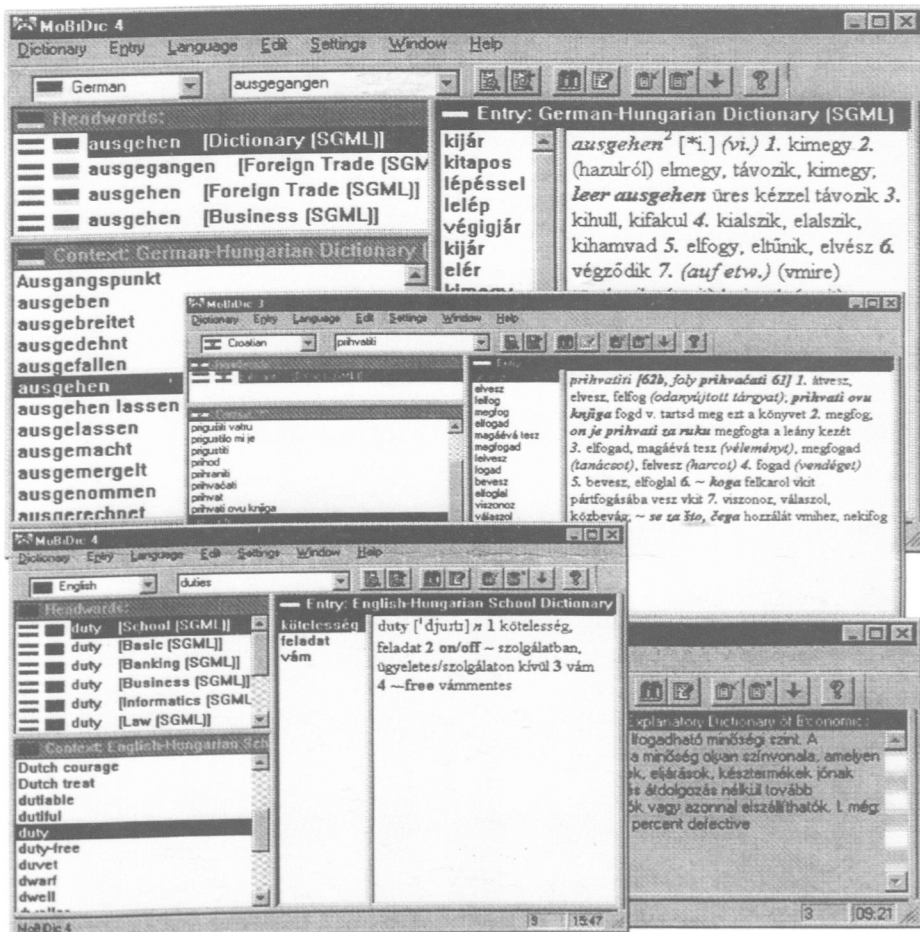
Kapható:

Corvina Könyvklub
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201.
Tel.: 317 5185

MoBiDic:
az intelligens szótárprogram,
amely akár 50 szótárban is tud
keresni egyszerre

A gyors és nyelvileg pontos keresést egyedülálló módon beépített nyelvészeti elemző programok segítik

Kipróbálható és megvásárolható
a MorphoLogic bemutatótermében:

1118 Budapest, Késmárki u. 8.

További információ:

Tel./Fax: 361-4721, 361-4722 ♦ E-mail: info@morphologic.hu

<http://www.morphologic.hu>

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam 1. szám

E számunk munkatársai:

Abert Sándor	József Attila Tudományegyetem, Szeged
Bendik József	konferenciatorlmács
G. Láng Zsuzsa	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Hoppálné Erdő Judit	Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Klaudy Kinga	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Kóbor Márta	Miskolci Egyetem, Miskolc
Kohn János	Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Kurián Ágnes	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely
Márta Anette	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Papp Nándor	Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs
Salánki Ágnes	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
S. Fenyő Sarolta	Miskolci Egyetem, Miskolc
Soproni András	Miskolci Egyetem, Miskolc
Szabari Krisztina	Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest
Szappanos Géza	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Valló Zsuzsa	Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda, Budapest
	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

ISSN 1419 7480

FORRÓÍTÁSTUDÓMÁNY 1999. I. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM